

Економіка аграрних перетворень
Economy of agrarian transformations

Свого часу науковці Інституту аграрної економіки розробили дорожню карту аграрної реформи, за якою періодично звіряли параметри її здійснення. З часом, коли переважна більшість її змістовних заходів була імплементована в законодавстві та на практиці, про такий моніторинг дещо призабули, а увагу зосередили на питанні запровадження обігу сільськогосподарських земель. Сьогодні, коли такий обіг практично заблоковано, знову постає питання щодо оцінки результативності організаційно-економічних змін у процесі аграрної реформи, тим більше що такі зміни відбувалися на базі теоретичних напрацювань та зарубіжного досвіду і формувалися шляхом вибору найбільш доцільних рішень. Такі рішення приймали в конкретних умовах, значною мірою під впливом політичних чинників, і нині їх можна оцінювати вже по-іншому. Результати оцінки мають стати основою для якісних коригувань аграрної політики, у першу чергу в частині організаційно-економічного механізму розвитку аграрного сектору економіки та соціально-економічного розвитку сільських територій.

З урахуванням розглянутих підходів пропонуємо увазі наших читачів статтю академіків Національної академії аграрних наук України Я. М. Гадзала та Ю. Я. Лузана щодо суперечностей організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України і шляхів їх урегулювання для започаткування наукової дискусії навколо цієї проблеми.

Її продовженням вже може слугувати низка статей щодо різних аспектів подальшого становлення аграрного підприємництва, які також розміщені в журналі: д.е.н., проф. Ю. Є. Кирилова, К. В. Желуденко щодо прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств; д.е.н., проф. С. А. Кравченко та к.е.н. Л. М. Малік щодо методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва; д.е.н., проф. Д. І. Шеленко, д.е.н., проф. І. Ф. Баланиук та В. С. Баланиук щодо ролі соціального капіталу в розвитку соціального підприємництва; д.е.н., проф. В. В. Вітвіцького, к.е.н. І. М. Беженар та О. В. Демченко щодо інституційних факторів підвищення продуктивності праці в аграрному підприємстві. Також у цьому контексті можна розглядати й дослідження молодого науковця М. В. Кривуна щодо імперативів формування організаційного механізму діяльності молокопереробних підприємств.

Проблеми розвитку сільських територій висвітлено у статті д.е.н., проф. І. В. Кошкальди та к.е.н. О. М. Трезуб щодо концептуальних засад формування Smart-територій в Україні, а маркетингу науково-інноваційної продукції - у статті к.с.-г.н. Ю. М. Носенка, д.е.н. О. М. Нечипоренка та Л. М. Сінельник щодо методики аналізу сайтів конкурентів.

Сподіваємося на інтерес читачів до результатів досліджень д.е.н., проф. В. Є. Хаустової, д.е.н., проф. І. Ю. Гришової, к.е.н. Д. М. Костенка і Т. В. Бутенко щодо нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері впровадження біоенергетичних технологій.

У контексті реалізації Цілей Сталого Розвитку тисячоліття пропонуємо результати досліджень д.е.н. О. А. Козак та акад. НААН М. І. Пузачова щодо теоретико-сутнісних аспектів формування сучасних продовольчих систем і запрошуємо наших авторів до більш активного обговорення проблем досягнення зазначених Цілей для України.

Висловлюємо впевненість, що така підбірка статей буде корисною для досліджень наших читачів і спонукатиме їх до переходу в категорію авторів журналу.

Юрій Лупенко,
головний редактор журналу «Економіка АПК»

At one time, scientists from the Institute of Agrarian Economics developed a roadmap for agrarian reform, which periodically checked the parameters of its implementation. Over time, when most of its substantive measures have been implemented in law and practice, such monitoring has been somewhat forgotten. Attention has been paid to introducing the circulation of agricultural land. Today, when such circulation is practically unblocked, assessing the effectiveness of organizational and economic changes in agrarian reform arises, especially since such changes took place based on theoretical experience and foreign experience and were formed by choosing the most appropriate solutions. Such decisions were made in specific conditions, mainly under the influence of political factors, and in current conditions, they can be assessed differently. The results of an assessment should be the basis for qualitative adjustments to agricultural policy, especially in terms of the organizational and economic mechanism for the development of the agricultural sector and the socio-economic development of rural areas.

Taking into account considered approaches, we bring to the attention of our readers an article by academicians of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine Ya. M. Hadzalo and Yu. Ya. Luzan on the contradictions of the organizational and economic mechanism for the development of the agrarian sector of Ukraine and ways to resolve them to start a scientific discussion around this problem.

It can be continued by several articles on various aspects of further agricultural entrepreneurship development, which are also published in the journal: doctor of economic sciences, professor Yu. Ye. Kyrylov, K. V. Zheludenko on forecasting the competitiveness of the agricultural enterprises' development; doctor of economic sciences, professor S. A. Kravchenko, and candidate of economic sciences L. M. Malik on methods of assessing the development of agricultural entrepreneurs; doctor of economic sciences, professor D. I. Shelenko, doctor of economic sciences, professor I. F. Balaniuk and V. S. Balaniuk on the role of social capital in the development of social entrepreneurship; doctor of economic sciences, professor V. V. Vitvitskyi, candidate of economic sciences I. M. Bezhenar and O. V. Demchenko on institutional factors of labour productivity increasing in agricultural entrepreneurship. Also, in this context, we can consider the study of a young scientist M. V. Kryvun on the imperatives of forming the organizational mechanism of milk processing enterprises.

The problems of rural development are highlighted in the article by a doctor of economic sciences, professor I. V. Koshkaldia and candidate of economic sciences O. M. Trehub regarding the conceptual principles of Smart-territories formation in Ukraine, and the marketing of scientific and innovative products - an article by candidate of agricultural sciences Yu. M. Nosenko, doctor of economic sciences O. M. Nechyporenko and L. M. Sinelnik according to the methodics of analysis of competitor sites.

We hope that readers will be interested in the research results of doctor of economic sciences, professor V. Ye. Khaustova, doctor of economic sciences, professor I. Yu. Gryshova, candidate of economic sciences D. M. Kostenko and T. V. Butenko on regulatory and legal support of state policy in the field of bioenergy technologies.

In the context of the implementation of the Millennium Sustainable Development Goals, we offer the research results by doctor of economic sciences O. A. Kozak and academician of NAAS M. I. Pugachov about the theoretical and essential aspects of the formation of modern food systems and invite our authors to a more active discussion of the problems of achieving the SDGs for Ukraine.

We hope that such a selection of articles will be helpful to our readers and will encourage them to move into the category of journal authors.

Yurii Lupenko,
Editor-in-chief of the journal "Ekonimika APK"

УДК 338.431

JEL Classification: O13; O18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111006>

**Я. М. ГАДЗАЛО, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Ю. Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук,
академік НААН**

Основні суперечності організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України та шляхи їх врегулювання

Мета статті - окреслити основні суперечності організаційно-економічного механізму на сучасному етапі розвитку аграрної сфери України, обґрунтувати шляхи їх врегулювання.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний і логічний методи наукового пізнання, системний підхід до вивчення сучасних тенденцій розвитку аграрної сфери України, сукупність методів обробки статистичних даних, які характеризують взаємодію окремих складових організаційно-економічного механізму державного регулювання.

Результати дослідження. Доведено наявність важливих суперечностей у функціонуванні системи державного регулювання, визначено відповідні протиріччя, неузгодженості й нестабільність дії основних її складових на сучасному етапі розвитку аграрної сфери України.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність суперечностей організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України, визначено механізми, що виявляють найбільший вплив на її функціонування, запропоновано шляхи їх удосконалення.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути враховані при підготовці проєктів законодавчих регулятивних актів, поглибленні наукових досліджень, у навчальному процесі, для удосконалення системи державного управління аграрної сфери України. Табл.: 4. Бібліогр.: 36.

Ключові слова: аграрна сфера; аграрний сектор; державне регулювання; суперечності; організаційно-економічний механізм.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрій Якович - доктор економічних наук, академік НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9), головний науковий співробітник відділу економічних досліджень, інноваційного провайдингу та зовнішніх зв'язків, Інститут продовольчих ресурсів НААН (02000, м. Київ, вул. Євгена Свєрстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Перехід більшості країн колишнього соціалістичного табору на ринкові засади функціонування економіки, активне інтегрування до глобальних економічних й інших процесів забезпечується принципово новими механізмами з метою системного та обґрунтованого врегулювання багатьох суперечностей розвитку.

На ефективність врегулювання суперечностей можуть вказувати відповідні порівняння рівня і темпів соціально-економічного розвитку між державами, де місце України не відповідає її потенційним можливостям. Це також стосується і аграрної сфери, де накопичена значна кількість проблемних питань, багато з яких ще не знаходять свого своєчасного та ефективного вирішення.

Суперечність як категорія, яку певною мірою за своєю сутністю можна ототожнювати

© Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан, 2021

із протиріччями суджень і дій, неузгодженостями, незбалансованістю, невідповідністю, протилежністю тощо (далі суперечності), на сьогодні відслідковується у багатьох питаннях державного регулювання розвитку аграрного сектору і сільських територій. Зокрема, в неузгодженості визначення завдань та створення досконалих механізмів для вирішення проблем продовольчого забезпечення населення України, в тому числі пов'язаних із можливостями пропозицій на внутрішньому ринку, рекомендованими нормами споживання та обмеженою економічною доступністю населення до якісних продуктів харчування, що на продовольчому ринку формує найважливішу суперечність між попитом і пропозицією, яка до цього часу ще не отримує свого розв'язання. До сучасних суперечностей можна віднести також не завжди достатні обґрунтування проблем внутрішньогалузевих і міжгалузевих економічних відносин, оцінок наслідків від незадовільного використання й охорони ґрунтових, водних, лісових та інших природних ресурсів, організації фінансового та інших видів ресурсного забезпечення агропромислового виробництва, визначення негативного впливу нових викликів унаслідок погіршення кліматичних умов, вирішення проблем комплексного задоволення потреб життєзабезпечення сільських жителів і розвитку сільських територій. Разом із тим застосування не завжди обґрунтованих заходів з удосконалення діючих або запровадження додаткових механізмів державного регулювання для їх розв'язання суттєво стримує сталий розвиток аграрної сфери України.

Крім того, аграрний сектор економіки України, насамперед сільське господарство, сьогодні залишаються найбільш незахищеними і не зорганізованими в системі господарських відносин. Також він є найбільш недокапіталізованою галуззю через відсутність механізмів з урахуванням вартісних активів земельних, лісових, водних, інтелектуальних та інших ресурсів, що теж формує відповідні суперечності, які обмежують відтворення та створення додаткових капіталів.

Надто це стосується особистих селянських і фермерських господарств, які разом з іншими дрібними виробниками у структурі виступають основними постачальниками для потреб внутрішнього ринку таких важливих продуктів харчування, як молоко, м'ясо,

яйця, картопля, овочі, плоди, ягоди, баштанні продукти, виноград, мед тощо, загалом виробляють до 50 % продукції сільськогосподарства, практично не використовуючи власні вартісні активи та інші можливості ринкового розвитку.

При цьому великотоварні виробники з різних причин втрачають інтерес до вирішення проблем внутрішнього продовольчого ринку, через що потужні бізнесові структури останнім часом свої зусилля переважно спрямовують на експортну сировинно-орієнтовану діяльність, що теж являє собою важливу суперечність сучасного розвитку.

Значні суперечності у розвитку ринкової конкуренції в Україні загострюються внаслідок недосконалості та навіть згортання функціонування таких важливих ринкових інституцій, як аграрні товарні біржі та сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, нестабільності та інших недоліків державного регулювання внутрішнього аграрного ринку і зовнішньоекономічної діяльності, ігнорування в багатьох випадках базових цінностей і принципів та кращого світового досвіду, забезпечення підтримки диверсифікації агропромислової діяльності з метою створення додаткових робочих місць і зростання доданої вартості, удосконалення системи оподаткування, розбудови спеціальних систем страхування аграрних природних і ринкових ризиків, мікрокредитування, іпотечного земельного кредитування тощо.

Багато суперечностей виявлено між задекларованими намірами держави в питаннях активізації участі у глобальних інтеграційних, інвестиційних й інноваційних процесах і необхідними накопиченнями та використанням сучасних знань, дотриманням принципів і правил міжнародного економічного співробітництва.

Відсутність або порушення відповідних інституціональних засад, несвоєчасне або недосконале врегулювання згаданих процесів і далі провокуватиме появу нових або поглиблення існуючих суперечностей. Така ситуація потребує удосконалення системи державного управління аграрною сферою як на центральному, регіональних, так і на місцевому рівнях, розвиваючи ринкове середовище, передусім базуючись на знаннях, досвіді з використанням кращих вітчизняних і світових досягнень інституціонального порядку.

Яскравою аналогією вищезазначеного може бути необґрунтоване, суперечливе

або неправильне визначення діагнозу хвороби людини й одночасно неправильне або суперечливе визначення шляхів лікування. Тобто як у медицині, так і в економіці, якщо одна суперечність накладається на іншу, це може призвести до непоправних негативних наслідків.

Не меншої шкоди розвитку аграрної сфери через відсутність відповідних запобіжників завдає невиконання важливих уже схваленими законодавчими актами механізмів державного регулювання і саморегулювання відповідних господарських відносин як державними інституціями, так і безпосередньо учасниками аграрного ринку.

Сукупність зазначених та інших явищ формує основну суперечність між природним, людським і економічним потенціалом аграрної сфери України та низькою результативністю його використання.

Така ситуація свідчить про існування наукової проблеми розв'язання існуючих суперечностей, потребує від державних інституцій та аграрної науки підготовки обґрунтованих пропозицій з метою удосконалення організаційно-економічних механізмів для ефективного розвитку аграрної сфери держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання результатів досліджень учених з окресленої проблематики на сьогодні дозволяє державним інституціям та суб'єктам господарювання більш обґрунтовано здійснювати заходи з метою усунення існуючих або недопущення нових суперечностей шляхом комплексного застосування відповідних організаційно-економічних механізмів, які забезпечують потужнішу синергетичну дію.

Дослідження питань теорії і практики розбудови системи економічних механізмів з розв'язання проблем ефективного функціонування аграрного ринку України та сільського розвитку знайшли своє відображення в наукових працях вітчизняних вчених: В. Г. Андрійчук [1]; О. М. Бородіна [2]; П. І. Гайдуцький [3, 4]; В. М. Геєць [6, 31]; В. М. Жук [8]; І. Г. Кириленко [10]; М. Ф. Кропивко [11]; І. І. Лукінов [13]; Ю. О. Лупенко [14, 24]; М. Й. Малік [25]; В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [15, 24]; О. М. Могильний [33]; Л. В. Молдаван [17]; В. Л. Осецький [19]; М. І. Пугачов [23]; М. Д. Руденко [26]; П. Т. Саблук [16, 27, 28]; О. В. Ходаківська [24, 33]; О. Г. Шпикуляк [25, 34]; О. М. Шпичак [35, 36] та ін.

На думку багатьох учених, дослідження сучасного стану розв'язання існуючих суперечностей в аграрній сфері вказують на необхідність здійснення ґрунтовної аналітики з метою подальшої розбудови досконалих організаційно-економічних механізмів для максимального використання конкурентних можливостей розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки, поліпшення задоволення потреб життєзабезпечення сільських жителів і розвитку сільських територій, розширення участі України в глобальних інтеграційних процесах.

Мета статті - окреслити основні суперечності організаційно-економічного механізму на сучасному етапі розвитку аграрної сфери України, обґрунтувати шляхи їх врегулювання.

Виклад основних результатів дослідження. Основні тенденції розвитку національної економіки за період розбудови державності України вказують на значну її залежність від стійкості розвитку аграрного сектору, який отримує все більшу вагомість у вирішенні соціально-економічних й екологічних проблем держави.

Така аргументація підтверджується інтенсивним розвитком аграрного сектору економіки України, який за своїми обсягами, темпами зростання виробництва й експорту продукції, потенційними можливостями потребує взаємопов'язаного розвитку інших сфер економічної діяльності - від машинобудування, хімічної, легкої, добувної та інших галузей промисловості до енергетики, банківської справи, торгівлі, наукової діяльності, поширення знань та ін. [5].

Крім того, його розвиток має безпосередню територіально-функціональну належність, загалом формує аграрну сферу держави у складі суб'єктів сільськогосподарської діяльності, харчової і переробної промисловості, зберігання, транспортування, заготівель і збуту продукції, аграрної науки й освіти, функціонування відповідних об'єктів життєзабезпечення сільських жителів, що становить 30% населення держави, вирішення проблем продовольчого забезпечення, що безпосередньо впливає на поліпшення харчування всього населення, створює відповідні передумови праці, значною мірою визначає комплексний розвиток сільських територій, збереження довкілля та вирішення пов'язаних екологічних проблем.

Наведена конфігурація, враховуючи її складність та економіко-функціональну взаємозалежність, вимагає від держави особливої уваги до побудови обґрунтованих міжгалузевих, внутрішньогалузевих та інших відносин, підвищення ролі фактора наукового забезпечення розвитку аграрної сфери. Без перебільшення, таке завдання надзвичайно складне. Крім того, нині його виконання перебуває у швидкій динаміці, потребує постійного моніторингу та своєчасного удосконалення відповідних державних механізмів регулювання з урахуванням тенденцій на внутрішньому і зовнішньому ринках, вирішення соціальних й екологічних проблем як на загальнодержавному, так і регіональних рівнях [16].

На сьогодні, коли минуло вже більше 30 років державотворення України, доцільно здійснити об'єктивні оцінки дії відповідних інституцій, які забезпечують розвиток аграрної сфери, за необхідності внести обґрунтовані зміни та доповнення.

Аналіз сучасного стану національного господарства, місце держави в різних міжнародних рейтингах за рівнем соціально-економічного розвитку дають підстави стверджувати, що з різних причин ще не вдалося уникнути багатьох суперечностей, які в тому числі стримують розв'язання проблем розвитку аграрної сфери. Багатьом із них ще притаманний наслідковий характер колишньої радянської системи державного регулювання, яка вступає в протиріччя з ринковими засадами розвитку економіки. А також і нові суперечності, які виникають через запровадження організаційно-економічних механізмів законодавчими актами, де окремі вирізняються недосконалістю, неузгодженістю, правовими колізіями, прогалинами, непослідовністю, що отримує негативні політичні, правові, економічні, соціальні та екологічні наслідки.

Вільна енциклопедія (вікіпедія) свідчить, що суперечність - це філософська категорія, розв'язання якої дозволяє отримувати внутрішнє джерело будь-якого розвитку, руху, змін, перехід у нову якість [30]. Закон суперечностей, відкритий ще Аристотелем, не стверджує, які судження чи дії є правильними або хибними, проте вказує, що це повинна встановлювати конкретна наука і практика [32].

Важливою передумовою уникнення суперечностей в розвитку національної економіки,

в тому числі аграрного сектору, стає дотримання засадничих норм, визначених Конституцією України, яка має найвищу юридичну силу і потребує обов'язкового врахування її вимог при формуванні норм законодавства, організації державного управління та здійснення господарської діяльності. За великим рахунком, розв'язання суперечностей цілком можна порівняти з пошуком істини, а відносно аграрної сфери - отриманням максимальної синергії свого розвитку.

Найважливішими серед конституційних норм у цьому контексті виступають [12]:

- забезпечення соціальної спрямованості розвитку економіки;
- захист власності й господарювання, недопущення використання власності на шкоду людини і суспільства;
- земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави;
- зовнішньоекономічна діяльність спрямовується на забезпечення національних інтересів;
- зміцнення демократичних, соціальних і правових засад розвитку держави;
- людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю держави;
- органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і Законами України.

Для об'єктивності варто зауважити, що радикальні зміни, які відбулися в сільському господарстві за період незалежності України у формах власності на землю і майно, приватизації підприємств харчової і переробної промисловості та агропромислового сервісу, створення на цій базі нових організаційно-правових структур ринкового типу та розбудова інших організаційно-економічних механізмів, сформували підвалини ринкових господарських відносин, окреслили аграрний устрій в Україні та спрямованість розвитку аграрної економіки.

Теоретичне обґрунтування аграрною наукою таких масштабних трансформацій в аграрному секторі України, формування збалансованої законодавчої і нормативно-правової бази, особливо після прийняття Указу Президента України в грудні 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки України»

(Закони України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства», «Про кооперацію», Земельний кодекс та ін.), дозволили уникнути багатьох суперечностей і не тільки зупинити спад

виробництва продукції сільського господарства і харчових продуктів, а й забезпечити їх стійке зростання, активізацію зовнішньоекономічної діяльності, перетворити аграрний сектор із хронічно-збиткової у прибуткову галузь національної економіки (табл. 1).

1. Динаміка обсягів виробництва основних видів продукції сільського господарства України протягом 2000-2020 рр., млн т

Продукція	Рік			2020 р., % до	
	2000	2010	2020	2000 р.	2010 р.
Зернові і зернобобові, всього	24,5	39,3	64,9	263,3	165,1
У т.ч. пшениця	10,2	16,9	24,9	244,1	147,3
кукурудза	3,9	12,0	30,3	776,9	252,5
цукрові буряки	13,2	13,8	9,1	68,9	65,9
соняшник	3,5	6,8	13,1	374,3	192,7
соя	0,06	1,7	2,8	x	164,7
ріпак	0,13	1,5	2,6	x	173,3
Овочі	5,8	8,1	9,7	167,2	119,8
Плоди і ягоди	1,5	1,8	2,0	133,3	111,1
Молоко	12,7	11,3	9,3	73,2	82,3
М'ясо (у забійній вазі)	1,7	2,1	2,5	147,1	119,1
Яйця, млн шт.	8809	17052	16167	183,5	94,8
Мед, тис. т	52,4	70,9	68,0	130	95,9

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

За даними Державної служби статистики України, обсяги виробництва продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2016 р. тільки за останні 10 років досягли рівня 612,1 млрд грн, або зросли в 1,3 раза, обсяги експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції - 22,2 млрд дол. США, або зросли в 2,2 раза; рентабельність всієї діяльності сільськогосподарських підприємств стабілізувалася в межах 14-18%, рівень номінальної середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства досягнув 9734 грн, або зростання відбулося у 6,8 раза, а її відносний рівень до середньомісячної заробітної плати по державі у 2020 р. становив 84 %.

До відповідного позитиву за цей період також слід віднести активізацію інвестування аграрного сектору економіки, розблокування процесу ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, деяку стабілізацію продовольчої безпеки держави, розширення участі в глобальних економічних процесах, вступ до СОТ, укладання угоди про асоціацію та відкриття вільного ринку України з ЄС, розвиток процесів децентралізації влади в державі і т.ін., що, безумовно, сприяло розв'язанню багатьох суперечностей в розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Поряд із цим такі й інші інституціональні зміни з урахуванням внутрішніх та світових макроекономічних тенденцій уже не забезпечують системного розв'язання існуючих та появу нових суперечностей, що загалом стримує сталий розвиток аграрної сфери.

За багатьма макроекономічними показниками, які, на перший погляд, вказують на певну позитивну динаміку, криється оманлива оцінка результативності розвитку вітчизняного аграрного сектору. Згідно з даними Державної служби статистики України, відслідковується багато негативних тенденцій структурного характеру, незадовільне розв'язання проблем гарантування продовольчої безпеки держави, вирішення соціальних проблем сільських жителів та інші, які можна згрупувати за певними ознаками.

Загрозливою тенденцією протягом років незалежності України виступає стрімке погіршення пропорційності між розвитком галузей рослинництва і тваринництва, що формує цілий спектр суперечностей, пов'язаний із продовольчою безпекою, якістю використання земель, зайнятістю сільського населення, економічною результативністю тощо.

Якщо в 1990 р., за статистичними даними, частки виробництва продукції рослинництва і тваринництва у постійних цінах у структурі продукції сільського господарства України

становили практично порівну, що відповідало загальносвітовим і європейським тенденціям, то у 2000 р. частка продукції тваринництва знизилася до 39,5%, у 2010-му - до 29,5%, а в 2020 р. - становила лише 22,7%.

На думку більшості дослідників, такі тенденції стали наслідком недостатньої уваги до удосконалення державного регулювання розвитку галузі тваринництва в умовах ринкової економіки. Як результат, протягом останніх 30 років вирощування м'яса великої рогатої худоби в середньому по державі для виробників було збитковим протягом 28 років, свиней - 14, овець і кіз - 24, птиці - 18, яєць курячих - 8, вовни - 23, молока - 11 років. Збитковість виробництва окремих видів продукції тваринництва протягом багатьох років навіть перевищувала 50 %. Об'єктивно, в умовах ринку функціонування

тваринництва України перебувало в кризових умовах і не отримувало ринкових підстав для свого розвитку.

Програми державної прямої підтримки розвитку тваринництва протягом цього періоду були недостатніми і нестабільними, а за останні роки практично згорнуті до мінімуму, що не справляло позитивного впливу на врегулювання існуючих суперечностей. До цього варто додати скасування пільг сільгосптоваровиробникам зі сплати ПДВ, що в попередні роки слугувало практично основним і стабільним джерелом бюджетної підтримки галузі.

Як наслідок, виробництво продукції тваринництва все більше концентрувалося в особистих селянських господарствах (табл. 2), яка в значних обсягах використовувалася для самозабезпечення.

2. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств, 2020 р.

Продукція	Усі категорії господарств, тис. т	У тому числі			Питома вага у загальних обсягах, %		
		Сільгосп-підприємства (без фермерів)	Фермерські господарства	Господарства населення	Сільгосп-підприємства (без фермерів)	Фермерські господарства	Господарства населення
Зерно	64933	42069	9649	13215	64,7	14,9	20,4
Цукрові буряки	9150	8204	423	523	89,7	0,5	9,8
Соняшник	13110	9027	2465	1618	68,9	18,8	12,3
Картопля	20838	285	113	20440	1,4	0,5	98,1
Овочі	9635	1200	291	8162	12,4	3,0	84,6
Плоди і ягоди	2024	250	91	1683	8,3	4,4	87,3
Молоко	9264	2685	77	6502	29,0	0,8	70,2
М'ясо (у забійній вазі)	2478	1480	224	774	59,7	9,0	31,3
Яйця, млн шт.	16167	8780	133	7254	54,3	0,8	44,9
Мед	68028	571	84	67373	0,8	1,2	98,0

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Державі також не вдалося створити сприятливі умови для розвитку обслуговуючої, в тому числі заготівельної, кооперації, запровадити ефективні механізми стимулювання високотехнологічного виробництва,

через що розпочалося катастрофічне нерегульоване скорочення поголів'я тварин і птиці (табл. 3) та зменшення обсягів виробництва продукції.

3. Порівняння статистичних даних про кількість сільськогосподарських тварин в Україні у всіх категоріях господарств на кінець 1915, 1940, 1990, 2020 років, тис. голів

Сільськогосподарські тварини і птиця	Рік				2020 р., % до	
	1915	1940	1990	2020	1915 р.	1990 р.
Велика рогата худоба, усього	9132	10996	24623	2874	31,5	11,6
У т. ч. корови	4116	5965	8378	1673	40,6	20,0
Свині	6469	9186	19427	5876	90,8	30,2
Вівці і кози, усього	6904	7325	8419	1140	16,5	13,5
У т.ч. вівці	6849	6700	7896	621	9,1	7,9
Коні	6454	4674	738	202	3,1	27,4
Птиця, млн гол.			246,1	200,7		81,6

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Крім того, не були запроваджені цілеспрямовані державні програми субсидування малозабезпечених верств населення для закупівель готових харчових продуктів тваринного походження, де відслідковується найбільший дефіцит споживання. А низька купівельна спроможність українців у свою чергу призвела до зниження споживання насамперед м'ясних і молочних продуктів до рівня 50-60% від рекомендованих норм харчування, що практично майже удвічі обмежило потенційну ємність або витребуваність внутрішнього ринку на продукти тваринного походження.

Тобто головною стримуючою суперечністю розв'язання проблем розвитку тваринництва виступило розбалансування попиту і пропозицій на ринках продукції тваринництва.

З іншого боку, незадовільна впорядкованість системи контролю за якістю продукції, зокрема гармонізації її стандартів до європейських і кращих світових аналогів, відсутність механізмів стимулювання модернізації молочної і м'ясної промисловості, розбалансування сировинних зон та інші чинники практично блокували розширення загальної ємності ринку продукції тваринництва за рахунок її експорту на зовнішні ринки.

Звідси, як засвідчили дані Державної служби статистики України, у 2020 р. у структурі калорійності харчування населення України споживало лише 30% продуктів тваринного походження при встановленому урядом пороговому індикатору продовольчої безпеки 55%.

Частка доданої вартості, яка включає в себе оплату праці та інші соціальні виплати, прибуток і сплачені податки відносно валового доходу суб'єктів господарювання у сільському господарстві за останні п'ять років, незважаючи на зростання податкового навантаження, навіть знизилася від 42,6 до 40,8 %, що вказує на зменшення власних економічних можливостей для саморозвитку. При цьому кризовий стан тваринництва, яке за своєю суттю повинно виступати важливим фактором диверсифікації сільськогосподарської діяльності, у свою чергу гальмувало збільшення доданої вартості галузі, що теж стало важливою суперечністю розвитку.

Таким чином отримано замкнуте коло вказаних та інших суперечностей, без розв'язання яких галузь тваринництва

України об'єктивно не отримуватиме відповідних можливостей для свого розвитку, що і надалі позбавлятиме населення збалансованого здорового харчування, втрату робочих місць у сільській місцевості, обмеження отримання доходів сільського населення від господарської діяльності тощо.

Кінцевим підсумком таких стрімких нерегульованих тенденцій із зменшення поголів'я тварин і птиці, згортання виробництва продукції тваринного походження в Україні може стати значна імпортозалежність, втрата позицій на внутрішньому і зовнішніх ринках та навіть може призвести до «точки неповернення» з відновлення функціонування окремих підгалузей тваринництва.

Більше того, багаторічне ігнорування державою розв'язання очевидних суперечностей розвитку сільського господарства структурного порядку об'єктивно з кожним наступним роком вимагатиме все більших видатків державного і місцевих бюджетів для вирішення накопичених проблем.

Наступною важливою суперечністю сучасного розвитку аграрного сектору економіки України стали нерегульовані процеси розбалансування функціонування харчової і переробної промисловості та сировинних підгалузей сільського господарства.

За роки незалежності України суперечності, які виникли внаслідок втрати принципу пропорційності такого розвитку, призвели до ліквідації значної кількості підприємств харчової індустрії, суттєвого зменшення обсягів виробництва готових харчових продуктів, втрати робочих місць, гальмування експорту готової харчової продукції з високою доданою вартістю, відповідних ускладнень розвитку сільських територій і т. п. [29].

Зокрема, це стосується катастрофічного зменшення обсягів виробництва цукру-піску із цукрових буряків від 6,7 млн тонн у 1990-му до 1 млн тонн у 2020 р. та ліквідації понад 60% цукрових заводів, навколо яких формувалася сільська поселенська мережа із збалансованою соціальною інфраструктурою.

Зменшення обсягів виробництва молока на 62%, м'яса у забійній вазі на 43 %, погіршення структури плодоовочевої сировини, зведення до мінімуму вирощування льону, тютюну, конопель, виробництва продукції вівчарства, козівництва, кролівництва та інших важливих сировинних видів продукції сільського господарства, де Україна в

недалекому минулому знаходилася на лідируючих позиціях у Європі та світі, призвели до розбалансування сировинних зон, навіть втрати окремих підгалузей переробної і харчової промисловості.

Такі інтеграційні помилки внаслідок недосконалості або відсутності відповідних механізмів державного регулювання стали основною причиною значного зменшення економічного потенціалу аграрного сектору України, погіршення структури виробництва продуктів харчування, втрат доходів державного бюджету, прогресування соціальних проблем та інших негативних явищ.

Наступну надзвичайно загрозливу проблему створюють небезпечні тенденції погіршення стану земель сільськогосподарського призначення.

Земельним кодексом України, іншими законодавчими актами, доведено наукою і практикою встановлено, що використання й збереження ґрунтових ресурсів слугує основою розвитку аграрного сектору економіки, базовим чинником гарантування продовольчої безпеки, що являє собою невід'ємну складову національної безпеки країни.

Разом із тим навколо зазначеної проблематики залишається багато неврегульованих суперечностей, що підтверджується обґрунтованими оцінками у періодичних доповідях та у щорічних наукових звітах НААН. Дослідження науковців засвідчують, що на сьогодні значна частина земель сільськогосподарського призначення через порушення використання і відсутність відповідного державного контролю за їх охороною перебувають у передкризовому, а подекуди у кризовому стані з тенденціями до погіршення. У 2019 р. третина земельних площ України оцінювалась як еродовані, близько 40 % - переуцільнені, 20 % - мають неврегульовану кислотність, майже на 70 % ріллі постійно відслідковується нестача доступної рослинної вологи, поширюється дефіцитність і розбалансованість поживних елементів.

За останні роки, у зв'язку із глобальними кліматичними змінами негативні наслідки кризових явищ у стані ґрунтів стають ще відчутнішими та загрозливішими, що вимагає

прискореного здійснення меліоративних та інших заходів.

Специфіка на даний час полягає в тому, що вирішення зазначених проблем повинно в комплексі розв'язуватися у процесі запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, одночасно дотримуючись конституційних вимог стосовно організації державою охорони та збереження родючості ґрунтів [17].

В умовах ринкової економіки особливо важливий пошук застосування ефективних механізмів капіталізації земель сільськогосподарського призначення шляхом здійснення заходів із поліпшення якості земель, розвитку земельно-іпотечного кредитування, залучення інвестицій, що повинно стати не тільки ефективним чинником зростання обсягів виробництва, формування доданої вартості в аграрній сфері, а й сприяти розвитку сільських територій та підвищенню добробуту сільських жителів [8].

На думку багатьох науковців та органів місцевого самоврядування, сьогодні доцільно повернутися до попередніх механізмів адміністрування земельного податку, коли 70% його обсягів залишалися громадам для вирішення питань охорони земель, впровадження земельної реформи на відповідних територіях, підтримки розвитку фермерів та інших дрібних виробників. З метою уникнення існуючих суперечностей земельні відносини, земельні трансакції, безперечно, також повинні знаходитися під особливим контролем територіальних громад через розширення їх функцій і повноважень. Органам самоврядування добре відомі місцеві особливості, що сприятиме безумовному дотриманню визначених державою правил з охорони, використання і запровадження основних засад ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Специфічною суперечністю в організації земельних відносин залишається недопущення перенасичення структури посівів інтенсивними сільськогосподарськими культурами, ігнорування сівозмін, як важливих агротехнічних заходів збереження якості ґрунтів та культури землеробства (табл. 4).

4. Динаміка збільшення посівних площ під основними інтенсивними сільськогосподарськими культурами в Україні, тис. га

Культура	Рік				2020 р., % до 1990 р.
	1990	2000	2010	2020	
Соняшник	1626	2842	4572	6457	397,1
Кукурудза на зерно	1223	1364	2709	5432	444,2
Ріпак	90	157	907	1127	1252,2
Соя	88,8	61	1076	1351	1535,2
Разом	3027	4424	9264	14373	474,8
Усього сільськогосподарських посівів	32406	27173	26952	28147	86,9
Площі інтенсивних культур, % до всіх посівів в Україні	9,3	16,3	34,4	51,1	У 5,5 разів

Джерело: Сформовано авторами на основі даних Державної служби статистики України.

В окремих регіонах та особливо деяких господарюючих суб'єктів такі тенденції мають ще більш резонансний характер. Тобто, віддані на розсуд підприємців, нерегульовані процеси розширення таких посівних площ вже перейшли усі допустимі «червоні лінії». Нарощування виробництва продукції згаданих сільськогосподарських культур переважно відбувається за рахунок зниження природної родючості ґрунтів (витрати органічних речовин - гумусу). Його відновлення неможливе без збільшення відповідного внесення органічних добрив, як важливого стабілізатора органічної складової ґрунтів. Крім того, допускається суцільне непропорційне внесення різних видів мінеральних добрив, а гіпсування й вапнування ґрунтів, використання торфу та інших природних поліпшувачів ґрунтів швидше стали винятком, ніж правилом. Більше того, якраз продукція зазначених сільськогосподарських культур сьогодні виступає основою сировинного експорту аграрної продукції, що вказує на суперечності між бізнесовими та національними інтересами.

Для підтвердження, за оцінками вчених НААН, орієнтовні втрати елементів живлення в ґрунті вивезеними за межі держави у 2019 р. тільки за рахунок пшениці і кукурудзи компенсувалися внесеними мінеральними добривами лише на 77%. Якщо врахувати накопичувальні втрати поживних речовин у ґрунті при експорті всіх сільськогосподарських культур протягом останніх років, то вже складається невтішна тенденція до суттєвого зниження їх природної родючості, що вказує на відкладені загрози та суперечність національним інтересам.

Крім того, непропорційний розвиток га-лузей рослинництва і тваринництва, катастрофічне нерегульоване ринковими механізмами зменшення поголів'я тварин призвели

до скорочення у структурі посівів площ кормових культур від 37% у 1990-му до 5,9% у 2020 р., посіви яких в основному слугують стабілізатором вмісту азоту в ґрунті.

Така ситуація не тільки поглиблює розбалансованість природної рівноваги [26], а й порушує територіальний поділ праці, втрату робочих місць у сільському господарстві, які переважно забезпечували різні підгалузі тваринництва, овочівництва, вирощування плодово-ягідних і баштанних культур, винограду та накопичення інших економічних і соціальних проблем в аграрному секторі держави, що досягають критичних кризових величин.

Основні суперечності пов'язаних із вирішенням зазначених та інших, в тому числі екологічних проблем криються в площині побудови обґрунтованої системи державного регулювання ринкових земельних відносин, насамперед відносин власності та оренди земельних ділянок.

Відповідно до Конституції України [12] власність - це не тільки благо, а й відповідальність власників і користувачів, особливо на такий специфічний ресурс як земля, що віднесена до основного національного багатства і повинна одночасно знаходитися під особливим контролем органів державного управління. Для розв'язання цієї суперечності ще існує багато організаційно-правових прогалин державного регулювання [36], в тому числі встановлення специфічних правил у питаннях володіння, розпорядження та використання земель сільськогосподарського призначення.

Важливим завданням розвитку ринкових земельних відносин є встановлення державою необхідних вимог до власників і орендарів з дотримання обов'язкових типових правил користування земельними ділянками з метою недопущення втрати природної

родючості ґрунтів. Зокрема організації суцільного контролю шляхом обов'язкового визначення їх агрохімічного стану як на початку, в процесі, так і в кінці договірних орендних відносин, встановлення відповідних правових норм відповідальності сторін.

З цього приводу було б доцільно провести суцільну інвентаризацію стану земель, здійснити переєстрацію діючих договорів оренди, можливо навіть запровадити їх нову типову форму, що дозволить у майбутньому уникнути багатьох суперечностей.

Потребує своєчасного здійснення державою інших заходів комплексного інституціонального забезпечення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, це стосується наведення порядку в кадастровому обліку земель, відновленні повноцінної діяльності інституцій агрохімічного контролю на всіх територіях держави, запровадження відповідних фінансових механізмів для здійснення земельних трансакцій, відсутність яких сьогодні ставить селян-власників паїв безальтернативно в односторонньому порядку бути лише продавцями земельних ділянок, не отримуючи, в тому числі через систему земельно-іпотечного кредитування, фінансових можливостей організовувати власну підприємницьку діяльність, на власних ділянках, здійснення заходів із збереження їх природної родючості, організації кооперативної діяльності тощо.

У багатьох проблемах розвитку аграрного сектору України, незадовільному продовольчому забезпеченні населення, вирішенні соціальних проблем на селі деякі політики й вчені часто звинувачують ліквідацію колгоспно-радгоспного устрою, приватизацію, перехід на ринкові відносини, поширення аграрного підприємництва та ін.

Разом із тим, не вдаючись в подробиці окремих недоліків ринкової економіки, в Україні ще й до цього часу не побудована завершена збалансована система державного регулювання ринковими механізмами економічних, соціальних і екологічних процесів в аграрній сфері, що не дозволяє ефективно вирішувати існуючі суперечності.

Відсутність функціонуючого інституту державного моніторингу розвитку аграрного ринку, діючого на засадах затверджених урядом науково обґрунтованих методиках, базуючись на достовірних джерелах інформації, об'єктивних аналітичних оцінок

внутрішніх і світових тенденцій, обґрунтування прогнозів, висновків і пропозицій, в багатьох випадках позбавляє законодавців та урядовців можливості формувати збалансовану систему ефективних механізмів державного регулювання, а виробникам орієнтуватись яким чином коригувати свою господарську діяльність.

Державний моніторинг повинен сприяти державним інститутам:

а) оперативному розв'язанню суперечностей міжгалузевого характеру, пов'язаних із поширенням цінових диспропорцій на продукцію сільського господарства і ресурси, які споживає галузь (нафтопродукти, хімічні засоби, техніка, будівельні матеріали, послуги тощо);

б) упередженню поглиблення суперечностей внутрішньогалузевого характеру, пов'язаних із розбалансуванням попиту і пропозицій на внутрішньому продовольчому ринку;

в) дослідження та оперативне врахування поточної й очікуваної кон'юнктури на глобальних ринках продовольчих ресурсів для розв'язання суперечностей, пов'язаних із зовнішньоторговельною діяльністю з урахуванням національних інтересів;

г) відслідковування негативних тенденцій соціального характеру, пов'язаних із зайнятістю, демографією, наданням соціальних та інших послуг життєзабезпечення сільського населення;

д) дослідження стану довкілля, пов'язаних із негативними екологічними тенденціями та ускладненнями від зміни клімату.

Варто зауважити, що обґрунтовані й своєчасні оцінки відповідних тенденцій уже значною мірою визначатимуть шляхи для оперативного розв'язання існуючих і прогнозованих суперечностей агропромислового та сільського розвитку.

Слід також підкреслити, що природа будь-якого підприємництва полягає у залученні всіх можливостей для своєї максимальної прибуткової діяльності, використовуючи також прогалини державного регулювання, неспроможності владних інституцій в багатьох випадках забезпечувати дотримання вимог чинного законодавства, в тому числі з недопущення лобювання інтересів окремих виробників і видів діяльності тощо.

Унаслідок незадовільного стану інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору економіки останнім часом

відслідковується ряд загрозливих суперечностей, які викривлюють ринкові відносини. Серед них лише кілька незадовільних тенденцій:

1) недостатність ефективних механізмів для врівноваження конкуренції між великими аграрними компаніями і дрібнотоварними виробниками, включаючи фермерів і особисті селянські господарства. У розвинених країнах загальним явищем для врегулювання даної суперечності є створення необхідних умов для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, діяльності товарних аграрних бірж, як основного інструменту об'єктивного визначення цін, сприяння створенню аграрних кооперативних банків, кредитних спілок та інших ринкових механізмів прямої державної підтримки дрібних агровиробників, розвитку довідкової діяльності тощо.

Прийнятий уже третій закон за період незалежності України про кооперацію і на сьогодні не повністю врегулює основні проблеми, які стримують розвиток кооперативів – остаточне визнання їх неприбуткового статусу, уникнення подвійного оподаткування, неврегульованість механізмів розподілу доходів між усіма учасниками кооперації. У результаті на майже 28 тис. сіл, 31,8 тис. фермерів і майже 4,0 млн особистих селянських господарств в Україні функціонує лише близько 1,0 тис. обслуговуючих кооперативів, не створено жодного кооперативного банку, згортається діяльність кредитних спілок тощо;

2) відсутність визначених законодавством необхідних запобіжників, що створює передумови для нерегульованого поширення монопольних проявів на аграрному ринку. В сільському господарстві, де основним засобом виробництва виступає земля, нещодавно прийнятим законом про ринковий обіг земельних ділянок визначено допустиме обмеження обсягів землі для одного власника до 10,0 тис. га, що при одночасній відсутності будь-яких законодавчих обмежень по обсягах оренди земель ще більше розширює вікно можливостей для безперешкодного утвердження монополій в базовому сегменті виробництва продовольчих ресурсів. Тоді як практично в усіх країнах ЄС, до якого Україна намагається інтегруватись, один фермер, як правило, здійснює власну сільськогосподарську діяльність на земельних ділянках площею до 100 га, при цьому

залишається конкурентним у ринкових відносинах. Мабуть, в Україні декого дратує поява мільйонів фермерів, як це зроблено в Польщі, Румунії та деяких інших країнах. Більше того, сільський уклад життя в Україні та інших країнах переважно пов'язується із працею на землі. Тобто, такі регулятивні негаразди позбавлятимуть українських селян і надалі можливостей розширення трудової зайнятості, розвитку власної підприємницької діяльності, сприятимуть поширенню трудової міграції, що об'єктивно уже призводить до поступового самознищення унікальної сільської поселенської мережі в нашій державі.

Важливою передумовою поширення негативних явищ виступає нестабільність функціонування організаційно-економічних механізмів державного регулювання. Недотримання державними інституціями вимог чинних законодавчих актів, внесення до них необґрунтованих змін, у багатьох випадках недотримання принципу послідовності системного формування архітектури інституціонального забезпечення ринкових відносин провокує поширення хаосу та поглиблення суперечностей у сфері агропромислової діяльності, ускладнення розподільчих та інших відносин.

Такі висновки підтверджуються лише кількома важливими непослідовними і суперечливими діями відповідних органів державного управління:

- ще 17.10.1990 р. був прийнятий і на сьогодні чинний Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [21], ціла низка рамкових норм якого була або скасована, або постійно ігнорується при прийнятті спеціальних законів щодо регулювання розвитку аграрної сфери. Зокрема, це стосується базових вимог цього акта: а) відродження селянства «як господаря на землі, носія моралі та національної культури», б) щорічного врахування у видатках державних бюджетів як критерію не менше 1% від обсягів національного валового внутрішнього продукту на фінансування розвитку соціальної сфери села. Для прикладу, обсяги валового внутрішнього продукту за 2021 р. очікуються близько 4,3 трлн грн. Цілком зрозуміло, що за 30 років недотримання вимог згаданого законодавчого акта, внесення до нього відповідних змін не дозволило врегулювати багато суперечностей

соціально-економічного розвитку аграрної сфери, формування аграрного устрою та спрямованості агропромислової діяльності;

- прийнятий ще у 2001 р. Земельний кодекс України [9] зобов'язував державні інституції протягом наступних шести місяців забезпечити підготовку проєктів необхідних законодавчих актів для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, проведення їх інвентаризації, створення Державного земельного банку для обслуговування всіх видів земельних трансакцій, розбудови спеціалізованої системи земельного іпотечного кредитування, системи моніторингу стану земель та інші, багато з яких ще й до цього часу залишаються або не виконаними, або знаходяться в процесі виконання, або внесеними змінами не знаходять свого розвитку;

- прийнятий ще 24 червня 2004 р. Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» [20], який визначив основи державної політики у бюджетній, цінovій, кредитній, страховій та інших сферах державного управління, жодного господарського року повною мірою не був забезпечений необхідними видатками державного бюджету для здійснення передбачених законом заходів державного регулювання. Насамперед це стосується невиконання вимог щодо доведення обсягів продовольчих резервів у Аграрному фонді у 2010 р. до рівня 20% від обсягів річного внутрішнього споживання населенням України визначеного переліку основних видів продовольчих товарів для забезпечення цінової стабільності на продовольчому ринку через застосування товарних і фінансових інтервенцій. Між іншим розділ про регулювання попиту і пропозицій у 2020 р. взагалі був вилучений із тексту закону, а одночасно на заміну не було запропоновано кращих варіантів вирішення даної суперечності.

Наразі цінові збурення на продовольчі товари у 2021 р. та подальші негативні очікування позбавили державу основного механізму врегулювання існуючої проблеми.

Не виконана вимога стосовно організації державного регулювання ринку страхування ризиків у сільському господарстві, взагалі вилучена вимога про створення фонду Аграрних страхових субсидій. Не було забезпечено виділення необхідних бюджетних дотацій з метою усунення кризових явищ у тваринництві, дотримання стабільності

фінансової підтримки здешевлення вартості кредитів та ряд інших критичних напрямків державного регулювання. Зрозуміло, що втрачені можливості врегулювання даним законом накопичених суперечностей в попередні роки на сьогодні стали не підйомними для державного бюджету, який обтяжений вирішенням пріоритетних завдань національної безпеки;

- у 2008 р. був підписаний Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі [22], згоду на це надано Верховною Радою України, через що він отримав статус вищої сили над національним законодавством. Згаданий протокол, який з розумінням був підтриманий всіма державами-членами організації, зокрема передбачав, що обсяги бюджетних видатків з урахуванням обмежень державної підтримки сільського господарства в частині так званої жовтої скриньки не могли перевищувати рівня 3,43 млрд дол. США (або за нинішнім курсом це за 90 млрд грн), одночасно, не маючи жодних обмежень обсягів видатків бюджетної підтримки у складі так званої зеленої скриньки на заходи створення ринкової інфраструктури, збереження родючості ґрунтів, розвиток сільських територій, охорону навколишнього середовища, розвиток науки й освіти, гармонізацію стандартів якості продукції, маркетингові та консалтингові послуги, інспектування, розвиток ветеринарної медицини, дорадча діяльність тощо.

При цьому визначені даним протоколом умови передбачають достатні можливості для успішного розвитку аграрного сектору економіки в умовах жорсткої конкуренції на внутрішньому і глобальному ринках, дотримуючись вимог новітніх правил торгівлі з урахуванням національних інтересів. Проте упродовж дії вказаної угоди Україна з різних причин не змогла повною мірою використати наявні можливості;

- до недоліків інституціонального порядку слід також віднести суттєве невиконання схвалених парламентом і урядом державних програм підтримки розвитку українського села на період до 2015 р., вітчизняного сільгоспмашинобудування, рибної галузі, селекції у тваринництві, державної програми «Власний дім», підтримки Державного фонду розвитку фермерських господарств і т. ін.

Різні експерти, вчені, виробники також вважають великою помилкою введення

додаткових видів податків на земельні паї та інші види господарської діяльності сільських жителів і підприємців, особливо скасування пільгових режимів оподаткування сільгоспвиробників ПДВ, що нині в умовах пандемії та збільшення вартості ресурсів набуває поширення в країнах Євросоюзу.

Складається враження, що такі дії однобоко переслідують лише фіскальну функцію, втрачаючи функції стимулювання й інвестиційної привабливості, вирішення соціальних проблем, спрощення та дерегуляції, що об'єктивно призведе до появи низки нових суперечностей.

Як показують зазначені та інші суперечності інституціонального порядку, уже давно назріла необхідність провести суцільну експертизу чинних законодавчих актів стосовно регулювання агропромислової діяльності і сільського розвитку та затвердження оновленої аграрної політики, в тому числі з урахуванням цінностей і принципів, закріплених в угоді про Євроасоціацію, визначених ФАО ООН, ОЕСР, СОТ та інших міжнародних союзів, де в центрі буде людина, селянство, звичайний аграрний підприємець.

У державі уже майже сім років як відсутній закон про державну аграрну політику. Необхідність прийняття нового закону про аграрну політику давно назріла, він повинен визначати оновлені основні засади (мету, пріоритети, принципи, певні індикатори, маяки, відповідні етапи, заборони та інші обмеження і напрями стимулювання). Відсутність такого акта позбавляє логічної послідовності формування законодавства з урахуванням стратегічних завдань, уникаючи появи нових суперечностей. У загальному такий закон повинен розцінюватись як «аграрна конституція» й обов'язково враховуватися в організації державного регулювання та господарської діяльності.

В Україні протягом років незалежності влада і політики ніби й переймалися підтримкою розвитку аграрної науки, активізацією впровадження новачій в агропромисловий сектор економіки України. Однак чинними законодавчими актами з регулювання інноваційних процесів так і не було створено сприятливих умов для їх розвитку. На умовах прийнятого ще у 2013 р. закону про індустріальні парки в Україні їх зареєстровано лише 49, а працює тільки 7 подібних інноваційних одиниць в усіх сферах економіки. Тобто інноваційний вплив таких інституцій на

розвиток економіки України, в тому числі аграрної сфери залишається недостатнім.

Разом із тим у Південній Кореї діють 1200 індустріальних парків, які забезпечують 80% національного експорту, 70% промислового виробництва і 50 % зайнятості в промисловості.

Індустріальні парки Китаю, Туреччини, Польщі, Чехії, Словаччини та інших розвинених економік забезпечують вирішальний інноваційний вплив національного розвитку. Секрет такого напрямку розвитку простий. Він полягає у фіскальних і фінансових стимулах, компенсації витрат на створення додаткових робочих місць, безоплатного виділення земельних ділянок для інноваційних виробничих об'єктів та інші механізми сприяння для їх розвитку.

У результаті агропромислової сфери, як і інші сектори економіки на сьогодні через існуючі суперечливі норми регулювання наукової діяльності переважно насичується зарубіжними інноваційними продуктами, технологіями, технікою і ресурсами, що ставить її у відповідну залежність.

Максимальний синергетичний ефект від впливу організаційно-економічного механізму на розвиток аграрної сфери України можна одержати при умові взаємодоповнюючої дії всіх його складових. Так, сучасний розвиток кредитування виглядає проблематично без розв'язання проблем гарантування забезпечення повернення кредитів. Для цього слід врегулювати цілий ряд пов'язаних суперечностей. Зокрема, застави майна, яка потребує вирішення проблем ринкових його оцінок, наведення порядку у відповідних реєстрах та земельному кадастрі, створення системи земельно-іпотечного кредитування, мікрокредитування селянських господарств, фермерів й інших дрібних виробників, забезпечення стабільності видатків державного бюджету на здешевлення вартості, насамперед довгострокових кредитів, створення сприятливих умов для розвитку страхування аграрних ризиків, підтримки створення аграрних кооперативних банків і ряд інших інституціональних заходів держави.

Вирішення суперечностей розвитку кредитування агропромислової діяльності у свою чергу сприятиме розв'язанню суперечностей з питань впровадження новачій, охорони земель та збереження ґрунтів, розвитку кооперування тощо. Таким чином,

відповідно до логіки, слід у комплексі розв'язувати суперечності системної синергетичної дії всіх взаємопов'язаних складових організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України.

Висновки. Окреслені наявні та інші суперечності розвитку аграрної сфери України потребують ґрунтовної аналітики впливу на

їх розв'язання існуючих інституціональних чинників, що дасть можливість отримати реалістичні характеристики сучасного стану.

Пошук механізмів обґрунтованого і своєчасного врегулювання існуючих суперечностей дозволить перетворити розвиток аграрного сектору економіки і сільських територій у нову якість.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3-15.
2. Бородіна О. М. Убезпечення сільського способу життя: Європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20-33.
3. Гайдучський П. І. Незалежна економіка України. Київ : Вид-во «Інформаційні системи», 2014. 528 с.
4. Гайдучський П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
5. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми та перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5-14.
6. Геєць В. М. Чому настав час починати спочатку? *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 31-39.
7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення за селозберігаючою моделлю аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 127 с.
9. Земельний кодекс України / Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст. 27. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
10. Кириленко І. Г., Івченко В. Є. Структурні реформи в аграрному секторі України: світовий досвід, українські реалії. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 5-11.
11. Кропивко М. Ф. Аграрні перетворення в Україні на рубежі ХХ-ХХІ ст. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 125-128.
12. Конституція України / Відомості Верховної Ради України. 1996. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
13. Лукинов І. І. Инвестиционная активность в экономическом обновлении и росте. *Економика Украины*. 1997. № 8. С. 4-8.
14. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій : 36. матеріалів 16 конгресу вчених економістів-аграрників та міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 1 червня 2017 р. (ред. кол.: Лупенко Ю. О., Саблук П. Т. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ» 2017. 386 с.
15. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформацій аграрного сектору України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5-24.
16. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 330 с.
17. Молдаван Л. В. Суперечності земельної реформи в аграрному секторі економіки України в контексті світової практики. *Економіка та прогнозування*. 2016. № 2. С. 148-159.
18. Норт Дуглас. Інституції, Інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюба. Київ : Основи, 2000. 204 с.
19. Осецький В. Л. Соціально-економічні суперечності розвитку аграрного ринку та інституційні імперативи його стійкості. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 16-20.
20. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>.
21. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17.10.1990 № 400-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>.

References

1. Andriichuk, V.H. (2013). Ahropromyslovi formuvannia novoho typu [Agro-industrial formations of a new type]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 3-15 [In Ukrainian].
2. Borodina, O.M. (2020). Ubezpechennia silskoho sposobu zhyttia: Yevropeiska polityka, orientyry dlia Ukrainy [Rural proofing: the European policy and guidelines for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 20-33 [In Ukrainian].
3. Haidutskyi, P.I. (2014). Nezalezhna ekonomika Ukrainy [Independent economy of Ukraine]. Kyiv : Vyd-vo «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
4. Haidutskyi, P.I. (2015). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Kuchma's agrarian reform in Ukraine]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
5. Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2017). Zemelna reforma: problemy ta perspektyvy rozvytku ahrarnoi ekonomiky [Land reform: problems and prospects for the development of the agricultural economy]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-14 [In Ukrainian].
6. Heiets, V.M. (2017). Chomu nastav chas pochynaty spochatku? [Why is it time to start over?]. *Ekonomika Ukrainy*, 5-6, pp. 31-39 [In Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
8. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia za selozberihaiuchoiu modelliu ahrarnoho ustroiu Ukrainy : nauk. dop. [Circulation of agricultural lands according to the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
9. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (2002). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 3-4, St. 27. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [In Ukrainian].
10. Kyrylenko, I.H. & Ivchenko, V.Ye. (2016). Strukturni reformy v ahrarnomu sektori Ukrainy: svitovyi dosvid, ukraïnski realii [Structural reforms in the agricultural sector of Ukraine: world experience, Ukrainian realities]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 5-11 [In Ukrainian].
11. Kropyvko, M.F. (2015). Ahrarni peretvorennia v Ukraini na rubezhi XX-XXI st. [Agrarian transformations in Ukraine at the turn of the XX-XXI centuries]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 125-128 [In Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
13. Lukinov, I.I. (1997). Investicionnaja aktivnost' v jekonomicheskom obnovenii i roste [Investment activity in economic renewal and growth]. *Jekonomika Ukrainy*, 8, pp. 4-8 [In Russian].
14. Lupenko, Yu.O. (2017). Stan ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Status and prospects of sustainable development of rural areas]. Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii : Zb. materialiv 16 konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv ta mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. m. Kyiv, 1 chervnia 2017 r. Lupenko Yu. O., Sabluk P. T. (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
15. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2015). Teoretyko-metodolohichne i normatyvno-pravove zabezpechennia transformatsii ahrarnoho sektoru Ukrainy do rynkovykh umov hospodariuvannia, naukovyi suprovit ta efektyvnist zaprovadzhennia [Theoretical-methodological and normative-legal support of transformations of the agrarian sector of Ukraine to market conditions of management, scientific support and efficiency of introduction]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-24 [In Ukrainian].

22. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. Женева, 5 лют. 2008 р. : URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_049.
23. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12-18.
24. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / М. М. Федоров, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Ходаківська ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
25. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2019. 374 с.
26. Пуденко М.Д. Энергия прогресса. Киев : Издатель Михайлюта А. А., 2010. 544 с.
27. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6-17.
28. Саблук П. Т. Невідкладні заходи для врахування при запровадженні ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 126-135.
29. Сичевський М. П. Харчова промисловість у системі продовольчої безпеки держави. Київ : Аграрна наука, 2017. 56 с.
30. Суперечності закон. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. С. 617-742.
31. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування ; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ : Лотос, 1999. 500 с.
32. URL : [uk.wikipedia.org/wiki/Основні закони формальної логіки](http://uk.wikipedia.org/wiki/Основні_закони_формальної_логіки).
33. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання. Від обшинного землеволодіння до економічних агрохолдингів. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.
34. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 470 с.
35. Шпичак О. М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 24-40.
36. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ринку землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 3-9.

16. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku ahrarnoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliakhy vyryshennia : monohrafiia [Modernization of the state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: challenges, ways of the decision: monograph]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
17. Moldavan, L.V. (2016). Superechnosti zemelnoi reformy v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy v konteksti svitovoi praktyky [Contradictions of land reform in the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of world practice]. *Ekonomika ta prohnozuvannia*, 2, pp. 148-159 [In Ukrainian].
18. Nort Duhlas (2000). Instytutsii, Instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, Institutional change and the functioning of the economy]. (I. Dziuba, Trans). Kyiv : Osnovy [In Ukrainian].
19. Osetskyi, V.L. (2018). Sotsialno-ekonomichni superechnosti rozvytku ahrarnoho rynku ta instytutsiini imperatyvy yoho stiihosti [Socio-economic contradictions of the agricultural market development and institutional imperatives of its stability]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 16-20 [In Ukrainian].
20. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 # 1877-IV [On state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine of 24.06.2004 No. 1877-IV]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [In Ukrainian].
21. Pro priorytetnist sotsialnoho rozvytku sela ta ahro-promyslovoho kompleksu v narodnomu hospodarstvi : Zakon Ukrainy vid 17.10.1990 # 400-XII [On the priority of social development of the village and agro-industrial complex in the national economy: Law of Ukraine of 17.10.1990 No. 400-XII]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text> [In Ukrainian].
22. Protokol pro vstup Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli. Zheneva, 5 liut. 2008 r. [Protocol on Ukraine's accession to the World Trade Organization. Geneva]. 5 February 2008. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_049 [In Ukrainian].
23. Puhachev, M.I. (2017). Ahrarnyi sektor ekonomiky v umovakh instytutsiinykh zmin [The agricultural sector of the economy in terms of institutional change]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 12-18 [In Ukrainian].
24. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V. (2016). Rozvytok zemelnykh vidnosyn v ahrarnii sferi : monohrafiia [Development of land relations in the agricultural sector: monograph]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
25. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A., et al. (2019). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
26. Rudenko, M.D. (2010). Jenergiia progressa [Energy of progress]. Kiev : Izdatel' Mihajljuta A. A. [In Russian].
27. Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2019). Ahrarna polityka ta chynnyky yii realizatsii [Agrarian policy and factors of its implementation]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 6-17 [In Ukrainian].
28. Sabluk, P.T. (2020). Nevidkladni zakhody dlia vrakhuvannia pry zaprovadzhenni rynkovykh zemelnykh vidnosyn [Urgent steps for consideration when implementing market land relations]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 126-135 [In Ukrainian].
29. Sychevskyi, M.P. (2017). Kharchova promyslovist u systemi prodovolchoi bezpeky derzhavy [Food industry in the food security system of the state]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
30. Shynkaruk, V.I., et al. (2002). Superechnosti zakon. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Contradictions law. Philosophical encyclopedic dictionary]. Instytut filosofii im. Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv : Abrys. [In Ukrainian].
31. Heiets, V.M. (1999). Transformatsiia modeli ekonomiky Ukrainy (ideolohiia, protyrichchia, perspektyvy) [Transformation of the economic model of Ukraine (ideology, contradictions, prospects)]. Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia ; za red. akad. NAN Ukrainy. Kyiv : Lotos [In Ukrainian].

32. Osnovni zakony formalnoi lohiky [Basic laws of formal logic]. Retrieved from : uk.wikipedia.org/wiki/ [In Ukrainian].
33. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). Selianske pytannia. Vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekonomichnykh ahrokhodnyhiv [The peasant question. From communal land ownership to economic agricultural holdings]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
34. Shpykuliak, O.H. (2009). Instytutsii ahrarynoho rynku : monohrafiia [Agrarian market institutions: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
35. Shpychak, O.M. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichni problemy vyrobnytstva moloka v Ukraini ta yikh vyryshennia [Organizational and economic problems of milk production in Ukraine and their solutions]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 24-40 [In Ukrainian].
36. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2012). Problemy vlasnosti ta formuvannia rynku zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 3-9 [In Ukrainian].

Hadzalo Ya. M., Luzan Yu. Ya. The principal contradictions of the organizational and economic mechanism for the development of the agrarian sector of Ukraine and ways to resolve them

The purpose of the article is to outline the principal contradictions of the organizational and economic mechanism at the present stage of development of the agrarian sphere of Ukraine, to substantiate the ways of their settlement.

Research methods. The research used dialectical and logical methods of scientific knowledge, a systematic approach to studying current trends in the agricultural sector of Ukraine, a set of methods for processing statistical data that characterize the interaction of individual components of the organizational and economic mechanism of state regulation.

Research results. The existence of essential contradictions in the functioning of the state regulatory system is proved. The corresponding contradictions, inconsistencies, and instability of its principal components at the present stage of development of the agrarian sphere of Ukraine are determined.

Scientific novelty. The essence of contradictions of the organizational and economic mechanism of development of the agrarian sphere of Ukraine is revealed, the mechanisms which have the most significant influence on its functioning are defined, the ways of their improvement are offered.

Practical significance. The study results can be taken into account in the preparation of draft legislation in-depth research in the educational process to improve the system of public administration of the agricultural sector of Ukraine. Tabl.: 4. Refs.: 36.

Keywords: agrarian sphere; agrarian sector; state regulation; contradictions; organizational and economic mechanism.

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Luzan Yuriy Yakovych - doctor of economic sciences, academician of NAAS, counsellor of the presidium, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010), chief research fellow of the department of economic research, innovation providing and external relations Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4A, Ye. Sverstiuka St., Kyiv, 02000)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Основные противоречия организационно-экономического механизма развития аграрной сферы Украины и пути их урегулирования

Цель статьи - определить основные противоречия организационно-экономического механизма на современном этапе развития аграрной сферы Украины, обосновать пути их урегулирования.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектический и логический методы научного познания, системный подход к изучению современных тенденций развития аграрной сферы Украины, совокупность методов обработки статистических данных, которые характеризуют взаимодействие отдельных составляющих организационно-экономического механизма государственного регулирования.

Результаты исследования. Доказано наличие важных противоречий в функционировании системы государственного регулирования, определены соответствующие противоречия, неувязки и нестабильность действия основных ее составляющих на современном этапе развития аграрной сферы Украины.

Элементы научной новизны. Раскрыта сущность противоречий организационно-экономического механизма развития аграрной сферы Украины, определены механизмы, что проявляют наибольшее влияние на ее функционирование, предложены пути их усовершенствования.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть учтены при подготовке проектов законодательных регулятивных актов, углублении научных исследований, в учебном процессе, для усовершенствования системы государственного управления аграрной сферой Украины. Табл.: 4. Библиогр.: 36.

Ключевые слова: аграрная сфера; аграрный сектор; государственное регулирование; противоречия; организационно-экономический механизм.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрий Яковлевич - доктор экономических наук, академик НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9), главный научный сотрудник отдела экономических исследований, инновационного провайдера и внешних связей, Институт продовольственных ресурсов НААН (02000, г. Киев, ул. Евгения Сверстюка, 4А)
E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 01.11.2021 р.

Фахове рецензування: 11.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Основні суперечності організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України та шляхи їх врегулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 6 – 22. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111006>

Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2021). Osnovni superechnosti orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku ahrarnoi sfery Ukrainy ta shliakhy yikh vrehuliuvannia [The principal contradictions of the organizational and economic mechanism for the development of the agrarian sector of Ukraine and ways to resolve them]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 6 – 22 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111006>

* * *

Новини АПК

У січні-вересні 2021 року оборот торгівлі агропродукцією між Україною та державами Азії перевищив 10 млрд дол. США - Микола Пугачов

За 9 місяців 2021 року оборот торгівлі агропродовольчими товарами між Україною та Азією збільшився проти минулорічних показників за відповідний період на 20 % і сягнув 10,0 млрд дол. США, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Микола Пугачов.

Він зазначив, що додатне для нашої країни сальдо торгівлі вдалося збільшити до 8,0 млрд дол. США як результат зростання вітчизняного експорту (+1,5 млрд дол. США), що перевищило збільшення імпорту з країн азійського регіону (+0,1 млрд дол. США).

Головними торговельними партнерами для України в Азії у контексті експорту цього року виступають Китай, Індія, Туреччина, Індонезія, Саудівська Аравія, Іран, Ірак, Пакистан та Ізраїль. Сумарно ці країни акумулюють понад 4/5 вартісних обсягів наших продажів у цей регіон.

Найбільші за вартістю закупівлі продовольства вітчизняні компанії-імпортери здійснюють в Туреччині, Індонезії, Китаї та Індії, звідки надходить 76 % від усього азійського імпорту.

Оскільки Азія - найбільший ринок збуту для української агропродовольчої продукції, тому товарна структура нашого експорту в цьому регіоні цілком відображає загальну. Вона представлена переважно зерновими й олійними культурами, олією, залишками переробки харчової промисловості та м'ясопродуктами.

Натомість з азійських країн Україна імпортує в основному екзотичні фрукти, пальмову олію, насіння олійних культур, чай та каву.

За прогнозними оцінками науковців Інституту аграрної економіки, у 2021 р. Україна може оновити минулорічний рекорд аграрного експорту до країн Азії у 10,9 млрд дол. США. На користь такого очікуваного результату свідчить наростаюча динаміка поставок вітчизняної сільгосппродукції до країн цього регіону впродовж понад 10 років, яка зберігалась навіть у період 2014-2016 років, коли значний негативний вплив відчувався внаслідок подій у Криму та на Донбасі. Водночас комплексна потенційна ємність ринку країн Азії залишається для українських постачальників невикористаною, оскільки наразі попит на продовольство у цьому регіоні зростає дуже динамічно, підсумував Микола Пугачов.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 338.43:339.13

JEL Classification: Q11; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111023>

Ю. Є. КИРИЛОВ, доктор економічних наук, професор
К. В. ЖЕЛУДЕНКО

Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств у системі формування їх конкурентних стратегій

Мета статті – розробити прогнозно-аналітичний інструментарій і здійснити прогнозування конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору Херсонської області з виробництва зернових та зернобобових культур.

Методика дослідження. При проведенні дослідження використано методи: статистичний (при визначенні валового виробництва зернових та зернобобових культур); кореляційно-регресійного аналізу (для виявлення впливу факторів на прибутковість підприємств); прогнозування (при визначенні валових зборів зерна на перспективу); абстрактно-логічний (при формулюванні висновків).

Результати дослідження. Проаналізовано динаміку валового виробництва зернових та зернобобових культур в аграрних підприємствах Херсонської області за 2010-2020 рр. Визначено актуальні проблеми зернового підкомплексу регіону. Розроблено прогнозно-аналітичний інструментарій, за допомогою якого виконано науково обґрунтований прогноз виробничої діяльності аграрних підприємств до 2025 р. Розглянуто вплив ключових факторів зростання аграрного виробництва, серед яких виділено зібрану площу зернових, їх урожайність, витрати на насіння, мінеральні добрива, нафтопродукти, оплату праці та ціну реалізації. Встановлено, що існує тісна залежність конкурентоспроможності підприємства від урожайності та витрат на виробництво.

Елементи наукової новизни. Для аналізу, оцінювання й прогнозування розвитку виробничого потенціалу та конкурентоспроможності аграрних підприємств запропоновано використовувати багатфакторну модель, яка дозволяє визначити резерви підвищення прибутковості підприємств з урахуванням впливу кожного фактора, що формує її рівень.

Практична значущість. Впровадження результатів дослідження забезпечить формування ефективних конкурентних стратегій підприємств із виробництва зернових та зернобобових культур і підвищення їх конкурентоспроможності та рослинницької галузі в цілому. Табл.: 4. Рис.: 2. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: конкурентоспроможність; конкурентні стратегії; прогноз; кореляційний аналіз; регресійний аналіз; модель; аграрні підприємства; зернові та зернобобові культури; пшениця.

Кирилов Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та права, Херсонський державний аграрно-економічний університет (73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5061-2644>

Желуденко Крістіна Володимирівна – асистентка кафедри будівництва, Херсонський державний аграрно-економічний університет (73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: kristina_zheludenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5899-3039>

Постановка проблеми. Успішна діяльність аграрних підприємств у довгостроковій перспективі залежить від ступеня обґрунтування конкурентних стратегій, формування яких має відбуватися відповідно до рівня їх розвитку, ресурсного забезпечення, потенціалу конкурентоспроможності й стану зовнішнього середовища, а також ризиків, що виникають у зв'язку з особливостями функціонування. Впровадження конкурентних

стратегій забезпечує формування стійких конкурентних переваг в умовах ринку та дозволяє ефективно реалізувати власний конкурентний потенціал.

На сьогодні, зважаючи на стан національної економіки, доцільно розвивати галузі з найвищими конкурентними перевагами, збільшуючи обсяги виробництва продукції та, в результаті, посилюючи її конкурентоспроможність. До найконкурентоспроможніших продуктів на світовому ринку належить українське зерно. Зерновий підкомплекс

© Ю. Є. Кирилов, К. В. Желуденко, 2021

посідає важливе місце у галузі рослинництва та агропромислового комплексу взагалі, оскільки відповідна продукція слугує основою продовольчої безпеки держави, забезпечує створення запасів і кормової бази для внутрішньогосподарської галузі тваринництва та становить значну частину експорту. Тому оцінка перспектив розвитку виробництва зерна, зростання економічної ефективності та конкурентоспроможності на даний час залишаються актуальними напрямками для вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним визнано внесок у дослідження сучасного стану, проблем формування та прогнозування конкурентоспроможності аграрних підприємств таких вітчизняних учених, як І. І. Вінченко [2], В. К. Збарський [9], М. Й. Малік [11], В. Я. Месель-Веселяк [12], М. А. Місевич [9], О. А. Нужна [11] та ін. Їх дослідження стали основою для подальших розробок, оскільки визначення особливостей конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору не втрачає актуальності. Стосовно аграрних підприємств увагу багатьох науковців привертають проблеми підвищення конкурентоспроможності виробників зерна, що представлено у працях М. Д. Безуглого, М. В. Присяжнюка [1]; Н. Є. Голомші [4]; М. М. Ільчука [7]; В. Я. Месель-Веселяка [12]; О. Г. Шпикуляка [15]. Проте, незважаючи на вагомості дослідження, для формування й впровадження конкурентних стратегій у підприємствах аграрного сектору подальшого вивчення та

удосконалення потребують методи прогнозування конкурентоспроможності на основі визначення факторів, що на неї впливають.

Мета статті - розробити прогнозно-аналітичний інструментарій і здійснити прогнозування конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору Херсонської області з виробництва зернових та зернобобових культур.

Виклад основних результатів дослідження. Зерновиробництво має важливе значення для розвитку економіки регіонів та держави в цілому. Україна належить до країн, аграрне виробництво яких характеризується значними обсягами зерна. На зернові та зернобобові припадає найбільша частка посівної площі та валових зборів сільськогосподарських культур.

У Херсонській області валові збори зерна постійно збільшуються (рис. 1). За останні роки валовий збір зернових та зернобобових культур зріс практично вдвічі - від 9577,6 тис. ц у 2010-му до 18186,0 тис. ц у 2020 р. [5]. Разом із тим на зміни виробництва зернових впливають ґрунтові, кліматичні, організаційні та інші фактори, а саме: зниження родючості ґрунтів через порушення агротехнічних вимог; залежність валових зборів від погодних умов; недостатність кваліфікованих кадрів в аграрному виробництві; низький рівень фінансового та ресурсного забезпечення малих і середніх аграрних підприємств, що не дає можливості впроваджувати у виробництво досягнення науково-технічного прогресу та інновацій [7, с. 30].

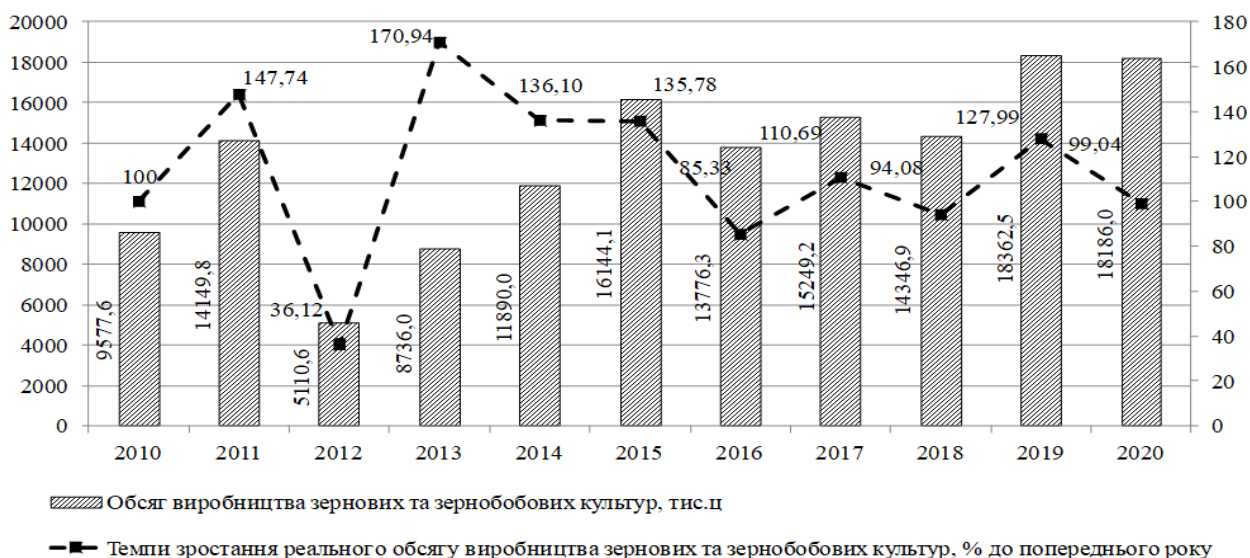

Рис. 1. Динаміка виробництва зернових і зернобобових культур аграрними підприємствами Херсонської області

Джерело: Розраховано за даними [5].

Зміна натуральних показників із виробництва зернових та зернобобових культур безпосередньо позначається на продуктивності виробництва, його ефективності та конкурентоспроможності. Економічна ефективність підприємств аграрного сектору характеризується

показником рентабельності, аналіз якої свідчить, що галузь у цілому залишається прибутковою (табл. 1). Рентабельність виробництва з 2010 р. поступово зростає з показником у 2015 р. 46,9%, проте потім відзначається спадом до 21,8% у 2020 р. [5].

1. Рентабельність виробництва зернових та зернобобових культур в аграрних підприємствах, %

Регіон	Рік										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Україна	13,9	26,1	15,2	1,5	25,8	43,1	37,8	25	24,7	11,8	20,0
Херсонська область	2,5	25,7	7,6	-7,3	19,8	46,9	35,7	32,0	28,0	9,7	21,8

Джерело: [5].

Досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору Херсонської області, формування їх ефективних конкурентних стратегій неможливі без прогнозування перспектив розвитку. Тому, для того щоб визначити напрями економічного розвитку підприємств, доцільно розробити відповідний прогнозно-аналітичний інструментарій, що надасть можливість здійснити науково обґрунтовані прогнози виробничої діяльності підприємств та полегшить управління господарським процесом суб'єктів господарювання [13, с. 20]. При цьому взаємозв'язок між змінними величинами оцінюється у кількісному вираженні, що дозволяє одержати якісний та надійний прогноз. Одним з ефективних інструментів стабільного розвитку аграрної сфери вирізняється прогнозування конку-

рентоспроможності аграрних підприємств залежно від їх валової продукції (табл. 2).

Для здійснення прогнозової оцінки тенденцій валового виробництва зернових та зернобобових культур аграрними підприємствами Херсонської області застосовується інструмент «Лінія тренду» програмного редактора Excel. Отримане в результаті рівняння дає можливість визначити прогнозні значення обсягів виробництва, припускаючи, що зростання його збережеться на рівні середніх темпів за попередні роки:

$$y = 76,374x^2 - 374,57x + 3870,2, \quad (1)$$

де y - прогнозний обсяг виробництва у році номер x ;

x - порядковий номер року, починаючи з 2010 р.

2. Виробництво валової продукції аграрними підприємствами Херсонської області за 2010-2020 рр.

(у постійних цінах 2016 р., млн грн)

Рік	Вироблено валової продукції аграрними підприємствами		
	усього	рослинництво	з них
			зернові та зернобобові культури
2010	10117,89	9232,87	3213,43
2011	13274,67	12335,11	4293,14
2012	9186,07	8079,50	2812,00
2013	12594,10	10640,70	3703,41
2014	13765,35	11130,17	3873,77
2015	15499,78	13189,25	4590,41
2016	15701,28	14072,93	4596,60
2017	15921,10	14298,10	5925,23
2018	16111,00	14417,40	6916,21
2019	17389,10	16000,10	7484,92
2020	15498,50	14214,00	9086,45

Джерело: [5].

При цьому коефіцієнт достовірності апроксимації $R^2 = 0,9949$, що показує, на скільки трендова модель відповідає її вихідним даним. Оскільки його значення близьке до 1,

то звідси набуває реальності висновок, за яким ця модель на 99,49% описує залежність. Наведено графічне відображення фактичного обсягу валового виробництва

зернових і зернобобових культур аграрними підприємствами Херсонської області за 2010-2020 рр. та його прогнозні значення до 2025 р. (рис. 2).

Отже, на основі тренду виконано прогнозні розрахунки обсягів валового виробництва

зернових і зернобобових культур аграрними підприємствами Херсонської області. Таким чином, простежуються позитивні тенденції виробництва, що зумовлює у 2025 р. прогнозний показник виробництва зернових та зернобобових культур 17428,82 млн грн.

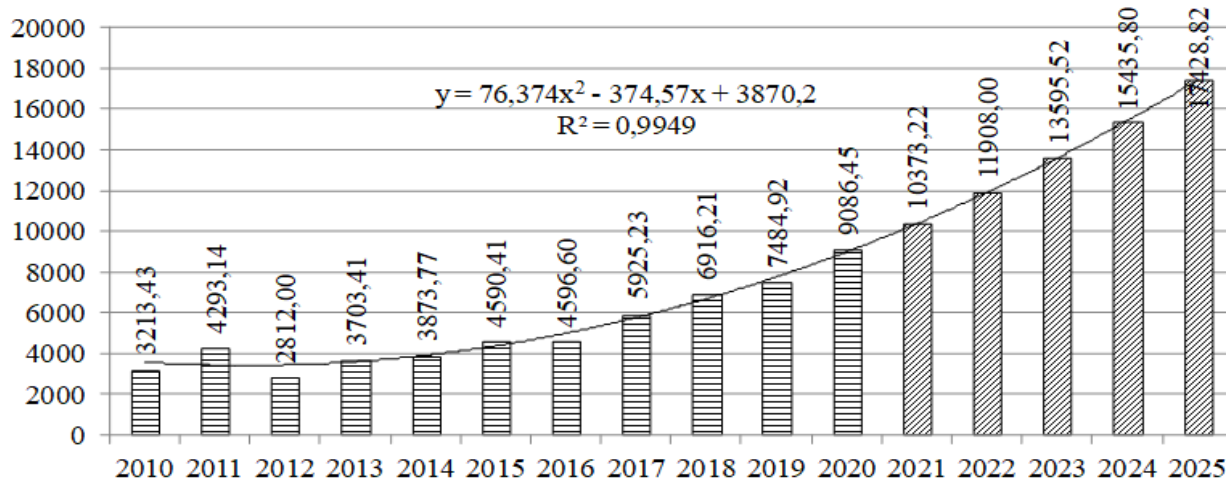

Рис. 2. Фактичні та прогнозні обсяги валового виробництва зернових і зернобобових культур аграрними підприємствами Херсонської області, млн грн

Джерело: Розраховано за даними [5].

Використаний підхід спрощений, адже при розрахунку не враховуються фактори, що впливають на виробництво. Для аналізу, оцінювання й прогнозування розвитку виробничого потенціалу аграрних підприємств застосовується багатофакторна економетрична модель, яка дозволяє аграрним товаровиробникам визначити резерви підвищення прибутковості підприємств з урахуванням впливу кожного фактора, що формує її рівень.

Стабільний прибуток аграрних підприємств слугує підґрунтям для розробки успішних конкурентних стратегій, оскільки дає можливість спрогнозувати стан підприємств у майбутньому. Найпоширенішою моделлю економічного зростання стала виробнича функція, яка характеризує залежність прибутку (збитку) підприємств від впливу різних виробничих факторів, певних видів ресурсів та витрат, що представлена в математичному вираженні [10, с. 44]. В аналітичному форматі загальний вигляд виробничої функції такий:

$$P = f(K, L), \quad (2)$$

де P - прибуток (збиток);

K - обсяг капіталу;

L - обсяг праці.

Тому з метою формування конкурентних стратегій підприємств аграрного сектору та визначення резервів підвищення їх прибут-

ковості доцільно виконати кореляційно-регресійний аналіз: кореляційний аналіз досліджує напрям і міцність зв'язку між незалежними змінними, тоді як регресійний розглядає зв'язок між однією залежною змінною, або ознакою, та кількома незалежними змінними. Цей зв'язок представляється у вигляді рівняння, що пов'язує залежну змінну (y) із незалежними (x) з урахуванням системи відповідних припущень. Таким чином, за допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлюється можливий причинний зв'язок між змінними факторами, а отримана аналітична залежність між змінними дозволяє спрогнозувати можливе значення залежної змінної від значень незалежних [16, с. 94].

Основні зернові культури Херсонської області це пшениця, ячмінь і кукурудза, яких в аграрних підприємствах у 2020 р. вироблено 17442,9 тис. ц, або 96,91% від усіх зернових області, з них пшениці - 10705,9 тис. ц, ячменю - 3975,6 та кукурудзи - 2761,4 тис. ц [5]. За приклад тут розглянуто регіональне виробництво пшениці в аграрних підприємствах.

Для проведення процесу моделювання функціональної залежності між виробничою функцією з наявними факторами виробництва за основу дослідження обрано підхід, згідно з яким прибуток (збиток) від виробництва пшениці формується під впливом

поєднання таких факторів: x_1 - площі зібрані, тис. га; x_2 - урожайність, ц/га; x_3 - витрати на насіння, тис. грн; x_4 - витрати на мінеральні добрива, тис. грн; x_5 - витрати на нафтопродукти, тис. грн; x_6 - витрати на оплату праці, тис. грн; x_7 - інші прямі витрати та загальновиробничі витрати, тис. грн;

x_8 - ціна реалізації продукції, грн/т; Y - прибуток/збиток від діяльності аграрних підприємств, тис. грн. Надалі здійснено кореляційно-регресійний аналіз впливу факторів на формування прибутку/збитку аграрних підприємств від вирощування пшениці (табл. 3).

3. Вихідні дані для проведення економетричного моделювання залежності зміни прибутку/збитку підприємств аграрного сектору Херсонської області від виробництва пшениці

Рік	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8
	Прибуток/збиток, тис. грн	Площа зібрана, тис. га	Урожайність, ц/га	Витрати, тис. грн, на:			Прямі витрати на оплату праці, тис. грн	Інші прямі та загальновиробничі витрати, тис. грн	Ціна реалізації, тис. грн/т
				насіння	мінеральні добрива	нафтопродукти			
2010	13971,25	259,1	23,2	38112	67033,8	66140,3	35890,2	127116,6	1060,6
2011	164509,24	278,9	35,0	59660,2	98703,4	100792,8	51673,1	158934,6	1264,6
2012	11675,50	116,6	16,8	25640,9	36853,7	44259,8	21528,8	72113,8	1544,3
2013	-56701,56	229,7	22,4	64476,3	88739,0	86537,0	44455,2	174392,2	1371,4
2014	179171,65	254,8	31,0	81217,3	83521,2	137525,5	53493,2	256933,9	1858,4
2015	659518,24	306,6	37,6	188794,8	190134,1	213641,0	72280,3	346932,4	2657,0
2016	685962,41	238,5	36,9	185551,8	293929,0	239876,6	96463,75	673873,0	3297,0
2017	727734,27	290,6	37,2	182308,8	397 723,9	266112,2	120647,2	1000813,6	3887,7
2018	740034,34	295,9	32,2	216157,3	489786,9	325319,1	150243,0	1118269,1	4935,0
2019	265804,37	303,1	36,6	227021,0	565617,8	369773,7	178800,8	1077551,6	4150,6
2020	569921,66	323,4	33,1	210404,2	497604,2	298845,3	205031,0	1151548,9	4996,4

Джерело: [5].

Проведений регресійний аналіз показав високий, майже лінійний зв'язок між функцією та факторами: $R = 0,996422$. У розрахунках вірогідних границь використано значення таблиць розподілу Фішера і Ст'юдента з ймовірністю $P = 0,95$. При цьому отримано наступні результати:

1. Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,992856$, тобто варіація прибутку/збитку на 99,29 % залежить від зміни досліджуваних факторів.

2. Перевірка коефіцієнтів регресії на достовірність проводилася за допомогою t -критерію Ст'юдента. Для параметрів згаданого рівняння t -статистики такі: $tb_1 = 0,965466$; $tb_2 = 3,625228$; $tb_3 = 2,056306$; $tb_4 = 0,653826$; $tb_5 = -2,89787$; $tb_6 = -3,74517$; $tb_7 = 0,168039$; $tb_8 = 3,428699$; при $t_{кр} = 2,2281$. Таким

чином, виходячи з результатів регресійного аналізу, не всі фактори значущі. Це означає, що потрібно виключити із наведеного рівняння змінні, починаючи з найменшого значення t -статистики за модулем, на кожному етапі обчислити нові t -статистики та перевірити отримані моделі регресії на значущість за F -статистикою. У результаті виключення незначущих факторів отримано впливові фактори x_2 , x_6 та x_8 для подальшого проведення економетричного моделювання.

За кореляційним аналізом, проаналізувавши отримані показники за шкалою Чеддока, визначаємо, що коефіцієнт кореляції характеризує помітний (0,5 - 0,7) та сильний (0,7 - 0,9) зв'язок між усіма факторами (табл. 4).

4. Кореляційна матриця під час моделювання залежності зміни прибутку/збитку підприємств аграрного сектору Херсонської області від виробництва пшениці

	Y	x_2	x_6	x_8
Y	1			
x_2	0,749995	1		
x_6	0,620295	0,57871	1	
x_8	0,788377	0,570909	0,943769	1

Джерело: Розрахунки авторів.

Доповнивши кореляційний аналіз регресійним, отримано наступні результати:

1. Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,942216$, тобто варіація прибутку пшениці на 94,22% залежить від зміни досліджуваних факторів.

2. Критерій Фішера: $F_{\text{факт}} = 38,04669$, $F_{\text{крит}} = 4,35$; $F_{\text{факт}} > F_{\text{крит}}$, отже, нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається, адже модель адекватна реальності.

3. За перевіркою коефіцієнтів регресії на достовірність за допомогою t -критерію Ст'юдента встановлено, що достовірними факторами впливу на прибуток (збиток) підприємств аграрного сектору Херсонської області від виробництва пшениці виявилися урожайність (x_2), витрати на оплату праці (x_6) та ціна реалізації (x_8): t -статистики для параметрів згаданого рівняння такі: $tb_2 = 4,676941$; $tb_6 = -4,76266$; $tb_8 = 6,299241$, тобто розрахункові значення критерію Ст'юдента більші за табличне значення $t_{\text{кр}} = 2,2281$.

Регресійний аналіз засвідчив високий зв'язок між функцією та факторами: $R = 0,970678$. У розрахунках вірогідних границь використано значення таблиць розподілу Фішера і Ст'юдента з ймовірністю $P = 0,95$.

Будуємо модель залежності прибутку аграрних підприємств від виробництва пшениці залежно від усіх вибраних факторів. У результаті отримано рівняння:

$$Y = -770745 + 23417,26x_2 - 6,80x_6 + 368,77x_8. \quad (3)$$

Значення коефіцієнтів рівняння регресії показує зміну функції Y при зміні однієї x_i за умови, що всі інші незалежні змінні залишаються постійними. Таким чином, виходячи з проведеного аналізу, прибуток від виробництва пшениці аграрних підприємств Херсонської області прямо пропорційно залежить від урожайності та ціни реалізації й обернено пропорційно від витрат на оплату праці. Параметри одержаного рівняння свідчать: підвищення врожайності зерна на 1 ц/га збільшує прибуток аграрних підприємств на 23417,26 тис. грн; підвищення ціни реалізації

зерна на 1 тис. грн/т збільшує прибуток на 368,77 тис. грн; зниження витрат на оплату праці при виробництві пшениці на 1 тис. грн зумовлює збільшення прибутку на 6,80 тис. грн. Тому у своїй діяльності підприємствам необхідно підвищувати урожайність культур шляхом науково обґрунтованих капіталовкладень у земельні ділянки та зменшувати витрати на виробництво.

Висновки. У результаті аналізу діяльності аграрних підприємств Херсонської області з виробництва зернових та зернобобових культур побудовано моделі, за допомогою яких можна дослідити динаміку зростання конкурентоспроможності аграрних підприємств та встановити перешкоди для їх збалансованого економічного розвитку в перспективі.

Одним з ефективних інструментів стабільного розвитку аграрної сфери економіки виступає прогнозування конкурентоспроможності аграрних підприємств залежно від їх валової продукції. За допомогою інструменту «Лінія тренду» табличного процесора Excel виконано прогнозну оцінку виробництва зернових і зернобобових культур підприємствами Херсонської області до 2025 р. та встановлено його позитивні тенденції.

Підґрунтям для розробки успішних конкурентних стратегій аграрних підприємств слугує стабільний прибуток, оскільки він дає можливість спрогнозувати їх стан у майбутньому. Тому, з метою визначення резервів підвищення прибутковості підприємств аграрного сектору, виконано кореляційно-регресійний аналіз. Аналіз та побудова кореляційно-регресійної моделі надали можливість визначити фактори, що найбільшою мірою впливають на прибуток аграрних підприємств та їх конкурентоспроможність. Звідси, основними шляхами підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору Херсонської області слід вважати розробку ефективної конкурентної стратегії, яка б враховувала всі фактори, та програму заходів для її реалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Безуглий М. Д., Присяжнюк М. В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України. Київ : Аграр. наука, 2012. 48 с.
2. Вініченко І. І., Крючкова Ж. В. Ключові чинники впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 32- 37.

References

1. Bezuhlyi, M.D. & Prysiazniuk, M.V. (2012). Suchasnyi stan reformuvannia ahrarno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [The current state of reforming the agro-industrial complex of Ukraine]. Kyiv: Ahrar. Nauka [In Ukrainian].
2. Vinichenko, I.I. & Kriuchkova, Zh.V. (2017). Kliuchovi chynnyky vplyvu na konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv [Key factors influencing the competitiveness of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta derzhava*, 4, pp. 32-37 [In Ukrainian].

3. Гашеєва А. О. Стан вітчизняного зерновиробництва та напрями підвищення його конкурентоздатності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 21. Ч. 1. С. 71-74.
4. Голомша Н. Є., Голомша О. Я. Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 88-97. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910088>.
5. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Дугієнко Н. О. Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 99-107.
7. Ільчук М. М., Коновал І. А., Барановська О. Д., Євтушенко В. Д. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 29-38. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904029>
8. Кирилов Ю. Є. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛІУС, 2015. 420 с.
9. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В. К. Збарський, М. А. Місевич ; за ред. проф. В. К. Збарського. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 310 с.
10. Лагодієнко Н. В. Моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів зростання аграрного виробництва. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 51. С. 43-51. <https://doi.org/10.32843/bses.51-7>.
11. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія. Київ : Інститут аграрної економіки, 2007. 270 с.
12. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5-14.
13. Пташник С. Прогнозування конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств залежно від валової продукції рослинництва та тваринництва. *Схід*. 2018. № 1(153). С. 18-22.
14. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / Шпикуляк О. Г., Воскобійник Ю. П., Саблук Р. П., Овсянніков О. В. Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. 190 с.
15. Шпикуляк О. Г., Материнська О. А., Мазур Г. Ф. Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами : теоретико-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 42-49.
16. Шпилик С. В. Управлінський інструментарій оцінювання ефективності впровадження конкурентної стратегії як механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Галицький економічний вісник. ТНТУ*. 2017. Т. 53. № 2. С. 89-102.
17. Kyrylov Y., Hranovska V., Zhosan H. Formation of the national competitive model of agricultural enterprises development under the conditions of globalization. *Bulletin of national academy of sciences of the republic of Kazakhstan*. 2021. Vol. 2. № 390. P. 81-89. <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.54>
18. Orral M., Ossama K. Modeling Firm Competitiveness for Strategy Formulation. Monreal: CIRRELT, 2009. 37 p. URL : <https://www.cirrelt.ca/DocumentsTravail/CIRRELT-2009-52.pdf>.
19. OECD/FAO (), *OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027*, OECD Publishing, Paris/Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2018. https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2018-en.

3. Hasheieva, A.O. (2016). Stan vitchyznianoho zernovyrobnytstva ta napriamy pidvyshchennia yoho konkurentozdatnosti [The state of domestic grain production and ways to increase its competitiveness]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 21 (1), pp. 71-74 [In Ukrainian].
4. Holomsha, N.Ye. & Holomsha, O.Ya. (2019). Koreliatsiino-rehresiine modeliuвання konkurentospromozhnosti ukrainskoi pshenytsi na svitovykh rynkakh [Correlation-regression modeling of competitiveness of Ukrainian wheat on the world markets]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 88-97 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910088>.
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Duiienko, N.O. (2018). Suchasni tendentsii rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy [Current trends in the development of the agricultural sector of Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, 25, pp. 99-107 [In Ukrainian].
7. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Baranovska, O.D. & Yevtushenko, V.D. (2019). Rozvytok rynku zerna v Ukraini ta yoho stabilizatsiia [Development of the grain market in Ukraine and its stabilization]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 29-38 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904029>.
8. Kyrylov, Yu.Ye. (2015). Kontseptualni zasady konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Conceptual foundations of competitive development of agrarian sector of economy of Ukraine in the conditions of globalization]. Kherson : OLDI-PLIUS [In Ukrainian].
9. Zbarskyi, V.K., et al. (2009). Konkurentospromozhnist vysokotovarnykh silskohospodarskykh pidpriemstv [The competitiveness of high-value agricultural enterprises]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
10. Lahodiienko,, N.V. (2020) Modeliuвання kilkisnykh parametriv vplyvu kliuchovykh faktoriv zrostannia ahrarnoho vyrobnytstva [Modeling of quantitative parameters of influence of key factors of growth of agricultural production]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 51, pp. 43-51 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32843/bses.51-7>.
11. Malik, M.Yo. & Nuzhna, O.A. (2007). Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanics]. Kyiv : Instytut ahrarnoi ekonomiky [In Ukrainian].
12. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2018). Vyrobnytstvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Regional production of grain crops in agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-14 [In Ukrainian].
13. Ptashnyk, S. (2018). Prohnozuvannia konkurentospromozhnoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv zalezno vid valovoi produktsii roslinnytstva ta tvarynnytstva [Prognostication the competitive development of agricultural enterprises, depending on the gross output of crop production and livestock]. *SKhID*, 1 (153), pp. 18-22 [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H., Voskobiinik, Yu.P., Sabluk, R.P., Ovsianikov O.V. (2008). Formuvannia i rozvytok rynku zerna v Ukraini [Formation and development of the grain market in Ukraine]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
15. Shpykuliak, O.H., Materynska, O.A. & Mazur, H.F. (2014). Efektyvnist vyrobnyctva zerna silskogospodarskymy pidpriemstvamy : teoretyko-metodologichnyi aspekt [Efficiency of grain production by agricultural enterprises: theoretical and methodological aspect]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 42-47 [In Ukrainian].
16. Shpylyk, S.V. (2017). Upravlinskyi instrumentarii otsiniuvannia efektyvnosti vprovadzhennia konkurentnoi stratehii yak mekhanizmu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Management instruments for evaluation of implementation efficiency of competitive strategy as a mechanism of enterprise competitiveness enhancement]. *Galician economic bulletin (Tern.)*, 53 (2), pp. 89-102 [In Ukrainian].

17. Kyrylov, Yu., Hranovska, V. & Zhosan H. (2021). Formation of the national competitive model of agricultural enterprises development under the conditions of globalization. *Bulletin of national academy of sciences of the republic of Kazakhstan*, 2 (390), pp. 81-89 [In English]. <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.54>.

18. Orral, M. & Ossama, K. (2009). Modeling Firm Competitiveness for Strategy Formulation. Monreal: CIRRELT. Retrieved from: <https://www.cirrelt.ca/DocumentsTravail/CIRRELT-2009-52.pdf> [In English].

19. OECD/FAO (2018), OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027, OECD Publishing, Paris/Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome [In English]. https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2018-en.

Kyrylov Yu. Ye., Zheludenko K. V. Forecasting the competitiveness of the agricultural enterprises development in the system of formation their competitive strategies

The purpose of the article is to develop forecasting and analytical tools and to forecast the competitive development of enterprises in the agricultural sector of the Kherson region for the production of cereals and legumes.

Research methods. During the study, the following methods were used: statistical method (for determining the volume of grain and leguminous crops), correlation and regression analysis (to identify the influence of factors on the profitability of enterprises); forecasting (for determining gross harvests of grain production for the future), abstract-logical (for formulating conclusions).

Research results. The dynamics of the gross production of grain and leguminous crops in agricultural enterprises of the Kherson region for 2010-2020 has been analyzed. The actual problems of the region grain sub-complex are determined. A forecasting and analytical toolkit has been developed, with the help of which a scientifically substantiated forecast of the production agricultural enterprises activity until 2025 has been made. The influence of the key factors in the agricultural production growth is considered, among which the harvested area of cereals, their yields, costs of seeds, fertilizers, petroleum products, wages and the selling price are highlighted. It was found that there is a close dependence of the competitiveness of the enterprise on the yield and production costs.

Scientific novelty. To analyze, assess and predict the development of production potential and competitiveness of agricultural enterprises, it is proposed to use a multifactor model, which allows determining the reserves for increasing the profitability of enterprises, taking into account the influence of each factor that forms its level.

Practical significance. The implementation of the research results will ensure the formation of effective enterprises competitive strategies for the production of grain and leguminous crops and increase their competitiveness and the crop industry in general. Tabl.: 4. Figs.: 2. Refs.: 19.

Keywords: competitiveness; competitive strategies; forecast; correlation analysis; regression analysis; model; agricultural enterprises; grain and leguminous crops; wheat.

Kyrylov Yuriy Yevhenovych - doctor of economic sciences, professor, professor of the public administration and law department, Kherson State Agrarian and Economic University (23, Stritenska St., Kherson, 73006)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5061-2644>

Zheludenko Kristina Volodymyrivna - assistant of the building department, Kherson State Agrarian and Economic University (23, Stritenska St., Kherson, 73006)

E-mail: kristina_zheludenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5899-3039>

Кирилов Ю. Е., Желуденко К. В. Прогнозирование конкурентоспособного развития аграрных предприятий в системе формирования их конкурентных стратегий

Цель статьи - разработать прогнозно-аналитический инструментарий и осуществить прогнозирование конкурентоспособного развития предприятий аграрного сектора Херсонской области по производству зерновых и зернобобовых культур.

Методика исследования. При проведении исследования использованы методы: статистический (при определении валового производства зерновых и зернобобовых культур); корреляционно-регрессионного анализа (для выявления влияния факторов на прибыльность предприятий); прогнозирования (при определении валовых сборов зерна на перспективу); абстрактно-логический (при формулировании выводов).

Результаты исследования. Проанализирована динамика валового производства зерновых и зернобобовых культур в аграрных предприятиях Херсонской области за 2010-2020 гг. Определены актуальные проблемы зернового подкомплекса региона. Разработан прогнозно-аналитический инструментарий, с помощью которого выполнен научно обоснованный прогноз производственной деятельности аграрных предприятий до 2025 г. Рассмотрено влияние ключевых факторов роста аграрного производства, среди которых выделено собранную площадь зерновых, их урожайность, расходы на семена, минеральные удобрения, нефтепродукты, оплату труда и цену реализации. Установлено, что существует тесная зависимость конкурентоспособности предприятия от урожайности и расходов на производство.

Элементы научной новизны. Для анализа, оценки и прогнозирования развития производственного потенциала и конкурентоспособности аграрных предприятий предложено использовать многофакторную модель, которая позволяет определить резервы повышения прибыльности предприятий с учетом влияния каждого фактора, что формирует её уровень.

Практическая значимость. Внедрение результатов исследования обеспечит формирование эффективных конкурентных стратегий предприятий по производству зерновых и зернобобовых культур и повышения их конкурентоспособности и растениеводческой отрасли в целом. Табл.: 4. Илл.: 2. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: конкурентоспособность; конкурентные стратегии; прогноз; корреляционный анализ; регрессионный анализ; модель; аграрные предприятия; зерновые и зернобобовые культуры; пшеница.

Кирилов Юрий Евгеньевич - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры публичного управления и права, Херсонский государственный аграрно-экономический университет (73006, г. Херсон, ул. Стретенская, 23)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5061-2644>

Желуденко Кристина Владимировна - ассистент кафедры строительства, Херсонский государственный аграрно-экономический университет (73006, г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: kristina_zheludenko@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5899-3039>

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021 р.

Фахове рецензування: 27.10.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кирилов Ю. Є., Желуденко К. В. Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств у системі формування їх конкурентних стратегій. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 23 – 31. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111023>

Kyrylov, Yu.Ye. & Zheludenko, K.V. (2021). Prohnozuvannia konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv u systemi formuvannia yikh konkurentnykh stratehii [Forecasting the competitiveness of the agricultural enterprises development in the system of formation their competitive strategies]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 23 – 31 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111023>

*

УДК 338.1:631.1

JEL Classification: B41; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111031>

**С. А. КРАВЧЕНКО, докторка економічних наук,
професорка
Л. М. МАЛІК, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця**

Методи оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва

Мета статті - обґрунтувати правомірність використання конкретних методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва.

Методика дослідження. У методологічну основу дослідження покладено розвиток суб'єктів аграрного підприємництва. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння); теоретичних досліджень (аналіз, синтез), а також локальні методи: аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний метод), кібернетичне моделювання; пошуковий поточний прогноз методами екстраполяції.

Результати дослідження. Сутність оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва відображає оцінку діяльності суб'єктів, пов'язаної з оптимальним використанням характерних для аграрного сектору ресурсів, економічних (отримання прибутку) і соціальних результатів функціонування. Серед методів оцінки рівня розвитку та адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до ринку реалізацію економіко-математичного моделювання визнано найефективнішою.

Елементи наукової новизни. Акцентовано увагу на розкритті власної моделі оцінки рівня розвитку й адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до ринку та основних складових прогнозу витрат за програмами державної підтримки розвитку підприємництва аграрного сектору на 2022-2023 рр.

Практична значущість. Методичний підхід можливо використовувати як базу в системі аналізу й прогнозу показників розвитку аграрного підприємництва відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів аграрного підприємництва і показників соціально-економічного стану країни. Табл.: 1. Бібліогр.: 31.

Ключові слова: суб'єкт підприємництва; сільськогосподарські підприємства; фермерські господарства; особисті селянські господарства; кооперативи; аграрний сектор; адаптація; методи оцінки; ринок.

Кравченко Світлана Анатоліївна - докторка економічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: sv.kravchenko.777@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5541-4495>

© С. А. Кравченко, Л. М. Малік, 2021

Желуденко Кристина Владимировна - ассистент кафедры строительства, Херсонский государственный аграрно-экономический университет (73006, г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: kristina_zheludenko@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5899-3039>

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021 р.

Фахове рецензування: 27.10.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кирилов Ю. Є., Желуденко К. В. Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств у системі формування їх конкурентних стратегій. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 23 – 31. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111023>

Kyrylov, Yu.Ye. & Zheludenko, K.V. (2021). Prohnozuvannia konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv u systemi formuvannia yikh konkurentnykh stratehii [Forecasting the competitiveness of the agricultural enterprises development in the system of formation their competitive strategies]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 23 – 31 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111023>

*

УДК 338.1:631.1

JEL Classification: B41; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111031>

**С. А. КРАВЧЕНКО, докторка економічних наук,
професорка
Л. М. МАЛІК, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця**

Методи оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва

Мета статті - обґрунтувати правомірність використання конкретних методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва.

Методика дослідження. У методологічну основу дослідження покладено розвиток суб'єктів аграрного підприємництва. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння); теоретичних досліджень (аналіз, синтез), а також локальні методи: аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний метод), кібернетичне моделювання; пошуковий поточний прогноз методами екстраполяції.

Результати дослідження. Сутність оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва відображає оцінку діяльності суб'єктів, пов'язаної з оптимальним використанням характерних для аграрного сектору ресурсів, економічних (отримання прибутку) і соціальних результатів функціонування. Серед методів оцінки рівня розвитку та адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до ринку реалізацію економіко-математичного моделювання визнано найефективнішою.

Елементи наукової новизни. Акцентовано увагу на розкритті власної моделі оцінки рівня розвитку й адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до ринку та основних складових прогнозу витрат за програмами державної підтримки розвитку підприємництва аграрного сектору на 2022-2023 рр.

Практична значущість. Методичний підхід можливо використовувати як базу в системі аналізу й прогнозу показників розвитку аграрного підприємництва відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів аграрного підприємництва і показників соціально-економічного стану країни. Табл.: 1. Бібліогр.: 31.

Ключові слова: суб'єкт підприємництва; сільськогосподарські підприємства; фермерські господарства; особисті селянські господарства; кооперативи; аграрний сектор; адаптація; методи оцінки; ринок.

Кравченко Світлана Анатоліївна - докторка економічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: sv.kravchenko.777@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5541-4495>

© С. А. Кравченко, Л. М. Малік, 2021

Постановка проблеми. Методологічно правильно вибрана й побудована система оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва визначає результативність адаптації економічного механізму функціонування суб'єктів аграрного підприємництва до умов інституційної нестабільності. Діагностика рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва та адаптивних процесів здійснюється з метою виявлення проблем адаптації економічного механізму функціонування таких суб'єктів і створення конкретних соціально-економічних заходів з їх усунення. Необхідність проведення оперативної оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва актуалізована наявністю проблемних ситуацій в розвитку економічного механізму функціонування суб'єктів аграрного підприємництва в умовах ринку, потребою прискореного темпу регулювання діяльності та стратегічного коригування систем менеджменту. Підсистеми планування, моделювання, прогнозування й управління ризиком виробництва являють собою складову частину системи оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва. Використання в єдиній інтеграційній цілісності засобів адаптивного моделювання, планування, управління ризиком і прогнозування найадекватніше пошуку напрямів удосконалення системи адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до умов нестабільності в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні реалії розвитку суб'єктів аграрного підприємництва представлені в роботах таких дослідників, як: В. Г. Андрійчук, К. Р. Ходзіцька [1]; Ю. Е. Губені, О. А. Біттер [2]; А. А. Дюк [3]; В. О. Іванченко [4]; Т. Келеберда [5]; І. Г. Костирко [8]; Ю. О. Лупенко [6, 11, 12, 22, 23, 26, 28]; М. Й. Малік [6, 11-16, 22, 23, 28-30]; В. А. Мамчур [6, 11-15, 19, 20, 21]; В. Я. Месель-Веселяк [26]; С. М. Приліпко [25]; О. Г. Шпикуляк [6, 12-14, 22, 23, 26, 29-31] та інших відомих вітчизняних вчених-економістів. У дослідженні механізму розвитку суб'єктів аграрного підприємництва реалізуються методи економічної динаміки, адаптивного планування, моделі структурної

адаптації, адаптивної координації, нейронних сіток в адаптивних системах, методи стратегічного аналізу в адаптивному менеджменті, моделі видів адаптації, модель життєздатної системи, каскадний підхід у механізмі адаптації управлінських рішень та багато інших. Незважаючи на різноманітність підходів і способів, що реалізуються, самостійної, спеціально створеної й загально визнаної інтеграційної системи методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва поки що не створено.

Мета статті - обґрунтувати правомірність використання конкретних методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва.

Методологія дослідження. У методологічну основу дослідження покладено розвиток суб'єктів аграрного підприємництва. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння), теоретичних досліджень (аналіз, синтез), а також локальні методи: аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний метод), кібернетичне моделювання; пошуковий поточний прогноз методами екстраполяції.

Виклад основних результатів дослідження. Результати синтезу і розробки системи методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва та процесів їх адаптації до умов конкуренції дають можливість констатувати співвідношення особливостей реалізації методів діагностики адаптивних процесів з наступними діями фахівців:

1) оцінюються й аналізуються системи: модульного проектування; адаптивного маркетингу з контурами активної і пасивної адаптації; відтворення ОВФ; розподіли та перерозподіли ресурсів; прогнозних сценаріїв АП-А і АП-В; управління процесами біфуркації, флуктуації, механізмами антисипації, процесами твинінгу й скринінгу; індексації, інвентаризації; забезпечення інформації, економічної та інформаційної безпеки; реагування суб'єкта аграрного підприємництва на зміни в середовищі функціонування; адаптивного пошуку рішень (каскадної процедури відбору правил при ухваленні рішень); синхронізації, структуризації,

приватизації, спеціалізації, реструктуризації, євроінтеграції; нарощування адаптивних якостей суб'єкта аграрного підприємництва; маневрування тарифної політики; фінансового оздоровлення; поведінкової, параметричної, структурної і цільової адаптації; стратегічного моніторингу та ін.;

2) аналізуються системи з метою оптимізації: витрат і собівартості виробництва продукції; ресурсо- і кредитозабезпеченості; фінансової стійкості, стабільності, платоспроможності, прибутковості та конкурентоспроможності суб'єкта аграрного підприємства; виробничо-економічних процесів; стратегії маневрування; чутливості бізнес-ситуації; рівнів виробничого процесу; структурно-параметричних показників організації, управління і маркетингу суб'єкта аграрного підприємства; механізму адаптаційної трансформації товаровиробника як суб'єкта господарювання і т.ін.;

3) розробляються й впроваджуються: бізнес - карти суб'єкта аграрного підприємства; управлінські та інвестиційні бізнес-плани; сценарії бізнес-ситуації; новітній методичний інструментарій діагностики; проекти ефективного реагування на зовнішні і внутрішні зміни в середовищі; енерго- й ресурсозберігаючі технології, технології безвідходного і вторинного виробництва; напрями підвищення врожайності; шляхи вдосконалення господарських структур; функціонально-ресурсні адаптивні підходи тощо;

4) активізуються у використанні такі методи: евристичні; напівстандартизовані; експериментальні (констатуючі, формуючі); адаптивного планування структури і розміщень посівів; стратегічного аналізу; витратно-цінового аналізу; Swot-аналізу; Spage-аналізу; Степ-аналізу; моделювання системи адаптивного управління; індикативного й стратегічного планування; функціонально-цільового, структурно-функціонального і структурно-параметричного аналізу; аналізу операційного левериджу; адаптивного алгоритму прогнозування; поліфункціонального інформаційного моніторингу; інфляційно-девальваційного прогнозування; аналізу локального ситуативного реагування на збурення середовища функціонування; економіко-математичні (лінійне програмування, детерміноване програмування, кореляційно-регресійне моделювання, оптимізаційне моделювання, моделювання ідентифікації,

кібернетичне моделювання); нелінійної і системної динаміки та ін.

Загальні особливості системи діагностики адаптивного стану суб'єкта аграрного підприємства інтегруються дослідженням динамічних і ситуаційних параметрів. Виділяється внутрішнє й зовнішнє середовище функціонування суб'єкта аграрного підприємства з урахуванням імовірісно-тимчасової і просторової архітекτονіки, ступеня ентропії та синтетичних чинників відповідно до прийнятого механізму ціледосягнення. Частина дослідників не пов'язує підсистеми діагностики, що реалізуються, зі встановленням адаптаційно-діагнозу, бо реалізує при цьому інші концептуальні установки підсистеми цілеутворення в управлінні. Аналіз середовища функціонування суб'єкта аграрного підприємства відображає в собі експертні й гіпотетичні критерії стохастичного простору реагування. У техніці розрахунків реалізуються найгнучкіші способи і методи, співвідносні із зовнішніми і внутрішніми ступенями аналітичної ієрархії. Зовнішня гнучкість має непряме відношення до адаптації, оскільки пов'язана із здатністю маневрування стратегіями, тактиками, операціями і цілями функціонування суб'єкта аграрного підприємства в середовищі. Внутрішня ж гнучкість функціонування безпосередньо співвідноситься з адаптацією до дій (ззовні) умов ринкового господарювання і з оперативністю коригування цілей функціонування та стратегією адаптивної поведінки суб'єкта аграрного підприємства як агента, з оцінкою ринкової кон'юнктури, реалізацією потенціалу виживання в середовищі.

Стратегічній діагностиці властиві оцінка й аналіз системної спрямованості оперативної діагностики; набору конкретних ситуацій функціонування підприємства в середовищі; циклічності економічних відносин і взаємодій; чинників, що не формалізуються; загальних закономірностей функціонування; узагальненість синтезу. Оперативна, стратегічна, документальна, експертна, експрес-діагностика, фундаментальна, діагностика банкрутства і фінансово-економічна найбільш відпрацьовані та загально визнані напрями економічної діагностики. Результати діагностики адаптивного стану найоб'єктивніші при активізації чинників етіологічної діагностики (на 83-89%) в інтеграційній цілісності з іншими методами та факторними системами. У моделюванні факторних систем співвідношення адаптивності

досконально не вивчене (адаптивність безпосередньо не зіставляється і з етапами діагностики). Оскільки дані фінансового стану суб'єкта аграрного підприємництва оцінюються нормативно закріпленими коефіцієнтами, то і в системі діагностики адаптивного стану розрахунок коефіцієнтів має вагоме значення. Внутрішня й зовнішня діагностика розрізняються залежно від мети відстеження процесу функціонування, а етіологічна та симптоматична - виходячи з характеру дослідження. Базовими принципами діагностики адаптивного стану виступають наукова обґрунтованість і системність, об'єктивність і своєчасність, інтегрованість, конкретність і точність, активність і ефективність. У зв'язку з цим потребують вдосконалення й провідні групи інструментарію, використовувані в діагностиці адаптивного стану (евристичні, економіко-логічні, спеціальні, економіко-математичні).

У системі діагностики адаптивного стану суб'єкта аграрного підприємництва розрізняються по кінцевих результатах функціонування, вибраних стратегіях виживання, швидкості і потужності реакції на інституційні чинники середовища. Це ж підтверджується особливостями використання балансового методу в системі стратегічного менеджменту "структура - стратегія - функціонування". Особливості суб'єкта аграрного підприємництва як економічного агента ринкових взаємодій визначають параметри і тривалість стратегічних реакцій. Статичні дослідження, що підкріплюються інформативним матеріалом за конкретний період, не тільки упускають ефекти трендів, а й не розкривають реального каузального зв'язку. Статичні методи превалюють в аналітичних розрахунках фахівців.

Використання засобів моделювання у вивченні стратегічних параметрів адаптивної поведінки суб'єкта аграрного підприємства відстежує негативну кореляційну залежність між рівнем міжнародної галузевої конкуренції (проникненням імпорту в галузь, рекламною насиченістю такої; праце- і капіталоємністю галузі) та диверсифікаційною стратегією суб'єкта аграрного підприємства (ємність ринкової ніші суб'єкта аграрного підприємства, величиною ринкової частки суб'єкта аграрного підприємства). Показниками ентропії Berry's і Jacquemin вимірюється диверсифікація суб'єкта аграрного підприємства. Проте реалізація поширеного методу Lsdv (найменших квадратів фіктивних змінних)

не дає інформації про провідні першоджерела варіації коефіцієнтів (фіктивні змінні для цього просто не призначені). А коефіцієнти праце- і капіталоємності досить інваріантні в часі. Реально фіксувати зміни коефіцієнта проникнення імпорту в галузь і відстежувати залежність між економічними особливостями функціонування суб'єкта аграрного підприємства і диверсифікаційної стратегією адаптивної поведінки.

Активізація використання економіко-математичних методів у системі діагностики адаптивного стану підвищує рівень оптимальності й оперативності в ухваленні ефективних управлінських рішень із забезпечення конкурентних переваг. Замість дескриптивних, предикативних і нормативних моделей дослідники застосовують модель Du Pont (фіксується наявність і характер зв'язку між прибутком на інвестований капітал, чистим доходом, оборотністю активів і левериджем; коефіцієнт прибутковості на власний капітал виявляється за допомогою мультиплікатора акціонерного капіталу) і систему економічних показників Zvei (зберігає концептуальні установки Du Pont, завдяки чому оцінюється структура; аналізується рівень ліквідності та рентабельності).

У Японії, Мексиці, США і Франції в системі діагностики операційного менеджменту найпоширенішою стала реалізація методу "загального аналізу" (цінності продукції (послуг) співвідносяться з властивостями і потребами споживачів). Реалізація методу "загального аналізу" інтегрує методи прогнозування витрат постачальників і попиту на продукцію, що дозволяє оптимізувати доходи підприємства (або збут продукції) та оцінювати асортимент продукції. Реалізація методу "продуктової платформи" розвиває систему ухвалення управлінських рішень із забезпечення конкурентних переваг на ринковому, виробничо-ресурсному і продуктовому рівнях. Серед переваг реалізації системи організації продуктового планування виділяються можливості: зменшення витрат на виробництво і збут продукції; збільшення доходів від інвестицій в розвитку виробничого процесу; зниження експлуатаційних витрат; збільшення фондоозброєності та ін. Вартість виробництва продукції відображає функціональну залежність вартості адаптації. Цінність продукції (послуг) з позиції споживачів має визначальне значення і важлива в системі ціноутворення. Адаптація

ціни до цінностей споживачів-покупців розширює потенціал ціноутворення.

Активізація підсистем адаптивного планування і прогнозування адекватна не тільки пошуку шляхів підвищення врожайності зернових у сільськогосподарському виробництві перш за все, а й вдосконаленню процесів адаптації економічного механізму функціонування суб'єкта аграрного підприємства. Нерозробленість адаптивної теорії капіталодинаміки ускладнює процеси реформування економіки. Реалізація метрики Phillbrick, Ricks відстежує імовірнісні погіршення в прогнозах.

Провідними завданнями адаптивного планування на мікрорівні виокремлено такі: 1) коригування і розвиток функціональних структур суб'єкта аграрного підприємства, механізмів виживання в середовищі; 2) розробка принципово нових організаційно-функціональних структур системи сільськогосподарського виробництва; 3) вдосконалення адаптивних форм функціонування і механізмів виживання, що діють. Система адаптивного планування активізується у фазі активної адаптації суб'єкта аграрного підприємства. Вітчизняні дослідники фазу активної адаптації співвідносять з побудовою оптимальної траєкторії (залежно від дій середовища) переходу суб'єкта аграрного підприємства з одного стану (неадаптованого) в інших (адаптований). Тому завдання адаптивного планування по суті - це завдання мінімізації відхилень між запланованими і реальними показниками операційного левериджу. Особливості реалізації моделі адаптації операційного левериджу (і динаміки поведінки) наступні: 1) визначення ефективності адаптації якостями операційного левериджу; 2) структуризація моделі з урахуванням видової адаптації

$$\begin{cases} x_j(t, \vartheta) = -\sigma \cdot (\ln p_j(t) - \ln q_j(t)); j = 1, \vartheta \\ x_j^*(t, \vartheta) = -\sigma \cdot \left(\frac{\ln p_j^*(t) - \ln q^*(t)}{\ln p_j(t) - \ln q(t)} \right) \cdot x_j(t, \vartheta); \ln p_j(t) - \ln q(t) \neq 0; p_j^*(t) < p_j(t); q_j^*(t) < q_j(t) \\ \zeta_{0j}(t, \vartheta) = \frac{1}{k_j} \cdot (\gamma_j(t) \cdot g_j(t)) - \lambda_{0j}(t)^{1-k_j} - \delta_{0j}(t)^{1-k_j} - \omega_{0j}(t); k_j \neq 0; 0,25 < k_j < 0,8 \\ \zeta_{1j}(t, \vartheta) = \frac{1}{k_j} \cdot \left(\beta_j(t)^{1-k_j} \cdot \left(\tau_j(t) \cdot \frac{1-k_j}{k_j} \right)^{1-k_j} \right)^{\frac{1}{1-k_j}} - \lambda_{1j}(t)^{1-k_j} - \delta_{1j}(t)^{1-k_j} - \varpi_{1j}(t) \\ \eta_j(t, \vartheta) = \left(\frac{S_j(t)}{\left(\frac{1}{\vartheta} \cdot \sum_{j=1}^{\vartheta} S_j(t)^{1-k_j} \right)^{\frac{1}{1-k_j}}} \right)^{-k_j} \cdot \frac{R_j(t)}{\vartheta}; \vartheta \neq 0 \end{cases}$$

(пасивною, активною); 3) актуалізація тимчасового терміну, що відображає факторну систему (змінні і постійні витрати; ціна одиниці продукції; обсяг продажів сільськогосподарської продукції); 4) цілісність цільової функції (максимізація доходу та оптимізація грошових потоків).

Адаптація - це форма відображення діючим суб'єктом аграрного підприємства і його сітковими структурами механізмів впливу ринкового середовища, яка намагається встановити рівновагу у відносинах і зв'язках ринку. Серед методів оцінки рівня розвитку та адаптації суб'єктів аграрного підприємства до ринку реалізація економіко-математичного моделювання найефективніша. Використання моделі "ринкової адаптації" суб'єктів аграрного підприємства у системі діагностики адаптивних процесів найбільш актуалізоване. За результатами проведених у 2021 р. досліджень процесів ринкової адаптації суб'єктів аграрного підприємства на прикладі Сумської області встановлено, що 27,84% з обстежених суб'єктів аграрного підприємства адаптовані до ринку. Проте вже відома функціональна залежність ринкової адаптації не може довести стан адаптованості, бо вона: 1) призначена для інших цілей (коригування стратегії суб'єкта аграрного підприємства при зміні ринковій ситуації і відсутності повноцінної інформації про зміни); 2) сфокусована на зміні рівня доходу суб'єкта аграрного підприємства (бо модель ринкової адаптації це модель динаміки доходу).

Частини розробленої авторами моделі оцінки рівня розвитку та адаптації економічного механізму функціонування суб'єктів аграрного підприємства до ринку можна представити так:

$$\begin{cases} \mu_{0j}(t, \vartheta) = \frac{(1 - \chi_j) \cdot D_{jm}(t)}{z(t)}; j \neq j^*, z(t) \neq 0, \chi_j > 0 \\ \mu_{1j}(t, \vartheta) = (1 - \chi_j) \cdot D_{jm}(t) - W_{1j}(t) - W_{2j}(t) - V_{1j}(t); V_{1j}(t) > V_{2j}(t) \\ \mu_{2j}(t, \vartheta) = \varsigma_j \cdot \varepsilon \cdot \phi_{ij} \cdot \left(\alpha_j - \sum_{j'=1}^n \phi_{j'} \right); 0 < \varsigma_j \leq 1 \\ \alpha_j = \frac{\psi - L_{ij}(t)}{\varepsilon}; \alpha_j > 0; \varepsilon > 0; \psi > 0; \varepsilon, \psi \rightarrow \max; L_{ij}(t) \rightarrow \min \end{cases}$$

$$\begin{cases} \xi_j(t+1) = r \cdot (\xi_j(t) - \varsigma_j(t)) \cdot \left(1 - \frac{\xi_j(t)}{\chi_j(t)} \right) + \xi_j(t); 0 < r < 1, 21 \\ \xi_j^*(t+1) = r \cdot (\xi_j^*(t) - \varsigma_j(t)) \cdot \left(1 - \frac{\xi_j^*(t)}{\chi_j(t)} \right) + \xi_j^*(t) \\ \xi_j'(t) = \xi_j(t) + \Delta \xi_j(t) - \ddot{u}_1 \cdot \Delta \xi_j(t-2) - \ddot{u}_2 \cdot \Delta \xi_j(t-3), \ddot{u}_1 + \ddot{u}_2 = 1 \\ \Delta \xi_j(t) = \max\{0, \xi_j(t) - \chi_j'(t)\} \\ \Delta \xi_j(t-2) = \max\{0, \xi_j(t-2) - \chi_j'(t-2)\} \\ \Delta \xi_j(t-3) = \max\{0, \xi_j(t-3) - \chi_j'(t-3)\}, \end{cases}$$

де $x_j(t, \vartheta)$ - функція рівноважного стану суб'єкта аграрного підприємництва j у момент часу t , грн; j - діючий суб'єкт аграрного підприємництва j в умовах ринку; t - час просторової організації в циклі функціонування; χ_j - відносна ринкова частка суб'єкта аграрного підприємництва j в умовах ринку; $\chi_j > 0$ - суб'єкт аграрного підприємництва j має частку на ринку вищу, ніж відносна симетрична рівновага Bertrand-Nash; $\sum_{j=1}^n x_j = 0$ - відносна симетрична рівновага Bertrand-Nash у ринковому середовищі; $\chi_j < 0$ - суб'єкт аграрного підприємництва j має частку на ринку меншу, ніж відносна симетрична рівновага Bertrand-Nash; σ - еластичність продукції, у частках; $\ln p_j(t)$, $\ln q(t)$ - логарифми цін;

$\dot{x}_j(t, \vartheta)$ - функція виживання суб'єкта аграрного підприємництва j у момент часу t , грн; $\ln \dot{p}_j(t)$, $\ln \dot{q}(t)$ - логарифми цін після впровадження суб'єктом аграрного підприємництва нових технологій;

$\zeta_{0j}(t, \vartheta)$ - прибуток суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на внутрішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; k_j - еластичність попиту на продукцію i -го виду, $k_j = k_{ij} : 100\%$, у частках;

$\gamma_j(t)$ - кількість реалізованої на внутрішньому ринку продукції i -го виду суб'єкта аграрного підприємництва j у момент часу t , ц; $s_j(t)$ - ціна готової до реалізації на внутрішньому ринку продукції i -го виду для суб'єкта аграрного підприємництва j у момент часу t , грн/ц; $\lambda_{0j}(t)$ - витрати суб'єкта аграрного підприємництва j , що пов'язані з реалізацією на внутрішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; $\delta_{0j}(t)$ - змінні витрати суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на внутрішньому ринку продукції i -го виду у момент часу t , грн; $\varpi_{0j}(t)$ - постійні витрати суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на внутрішньому ринку продукції i -го виду у момент часу t , грн;

$\zeta_{1j}(t, \vartheta)$ - прибуток суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на зовнішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; $\beta_j(t)$ - виручка суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на зовнішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; $\tau_j(t)$ - індекс цін виробника j від реалізації на зовнішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , $\tau_j(t) = \tau_{ij} : 100\%$, у частках; $\lambda_{1j}(t)$ - витрати суб'єкта аграрного підприємництва j , що пов'язані з реалізацією на зовнішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; $\delta_{1j}(t)$ - змінні витрати

суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на зовнішньому ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн; $\varpi_{1j}(t)$ - постійні витрати суб'єкта аграрного підприємництва j від реалізації на зовнішньому ринку продукції i -го виду у момент часу t , грн;

$\eta_j(t, \vartheta)$ - попит на продукцію i -го виду при рівноважному стані суб'єкта аграрного підприємництва j в момент часу t в умовах ринку, грн; $g_j(t)$ - ціна виробника j від реалізації на ринку продукції i -го виду в момент часу t , грн/ц; $R_j(t)$ - реальний сукупний дохід виробника j від реалізації на ринку продукції i -го виду в момент часу t , $\sum \Phi.2(p.010 + p.060 + p.110 + p.120 + p.130 + p.200)$, грн;

$\mu_{0j}(t, \vartheta)$ - земледохідність для орендаря j з 1 га ріллі на момент укладання договору оренди, грн/га; $j^* \neq j$ - умова мутуалізму (взаємодія між двома орендарями або між орендарем та банком вигідна для розвитку обох ринкових агентів); m - термін оренди землі, років; $D_{jm}(t)$ - чистий прибуток орендаря з 1 га ріллі з урахуванням терміну оренди землі, грн/га; χ - індекс інфляції (індекс споживчих цін або широка базова інфляція; характеризує зміни загального рівня цін на сільськогосподарську продукцію, яку купує населення для невиробничого споживання), у частках; $z(t)$ - нормативна грошова оцінка ріллі, грн;

$\mu_{1j}(t, \vartheta)$ - прибуток орендаря j від використання сільськогосподарських угідь, грн; $W_{1j}(t)$ - витрати орендаря j з метою підвищення родючості землі, грн/га; $W_{2j}(t)$ - витрати орендаря j з метою реалізації нових технологій обробітку землі, грн/га; $V_{1j}(t)$ - орендна плата за 1 га ріллі, грн; $V_{2j}(t)$ - податок на землю, грн;

$\mu_{2j}(t, \vartheta)$ - частка прибутку орендаря j від використання сільськогосподарських угідь, яка спрямовується на відтворення продукції або функція конкурентно-коопераційної взаємодії орендаря, грн; ς_j - коефіцієнт

конкурентно-коопераційних взаємодій орендаря, у частках; ε, ψ - коефіцієнти ціни реалізації продукції i -го виду в момент часу t для орендаря j , у частках; ϕ_{ij} - обсяг виробництва продукції i -го виду в момент часу t для орендаря j , ц; $L_{ij}(t)$ - собівартість виробництва продукції i -го виду в момент часу t для орендаря j , грн; α_j - ізокліни системи економічної динаміки;

$\xi_j(t+1)$, $\dot{\xi}_j(t+1)$ - динаміка доходу суб'єкта аграрного підприємництва в процесі адаптації до ринку; $\xi_j(t)$ - рівень доходу суб'єкта аграрного підприємництва в момент часу t ; $\xi'_j(t)$ - дохід, що розподіляється з резервного фонду в момент часу $t+2$ і $t+3$; $\varsigma_j(t)$ - мінімальний рівень доходу, необхідний з метою забезпечення нормального доходу після продажу продукції; здатність до задоволення потреб власної ринкової ніші; $\chi_j(t)$ - максимальний рівень понад дохід, необхідний для забезпечення нормального доходу після продажу продукції; ємність власної ринкової ніші; $\chi'_j(t)$ - надлишок доходу, що перерозподіляється в періодах $t+2$ і $t+3$; $\xi_j(t+1), \dot{\xi}_j(t+1)$ - рівень доходу суб'єкта аграрного підприємництва в момент часу $t+1$; b_1, b_2 - вагові коефіцієнти, які визначають пропорції доходу, що перерозподіляється в періодах $t+2$ і $t+3$; r - тривалість виробничого циклу; характеристика способу виробництва; темпи економічного зростання; час процесу логістичного зростання; $r > 0$ якщо $\varsigma_j(t) < \xi_j(t) < \chi_j(t)$.

Модель правомірна в реалізації для суб'єктів аграрного підприємництва будь-якої організаційно-правової форми. Обробка результатів моделювання припускає застосування розробленої авторами нормативної шкали оцінки для інтерпретації значень (параметрів моделі) в ієрархії адаптації (високий, середній, низький) суб'єктів аграрного підприємництва до ринку (табл.).

Нормативна шкала, виявлена емпіричним шляхом з метою встановлення рівня розвитку та адаптації суб'єкта аграрного підприємництва до ринку

Показники моделі	Рівні розвитку та адаптації суб'єкта аграрного підприємництва до ринку		
	низький	середній	високий
$x_j(t, \vartheta)$	$x_j > 0; x_j < 0$	$x_j \approx 0$	$x_j = 0$
$\eta_j(t, \vartheta)$	49 та нижче	50 - 99 - нижче середнього 100 - 149 - вище середнього	150 та вище
$\dot{x}_j(t, \vartheta)$	$\dot{x}_j > 0; \dot{x}_j < 0$	$\dot{x}_j \approx 0$	$\dot{x}_j = 0$
$\xi_j(t+1)$	$\xi_j(t+1) < \xi_j(t)$	$\xi_j(t+1) \geq \xi_j(t)$	$\xi_j(t+1) > \xi_j(t)$
$\dot{\xi}_j(t+1)$	$\dot{\xi}_j(t+1) < \dot{\xi}_j(t)$	$\dot{\xi}_j(t+1) \geq \dot{\xi}_j(t)$	$\dot{\xi}_j(t+1) > \dot{\xi}_j(t)$

Джерело: Власні дослідження.

У підсистемі діагностики адаптивного менеджменту реалізація сигнатурного ситуаційного моделювання сприяє оптимізації ухвалення управлінських рішень із забезпечення конкурентних переваг, оперативного коригування стратегій менеджменту, гнучкого й адекватного реагування підсистеми управління на збурення умов ринкового господарювання. Перехід суб'єкта аграрного підприємництва з одного стану (неадаптованого) в інший (адаптований) стимулюється результуючим дескриптором прогнозування і матричним кодуванням. Потенціал нейронних сіток розширює функціонування інтервально-гарантованого управління та ліквідовує майже повністю стан невизначеності.

У 2019-2021 рр. найбільших фінансових втрат зазнали мікро-, малі та середні за розмірами суб'єкти господарювання, зорієнтовані на виробництво нішевої продукції. Наймасовішою організаційно-правовою формою аграрного підприємництва є фермерські господарства. У 2020 р. через пандемію (COVID-19) були закриті роздрібні й оптові ринки, заклади громадського харчування, що слугують основними каналами збуту продукції, особливо плодоовочевої, зелені та м'ясо-молочної. Фактично відбулося витіснення продукції українських товаровиробників із внутрішнього ринку імпортними поставками. Скоротилися дві компоненти - валове нагромадження основного капіталу і зміна запасів матеріальних обігових коштів. Фермери зазнали збитків, але держава не запропонувала для них відповідних компенсацій. Суттєвими чинниками розвитку економіки визнано поглиблення спеціалізації і концентрації, відсутність належної системи ринкової інформації, обмеження конкуренції і тиск з боку великих агропромислових формувань, які протягом 2016-2020 рр. спричинили зменшення кількості діючих суб'єктів малого

підприємництва на 745 од. та кількості діючих суб'єктів мікропідприємництва на 768 од. Кількість найманих працівників у період 2016-2020 рр. поступово зменшилася на 13,54% [27].

Негативні соціально-економічні наслідки скорочення кількості особистих селянських господарств посилюватимуться, якщо ті з них, що ведуть переважно товарне виробництво, не будуть зацікавлені в офіційному підприємницькому статусі. Це найбільшою мірою стосується господарств, які могли б вести підприємницьку діяльність щодо організації товарного виробництва без створення юридичної особи.

Історично зумовлені тенденції діяльності особистих селянських господарств, що підтверджуються даними офіційної статистики щодо концентрації землі, технічної озброєності, використання робочої сили, відображають формування об'єктивних соціально-економічних передумов подальшого їх розвитку за такими напрямками: 1) трансформація селянських господарств, що використовують землі понад встановлену законом граничну норму, в малі фермерські господарства та інші форми сільськогосподарських підприємств; 2) трансформація особистих селянських господарств, що мають у користуванні понад 2 га угідь, у суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи; 3) збереження особистими селянськими господарствами до 2 га та сімейними господарствами, що використовують присадибні ділянки, непідприємницького статусу. Заходами державної політики щодо підтримки виробничої активності особистих селянських господарств, крім іншого, є розвиток обслуговуючої кооперації [12, 14, 15, 21, 23, 28, 31].

У перспективі найпоширенішими організаційними моделями сільськогосподарських

кооперативів стануть: спеціалізовані кооперативи з виконання певних функцій (переробні, маркетингові, постачальницькі, сервісні); багатофункціональні кооперативи, що створюватимуться у формі агроторгових домів, які можуть об'єднувати всіх товаровиробників і здійснювати збут продукції та забезпечувати необхідними матеріалами, ресурсами своїх клієнтів-власників, надавати їм інформаційно-консультаційні послуги; кооперативи при сільських громадах, що створюються власниками особистих селянських господарств одного або кількох сіл для надання послуг, пов'язаних із веденням цих господарств. Організація 5 тис. кооперативів до 2030 р. (у середньому один кооператив на 2-3 населених пункти) забезпечить створення 50 тис. робочих місць у сільській місцевості, надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам на суму до 32 млрд грн, реалізацію на внутрішньому аграрному ринку через кооперативи не менше 20% від загального товарообігу.

Основною проблемою розвитку особистих селянських та фермерських господарств вирізняється збут сільськогосподарської продукції, яку вони виробляють, забезпечення її якості, відповідно до чинних стандартів, запровадження засобів малої механізації, складських приміщень тощо. Підвищення цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива і корми, низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту власної продукції, відсутність належної підтримки від держави, робить їх виробництво збитковим.

Державна підтримка розвитку суб'єктів підприємництва та особистих селянських господарств повинна бути спрямована на створення нових робочих місць у сільській місцевості; розширення або створення нових виробничих потужностей; розвиток малого та середнього підприємництва на сільських територіях. Оподаткування являє собою ефективний інструмент державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Оптимізацію вітчизняної моделі державного регулювання підприємництва в аграрному секторі слід починати із встановлення пропозицій актуальних фінансових продуктів для пріоритетних одержувачів - суб'єктів підприємництва. Потенціал державного регулювання акцентовано на великих і середніх товаровиробниках аграрного сектору. Інструментами регулювання

виступають пряма фінансова підтримка, послаблення в оподаткуванні, кредитування на пільгових умовах.

Необхідною, але недостатньою, умовою ефективного функціонування підприємництва в аграрному секторі є визначення напрямів його державного регулювання, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності продукції і стимулюють легалізацію незареєстрованої підприємницької діяльності.

У проєкті Державного бюджету України на 2022 р. передбачено видатки на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад відповідно до укладеної Угоди про позику між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку за Програмою "Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство України" - 187,7 млн грн. Кабінет Міністрів України схвалив проєкт Державного бюджету на 2022 р. На розвиток агропромислового комплексу в ньому передбачено 8 млрд грн (+ 301 млн грн до плану 2021р.). При цьому 4,6 млрд грн передбачено на підтримку аграріїв, зокрема на такі потреби: відшкодування вартості сільськогосподарської техніки; здешевлення кредитів та страхових платежів; розвиток тваринництва, рослинництва, садівництва, виноградарства та хмелярства; дотація на зрошення для 1200 сільськогосподарських товаровиробників. Також 715 млн грн передбачено на проведення земельної реформи. Кошти пропонується направити на: створення та оновлення топографічних карт і планів 565,9 тис. кв. км - 329 млн грн; інвентаризацію 1,7 млн га державних земель - 220 млн грн; розвиток меліоративних комплексів, утримання водогосподарських систем - 2,7 млрд грн.

У 2022 р. Уряд надалі реалізовуватиме програми з державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за напрямками (державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, фінансова підтримка розвитку фермерських господарств, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства, фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів). У період 2022-2024 рр. зростання обсягів виробництва сільськогосподарської

продукції прогнозується у середньому на рівні 2,8 % щорічно.

Кабінет Міністрів України розглянув план заходів із реалізації Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 р. [7]. У Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 р. розкрити шляхи й способи розв'язання проблем розвитку суб'єктів підприємництва та особистих селянських господарств. У результаті реалізації Концепції планується: щорічне створення різних варіантів розвитку бізнесу в сільській місцевості; збільшення кількості сільськогосподарських кооперативів, заснованих фермерськими господарствами самостійно або спільно з членами особистих селянських господарств; збільшення частки власних доходів місцевих бюджетів територіальних громад; створення щороку 15 нових об'єктів з первинної переробки сільськогосподарської продукції; зупинення вивільнення працюючих на селі та збільшення зайнятості сільського населення до середнього рівня по економіці не менше 70%; збільшення частки фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства до 15 %; щорічне створення нових малих підприємств у сільській місцевості на рівні 1,5-2 тис. одиниць; охоплення соціально спрямованими дорадчими послугами 90% сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення; щорічне зростання кількості дорадників та експертів-дорадників до 70 осіб [6, 7, 28].

Важливим чинником підвищення зайнятості селян слід вказати розвиток несільсько-

господарського підприємництва. До того ж, поширення несільськогосподарських видів підприємницької діяльності сприяє позитивній зміні традиційного сільського середовища, зменшенню частки виснажливої ручної праці. Активний розвиток сільського туризму, торгівлі, транспортного обслуговування, надання ремонтних, будівельних та інших послуг трансформують соціально-економічні умови сільського життя, його престиж і привабливість [3, 7, 15, 16, 21, 28, 31].

Висновки. Встановлено, що для методів оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва та адаптивних процесів єдиної спеціальної систематики в економіці адаптацій не розроблено. У вивченні процесів адаптації реалізуються методи адаптивного планування, моделювання, прогнозування й управління ризиком виробництва; виділяється значущість аналізу коефіцієнтів і базових принципів діагностики адаптивного стану підприємства. Обґрунтовано, що при розробці шляхів удосконалення розвитку суб'єктів аграрного підприємництва та їх адаптації до змін середовища слід враховувати особливості реалізації "балансового" методу, методу "продуктової платформи", моделі адаптації операційного левериджу, сигнатурного ситуаційного моделювання та ін. Виявлено, що розроблена авторами модель визначає рівень розвитку та адаптації суб'єктів аграрного підприємництва до ринку і дає можливість вносити зміни по всіх складових економічного механізму функціонування суб'єктів аграрного підприємництва з метою підвищення рівня їх конкурентних переваг.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г., Ходзіцька К. Р. Теоретичні і методичні засади визначення ефективності зберігання сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 17-26.
2. Губені Ю. Е., Биттер О. А. Цінові тенденції та цінові співвідношення в умовах пандемії COVID-19: кейс-аналіз окремих країн. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 103.
3. Дюк А. А. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі в умовах трансформації господарювання. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 108-114.
4. Іванченко В. О. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 56-59.
5. Келеберда Т. Значення кооперації у виробництві органічної продукції. *European journal of economics and management*. 2019. Vol.5. Issue 6. P. 57-61.
6. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, Р. Я. Корінець. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.

References

1. Andriichuk, V.H. & Khodzitska, K.R. (2019). Teoretychni i metodychni zasady vyznachennia efektyvnosti zberigannia silskohospodarskoi produktsii [Theoretical and methodological provisions for determining the efficiency of saving agricultural products]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 17-26 [In Ukrainian].
2. Hubeni, Yu.E. & Bitter, O.A. (2021). Tsinovi tendentsii ta tsynovi spivvidnoshennia v umovakh pandemii COVID-19: keis-analiz okremykh krain [Price trends and price ratios in the context of the Covid-19 pandemic: a case study-analysis of individual countries]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 103-111 [In Ukrainian].
3. Diuk, A.A. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichna sotsializatsia pidpriemnytstva na seli v umovakh transformatsii hospodaryuvannia [Organizational-economic socialisation of business on village in the conditions of managing transformation]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 108-114 [In Ukrainian].
4. Ivanchenko, V.O. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichni osoblyvosti funktsionuvannia pidpriemnytstva v silskomy hospodarstvi [Organizational-economic features of functioning of business in agriculture]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 56-59 [In Ukrainian].

7. Концепція стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 р. URL : <https://www.minagro.gov.ua/ua/npa/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku>.
8. Костирко І. Г. Розвиток сільськогосподарських кооперативів як організаційно-економічної форми. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Т. 5. № 1. С. 152-159.
9. Kravchenko S. A. Strategic approaches to development of forms and mechanisms of the state business. *Socially competent management of corporations in a behavioral economy* : collection of scientific papers. Podhajska: European institute of further education, 2021. Chapter I. P. 150-152.
10. Kravchenko S. A. Risk-focused anti-crisis design management of national projects. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті* : збірник праць. Одеса : ОДАБА, 2021. С. 102-106.
11. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Мамчур В. А. Планування виробництва продукції сімейної ферми. *Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств*: монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. С. 110-111.
12. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А., Малік Л. М. Науково-методичне забезпечення створення СОК. *Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств* : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. С. 122-124.
13. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А., Авраменко Ю. О. Тенденції розвитку сімейних фермерських господарств. *Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств*: монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. С. 21-50.
14. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Реалізація цілей сталого розвитку України в контексті трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 7 (261). С. 21-31.
15. Малік М. Й., Мамчур В. А. Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 30-35.
16. Малік М. Й. Роль підприємництва, кооперації і інтеграції в сталому розвитку економіки. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 50-62.
17. Malik L. N. Modelling of general cycle GR - management of corporations. *Socially competent management of corporations in a behavioral economy* : collection of scientific papers. Podhajska: European institute of further education, 2021. Chapter I. С. 71-73.
18. Malik L. N. Features of use of design management in modern realities of business. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті* : збірник праць. Одеса : ОДАБА, 2021. С. 131-134.
19. Мамчур В. А. Тенденції розвитку сімейних фермерських господарств в інституціональному середовищі розвитку підприємницьких структур. *Colloquium-journal*. № 4 (91). 2021. С. 53-59.
20. Мамчур В. А. Теоретико-методологічні особливості інституціонального середовища розвитку підприємницьких структур. *Colloquium-journal*. 2021. № 12 (99). С. 74-79.
21. Мамчур В. А. Сімейні фермерські господарства - інклюзивна модель сільського підприємництва. *Colloquium-journal*. 2021. № 19 (106). С. 56-59.
22. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
23. Організація сімейних фермерських господарств : методичні рекомендації / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 92 с.
24. Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>.
5. Keleberda, T. (2019). Znachennia kooperatsii u vyrobnitsvi organichnoi produktsii [The value of the cooperation in production of the organic product] *Evropeiskii zhurnal ekonomiki i miesnedzhmienta*, vol.5 (6), pp. 57-61 [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Korinets R.Ya., et al. (2021). Kontseptsiiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv na period do 2030 roku : proiekt [The concept of development of family farms for the period up to 2030: a project]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
7. Kontseptsiiia stymuliuvannya rozvitku pidpriyemnitstva na selskikh tieritoriih do 2030 roku [The conception of stimulation of the development business in the country territories prior to 2030]. Retrieved from: <https://www.minagro.gov.ua/ua/npa/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku> [In Ukrainian].
8. Kostyrko, I.H. (2020). Rozvitok silskohospodarskikh kooperatyviv iak orhanizatsiino-ekonomychnoi formy [The development of the farm cooperatives organization-economical form]. *Ukrainskii zhurnal prikladnoi ekonomyky*, 5 (1), pp. 152-159 [In Ukrainian].
9. Kravchenko, S.A. (2021). Strategic approaches to development of forms and mechanisms of the state business [Strategic approaches to development of forms and mechanisms of the state business]. *Socially competent management of corporations in a behavioral economy* : collection of scientific papers. Podhajska: European institute of further education [In English].
10. Kravchenko, S.A. (2021). Risk-focused anti-crisis design management of national projects [Risk-focused anti-crisis design management of national projects]. *Upravlinnia proektami : proectnyi pidhid v suchasnomu menedzhmenti* : zbirnik prats. Odessa : Odaba [In English].
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Mamchur, V.A. (2019). Planuvannya vyrobnytsva produktsii simeinoi fermi [The planning production of the product of the domestic farm]. *Organizational-economic maintenance of development of family farms: monograph*. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Malik, L.M. (2019). Naukovo-metodichne zabezpechennia stvorennia SOK [The scientific- methodical of security of the agricultural attendant cooperative]. *Organizational-economic maintenance of development of family farms*. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
13. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Avramenko, Yu.O. (2019). Tendenzii rozvitku simeinykh fermerskikh hospodarstv [The progress trend of the farms enterprises]. *Organizational-economic maintenance of development of family farms*. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
14. Malik, M., Shpykuliak, O. & Mamchur, V. (2020). Realizatsiia tsilei staloho rozvytku Ukrainy v konteksti transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv u simeini fermerski [Realization of the goals of sustainable development of Ukraine in the context of transformation of personal peasant farms into family farms]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 7 (26), pp. 21-31 [In Ukrainian]. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/3).
15. Malik, M.Yo. & Mamchur, V. A. (2020). Sotsialno-ekonomichna orientatsiia simeinykh fermerskikh hospodarstv u pidpriemnytskii diialnosti [Social and economic orientation of family farms in enterprise activity]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 30-35 [In Ukrainian].
16. Malik, M.Yo. (2021). Rol pidpriemnitstva, kooperatsii i integratsii v stalomu rozvitku ekonomiki [The role business, cooperation and integration in stabilized development economics]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 50-62 [In Ukrainian].
17. Malik, L.M. (2021). Modelling of general cycle GR - management of corporations [Modelling of general cycle GR - management of corporations]. *Socially competent management of corporations in a behavioral economy* : collection of scientific papers. Podhajska: European institute of further education [In English].
18. Malik, L.M. (2021). Features of use of design management in modern realities of business [Features of use of design management in modern realities of business]. *Upravlinnia proektami : proectnyi pidhid v suchasnomu menedzhmenti* : zbirnik prats. Odessa : Odaba [In English].

25. Приліпко С. М. Розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: теорія та практика : монографія. Київ : ТОВ "Август Трейд", 2019. 372 с.
26. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / [Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
27. Сільське господарство України 2020 : Стат. зб. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb.pdf.
28. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.
29. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.
30. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86-98.
31. Шпикуляк О. Г., Алексеева О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 95-107.
19. Mamchur, V.A. (2021). Tendentsii rozvitku simeinykh fermerskikh hospodarstv v institutsionalnomu seredovishchi rozvitku pidpriemnitskikh struktur [The progress trend domestic farms economies in the institutional environment of the development of the structure business]. *Colloquium-journal*, 4 (91), pp. 53-59 [In Ukrainian].
20. Mamchur, V.A. (2021). Teoretiko-metodolohichni osoblyvosti institutsionalnoho seredovishcha rozvitku pidpriemnitskikh struktur [The theoretical-methodological specifics institutional environment of the development of the structure business]. *Colloquium-journal*, 12 (99), pp. 74-79 [In Ukrainian].
21. Mamchur, V.A. (2021). Simeini fermerski hospodarstva - inklyuzivna model sikskoho pidpriemnytstva [The farms enterprises - inclusion model country business]. *Colloquium journal*, 19 (106), pp. 56-59 [In Ukrainian].
22. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvitku simeinykh fermerskikh hospodarstv : monohrafiia [Organizational-economic maintenance of development of family farms : monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
23. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2020). Orhanizatsiia simeinykh fermerskykh hospodarstv: metodychni rekomendatsii. [Organization of family farms: guidelines]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
24. Propozitsii Minekonomiki shchodo derzhavnoi pidtrymky ahrarnoi halusi na 2021-2023 rr. [Offers of the Ministry of Economics on the state support of agrarian branch on 2021-2023]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki> [In Ukrainian].
25. Prilipko, S.M. (2019). Rosvitok obsluhovuiuchoi kooperatsii silskikh teritorii : : monohrafiia [The development of the attendant cooperation of the country territories : theory and practice : monograph]. Kyiv : TOV «Avgust Treid» [In Ukrainian].
26. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospo-darstvi: problemy i rishennia: nauk. dop. [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
27. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2020 rik : collection [Agriculture of Ukraine for 2019 : collection]. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb.pdf [In Ukrainian].
28. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvitku silskikh terytorii na period do 2020 roku [Strategic directions of modern development of rural territories for the period till 2030]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
29. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvitku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of entrepreneurship development in agricultural sector of economy: methodical aspect]. *Економіка АПК*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian].
30. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Stanovlennia orhanizatsiino-ekonomichnoi modeli simeinoho fermerstva v Ukraini: instytustiini zasady, problemy ta prioriteti [Formation of organizational-economic model of family farming in Ukraine: institutional positions, problems and priorities]. *Економіка АПК*, 9, pp. 86-98 [In Ukrainian].
31. Shpykuliak, O.H. & Aliksieieva, O.V. (2021). Rozvitok fermerskikh hospodarstv v orhanizatsiino-ekonomichnomu zabezpechenni zainiatosti naselennia [The development farmer's economy is in organization - economic bulwark employment peoples]. *Економіка АПК*, 4, pp. 95-107 [In Ukrainian].

Kravchenko S. A., Malik L. M. Methods for assessing the development of subjects of agrarian entrepreneurship

The purpose of the article is to substantiate the legitimacy of the use of specific methods for assessing the development of subjects of agricultural entrepreneurship.

Research methods. The methodological basis of the study is the development of agricultural entrepreneurship. To achieve this goal, general scientific methods were used: empirical research (measurement, comparison), theoretical research (analysis, synthesis); as well as local methods: situation analysis (computational and constructive method), cybernetic modelling; search current forecast by extrapolation methods.

Research results. The essence of assessing the level of development of agricultural entrepreneurship reflects the evaluation of the activities of entities associated with the optimal use of resources specific to the agricultural sector, economic (profit) and so-

cial performance. Among the methods of assessing the development and adaptation of agricultural enterprises to the market, the implementation of economic and mathematical modelling is recognized as the most effective.

Scientific novelty. Emphasis is placed on the disclosure of its model for assessing the development and adaptation of agricultural entrepreneurship to the market and the main components of the cost forecast for state support programs for the development of entrepreneurship in the agrarian sector 2022-2023.

Practical significance. The methodological approach can be used as a basis in the system of analysis and forecast of indicators of agricultural entrepreneurship by the statistical reporting of agricultural entrepreneurship and indicators of socio-economic status of the country. Tabl.: 1. Refs.: 31.

Keywords: business entity; agricultural enterprises; farms; personal farms; cooperatives; agricultural sector; adaptation; valuation methods; market.

Kravchenko Svitlana Anatoliivna - doctor of economic sciences, professor, leading research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: sv.kravchenko.777@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5541-4495>

Malik Larisa Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6020-7335>

Кравченко С. А., Малик Л. Н. Методы оценки уровня развития субъектов аграрного предпринимательства

Цель статьи - обосновать правомерность использования конкретных методов оценки уровня развития субъектов аграрного предпринимательства.

Методика исследования. В методологическую основу исследования положено развитие субъектов аграрного предпринимательства. Для достижения цели использованы общенаучные методы: эмпирических исследований (измерение, сравнение); теоретических исследований (анализ, синтез), а также локальные методы: анализа ситуаций (расчётно - конструктивный метод), кибернетическое моделирование, поисковый текущий прогноз методами экстраполяции.

Результаты исследования. Суть оценки уровня развития субъектов аграрного предпринимательства отражает оценку деятельности субъектов, связанной с оптимальным использованием характерных для аграрного сектора ресурсов, экономических (получение прибыли) и социальных результатов функционирования. Среди методов оценки уровня развития и адаптации субъектов аграрного предпринимательства к рынку реализацию экономико-математического моделирования признано эффективной.

Элементы научной новизны. Акцентировано внимание на раскрытии собственной модели оценки уровня развития и адаптации субъектов аграрного предпринимательства к рынку и основных составляющих прогноза расходов по программам государственной поддержки развития предпринимательства аграрного сектора на 2022-2023 гг.

Практическая значимость. Методический подход можно использовать в качестве базы в системе анализа и прогноза показателей развития аграрного предпринимательства в соответствии с данными статистической отчетности субъектов аграрного предпринимательства и показателей социально-экономического состояния страны. Табл.: 1. Библиогр.: 31.

Ключевые слова: субъект предпринимательства; сельскохозяйственные предприятия; фермерские хозяйства; личные крестьянские хозяйства; кооперативы; аграрный сектор; адаптация; методы оценки; рынок.

Кравченко Светлана Анатольевна - доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: sv.kravchenko.777@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5541-4495>

Малик Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6020-7335>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021 р.

Фахове рецензування: 04.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кравченко С. А., Малик Л. М. Методи оцінки рівня розвитку суб'єктів аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 31 – 43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111031>

Kravchenko, S.A. & Malik, L.M. (2021). Metody otsinky rivnia rozvytku subiektiv ahrarnoho pidpriemnytstva [Methods for assessing the development of subjects of agrarian entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 31 – 43 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111031>

*

Д. І. ШЕЛЕНКО, І. Ф. БАЛАНЮК,
доктори економічних наук, професори
В. С. БАЛАНЮК

Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва

Мета статті - теоретично обґрунтувати й проаналізувати способи, за яких соціальний капітал впливає на розвиток соціального підприємництва, активізувати увагу стосовно впливу соціального капіталу на розвиток соціального підприємництва та окреслити можливості ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Методика дослідження. За методологічну основу слугував комплексний метод дослідження - для характеристики соціально активних підприємств, які здійснюють діяльність в Івано-Франківській області, а також ознайомлення із світовим досвідом соціального підприємництва. Передумовою формування соціального капіталу, закладеного у нього потенціалу стало послідовно-системне вирішення проблеми, яка включатиме сукупність визначальних вихідних засад. У процесі дослідження використано наступні загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу і синтезу - для оцінювання діяльності соціально активного підприємництва; аналітичних групувань - для встановлення відмінностей між бізнес-підприємництвом і соціальним підприємництвом; абстрактно-логічний - під час формування теоретичних узагальнень.

Результати дослідження. Розглянуто роль та місце соціального капіталу в розвитку соціального підприємництва. Виділено послідовні контексти вивчення питання теорії соціального капіталу. Проаналізовано соціально активні підприємства Івано-Франківської області, наведено опис досягнень їх діяльності та основні напрями розвитку соціального підприємства на селі. Досліджено світовий досвід соціального підприємництва. Визначено відмінності між бізнес-підприємництвом і соціальним підприємництвом.

Елементи наукової новизни. Поглиблено обґрунтування розвитку соціального капіталу в розвитку підприємництва. Трактуючи соціальний капітал дало підстави розглядати його як систему, що охоплює необхідну для кожного окремого епізоду сукупності частини підсистем на різних рівнях, яка покликана реально впливати на розвиток суб'єктів господарювання.

Практична значущість. Розроблено пропозиції щодо наукового осмислення сутності потенціалу соціально активних підприємств, що слугуватиме основою для поглиблення теоретико-методичних досліджень проблем розвитку соціального капіталу в підприємстві. Наведені положення спрямовані на розкриття типових особливостей і найсуттєвіших проблемних питань характеристики соціально активних підприємств Івано-Франківської області, що потребують уваги органів державної влади та місцевого самоврядування. Табл.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: соціальний капітал; соціальне підприємництво; бізнес-підприємництво; соціальні зв'язки; кооперація; соціально активні підприємства.

Шеленко Діана Іванівна - докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри теоретичної і прикладної економіки, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: diana.shelenko@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Баланюк Іван Федорович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Баланюк Віра Сергіївна - старша викладачка кафедри іноземних мов, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: vira.balaniuk@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8732-4646>

Постановка проблеми. Наукові підходи до характеристики теоретичних і практичних аспектів соціального капіталу багатогранні та окреслюються розвитком суб'єктів

господарювання. Теорія і практика розвитку поняття «соціальний капітал» пройшла три-чотири етапи становлення за рахунок сприйняття людством закономірності напрямів ефективного задоволення своїх потреб та його участі в економічному вирішенні соціальних проблем. Термін «соціальний

© Д. І. Шеленко, І. Ф. Баланюк, В. С. Баланюк,
2021

капітал» використала L. J. Hanifan (1916), яка цим поняттям позначила сільський центр, акцентуючи на тому, що добросусідська співпраця на селі через скорочення витрат полегшує виробництво товарів і отримання доходу [20].

Соціальний капітал, в основі якого знаходяться людські ресурси, впливає на розвиток підприємництва, забезпечуючи виробництво необхідних товарів і послуг, у тому числі які мають соціальну значимість, вважається соціальним підприємництвом.

Поняття соціального підприємництва в основному притаманно ХХІ ст. Проте як явище воно не нове, оскільки включало соціальну мету - це різного спрямування сільськогосподарські кооперативи, притулки для безхатків, організації для навчання й працевлаштування своїх жителів і т. п. У минулому таких людей, які організовували діяльність цих суб'єктів господарювання, називали мрійниками, благодійниками, фантастами, реформаторами, святими, великими лідерами, революціонерами, обговорювалася їх мужність, милосердя, хоча рідко зверталася увага на практичні аспекти їхніх досягнень. Так, Ф. Найтінгейл створила першу у Великобританії професійну школу для медсестер і розробила прогресивні стандарти роботи останніх, а також церковні спільноти, фермерські організації [8, с. 12]. До прикладу, кількість господарсько-споживчих кооперативів (до них також відносилися кооперативи зі сметанковими станціями) у західних областях України в 1912 р. становила 90 од. Для порівняння: вже у 1928 р. це 1832 кооперативи, молочно-споживчих - 45 та 302 відповідно. До молочно-споживчих кооперативів входили районові молочарні й такі молочно-споживчі кооперативи, що переробляли молоко у молочарські продукти [12, с. 4]. Мета кооперації, за твердженням А. Шептицького, щоб громада та народ стали живим організмом.

Специфіка ролі соціального підприємництва в умовах конкурентного середовища дає можливість щодо забезпечення збереження та розвитку також і людських ресурсів. Оскільки саме соціальному підприємству притаманні характеристики соціальної організації, які поєднують соціальні результати з економічною поведінкою підприємця. Водночас підприємець, який веде господарську діяльність, організовуючи постачання товарів на ринок - реалізовує процес організа-

ційно-економічної соціалізації підприємництва [6, с. 58].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дискусії про соціальний капітал мають давню історію, зокрема через поняття «соціальні ресурси». Економічний класик А. Сміт доводив, що в структурі основного капіталу знаходиться і соціальний капітал, а не тільки засоби праці. Проте і за рахунок соціального капіталу людство через підприємницькі структури отримуватиме специфічні трудові навички, навчання працівників та підвищення кваліфікації (Smit A., 1962) [10, с. 66]. Основну увагу він приділяв людині як найманому працівникові у системі виробничих відносин.

При цьому Р. Bourdieu (1986) виділяв індивідуальний соціальний капітал як сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних із наявністю постійної мережі, які мають інституціоналізовані відносини, організовані на взаємному пізнанні й визнанні та мають членство у групі, що і дозволяє кожному підтримувати членів у формі капіталу, що належить колективу [17, с. 9]. На його думку, соціальний капітал означає кількість знайомих, яка належить колективу. Крім того важливо, які це знайомі згідно з принципом: неважливо, що вмієш, що знаєш, а важливо, кого знаєш. Також Р. Bourdieu вважав, що рівний соціальний капітал окремих осіб сприяє утворенню соціальних нерівних суспільств (нерівності у суспільстві).

Дослідник R. D. Putnam (1995) вважає, що «соціальний капітал включає особливості соціальних організацій зокрема, такі як: мережі (системи) одиниць чи домогосподарств, пов'язані з ними норми і цінності, які працюючи як одне ціле, створюють зовнішні ефекти для всієї спільноти» [21]. В основному його зацікавленість прослідковувалася на прикладі великих громад та особливості їх відносин (довіра, спільні цінності членів цієї території), оскільки вони сильніші та виявляють значніший вплив на економічне зростання, ніж у малих громадах.

За F. Fukuyama (2003), соціальний капітал характеризується як набір неформальних цінностей та етичних стандартів для членів певної громади із надання їм можливості ефективно співпрацювати, оскільки соціальний капітал являє собою ознаку лише стабільних громад, де наявна постійна політико-правова система [19].

До соціального капіталу А. Л. Баланда і В. І. Надрага пропонують включити ситуації, що продукують умови для появи й розвитку соціальних зв'язків, зокрема такі: соціальний капітал як наслідок системної взаємодії, що має суспільну природу; соціальний капітал також не може бути приватною власністю, позаяк це суспільне благо [2, с. 37]. Під соціальним капіталом вони розуміють специфічний запас соціальних контактів підприємницьких структур, які на відміну від інших видів капіталу саме і характеризують трансакційні витрати на координацію їх економічної діяльності [2, с. 38].

Соціальний капітал у сфері підприємництва становить сукупність соціальних зв'язків, засади взаємності й довіри, напрями колективних дій та включає ряд ознак: ресурсність, прибутковість і нагромадження [5, с. 272].

На переконання В. Г. Галанця, виробництво працює настільки ефективно, наскільки ефективно у ньому розвинені функції соціального капіталу [4, с. 53].

Як визначає Л. В. Єлісєєва, соціальний капітал має спільні та відмітні ознаки порівняно з іншими видами капіталу і включає сукупність ресурсів, які розміщені в соціальній мережі, тобто ресурси, до яких можна отримати доступ чи які можна мобілізувати за підтримкою мереж [7, с. 9].

У цілому за поглядами вчених слід забезпечувати характеристику соціальних відносин, тобто: правдивість, виконання обов'язків і взаємність у стосунках з іншими суб'єктами, ставлення та цінностей, оскільки перевагою саме соціального капіталу виступає сприяння економічному і соціальному зростанню, зниженню трансакційних витрат. Тобто особи об'єднуються у групи для досягнення певних цілей, або утворюють спеціальні спільноти, де й формуватиметься додаткова якість, тобто соціальний капітал, який ставатиме ресурсом для всіх.

Розвиваючи думку А. А. Дюк, на сьогодні підприємництво перетворюється на більш соціальне, ніж економічне явище, набуваючи характеру соціальної організації [6, с. 58]. Тобто соціальне підприємництво сприймається як інноваційна діяльність із соціальною метою.

Згідно з даними "Зелена книга соціального підприємництва в Україні", соціальне підприємництво являє собою бізнес, який націлений на вирішення соціальних та/або

екологічних проблем у громадах для досягнення економічного і соціального ефекту [8, с. 7]. Тобто соціальне підприємство: залучає до своєї роботи групи людей, що виключені з місцевих ринків праці; бізнес із соціальними цілями, доходи яких реінвестуються у реалізацію місії або на благо спільноти, а не розподіляються серед акціонерів і власників; є громадською організацією, яка націлена на соціальні зміни через використання інновацій та підприємництва; виробляє соціально значимі товари чи надає соціально значимі послуги [8, с. 7].

За тлумаченнями J. Austin, H. Stephenson та J. Wei-Skillern (2006), соціальне підприємство - це інноваційна діяльність, яка орієнтована на виробництво соціальної вартості, яку уміють здійснювати неприбуткові, прибуткові організації та урядові установи [15, с. 1-22]. Тобто, соціальне підприємство слугує сферою для наукових досліджень.

Напрацювання S. Zadek та S. Thake (1997) націлюють на те, що основним прагненням соціального підприємництва виступає виробництво соціальної цінності, а не особистого та акціонерного багатства [24].

Концептуальні бачення ознак ідентифікації підприємницької діяльності обґрунтували О. Г. Шпикуляк та М. Й. Малік, які запропонували індикатори організаційно-інституційної структури, що впливає з методичних аспектів, зокрема: укладу господарювання, статусу за формою залучення засобів виробництва і предметів праці та організаційно-правового й організаційно-управлінського статусу [14, с. 76].

Узагальнення аналізу соціального підприємства з позиції різних підходів відображають, що це організації, які поєднують соціальні цілі з ініціативами, що сприяють підприємницьким настроям та націлені на досягнення ширших соціальних цілей або здійснення соціального впливу.

Мета статті - теоретично обґрунтувати й проаналізувати способи, за яких соціальний капітал впливає на розвиток соціального підприємства, активізувати увагу стосовно впливу соціального капіталу на розвиток соціального підприємства та окреслити можливості ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Методологія дослідження. За методологічну основу слугував комплексний метод дослідження - для характеристики

соціально активних підприємств, які здійснюють діяльність в Івано-Франківській області, а також для ознайомлення із світовим досвідом соціального підприємництва. Передумовою формування соціального капіталу, закладеного у нього потенціалу стало послідовно-системне вирішення проблеми, яка включатиме сукупність визначальних вихідних засад. У процесі дослідження використано наступні загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу і синтезу - для оцінювання діяльності соціально активного підприємництва; аналітичних групувань - для встановлення відмінностей між бізнес-підприємництвом і соціальним підприємництвом; абстрактно-логічні - під час вивчення розвитку й взаємозв'язку сучасних теорій та при формуванні теоретичних узагальнень розвитку соціального підприємництва.

Виклад основних результатів дослідження. За аналізом різних визначень соціального капіталу досить важливе, на нашу думку, те, що в основу поняття «соціальний капітал» закладено «соціум» та його місце відносно організаційної системи. Соціальний капітал це також капітал спілкування, низові прояви самоорганізації і можливість знаходити відгуки та обмінюватися інформацією між мезо- мікро- й макрорівнями, проте і свідчення громадянської заангажованості людей. Зважаючи на це, державна влада повинна використовувати теоретичні методи та принципи соціального капіталу для вирішення проблем, які виникають при їх співпраці на різних рівнях управління.

Соціальний капітал можна також вважати як певне спільне чи приватне благо. Поєднання соціального капіталу та участі у цьому процесі підприємництва включає певну належність до формальних і неформальних інститутів, оскільки саме соціальні підприємці свій час і кошти також витрачають на благо для жителів громади. Соціальний капітал є не навмисно випродукований людьми, а наслідком виникнення системних зв'язків у територіальних громадах, що забезпечують індивідуальні цілі. Згодом індивідуальні цілі стають перевагами у формуванні дружніх стосунків.

Так, О. В. Алексєєва соціальний капітал розглядає як один з інституційних індикаторів формування умов та організаційної моделі зайнятості [1, с. 184].

Американський політолог R. D. Putnam (2001), досліджуючи поняття соціального

капіталу, довів, що вимірювати його можна використовуючи такі типи статистичних даних, як: офіційне членство у добровільних групах або кількість таких груп, явка виборців, участь у багатьох різних формах неформальних мереж та читацька аудиторія журналів [22].

Послідовні аспекти вивчення питання теорії соціального капіталу полягають у наступному:

- становлення організаційної системи, соціального обміну та соціальних зв'язків на рівні підприємницьких структур для забезпечення життєдіяльності;

- розвиток соціально-економічної системи, яка включає два напрями: бажання вижити, жагу розвиватися та отримувати позитивні результати від фінансово-господарської діяльності підприємницьких структур;

- набуття знань, мотивації і мобільності, якими наділений соціум, що можуть використовувати підприємницькі структури для виробництва товарів чи надання послуг протягом певного часу;

- організаційно-господарська об'єктність структур, які у собі функціонально поєднують людські ресурси, працю та капітал і направлені на отримання прибутку.

Важливим буде розуміння того, що соціальний капітал є поняттям норм, цінностей, відносин і зв'язків між людьми [9, с. 80]. За визначенням О. Г. Шпикуляка, утвердження соціального капіталу на селі здійснюється на засадах людського, інтелектуального капіталу, сільської території, підприємницького капіталу, інституцій та інститутів [13, с. 30-31]. На його думку, саме інституційна складова соціального капіталу представлена професійними неприбутковими громадськими організаціями, які захищають права та інтереси учасників, оскільки формування соціального капіталу залежить від розвитку підприємницьких структур [13, с. 32].

Соціальне підприємництво також сформувалося виходячи з практики господарювання і потреб допомагати іншим, займаючись постійним пошуком моделей та механізмів сприяння соціальному добробуту, розвитку новаторства заради отримання прибутку та соціальному прогресу. Місія соціального підприємництва це добре налагоджена організаційна робота над подоланням бідності, самозабезпеченням та з турботою про землю з використанням бази цінностей і принципів. Соціальне підприємництво

виступає організованим процесом, який включає співпрацю, партнерство, кооперацію чи практичну взаємодію людей у конкретних напрямках соціально-економічного розвитку жителів територіальної громади.

Вивчення світового досвіду соціального підприємництва засвідчує, що: до початку 1980-х років таких організацій у світі налічувалося до 100 тис., зареєстрованих у США, а вже до кінця 1990-х їх було мільйони; у Франції починаючи з 1990-х років щороку засновувалося до 70 тис. громадських організацій; у Канаді на 2002 р. їхня кількість досягала 200 тис.; у країнах Центральної Європи за період 1988-1995 рр. розпочали діяльність близько 100 тис. громадських організацій; у Бразилії у 1990-х роках їх число зросло від 250 тис. до 400 тис. організацій,

у США за 1989-1998 рр. їхня кількість збільшилася від 464 тис. до 734 тис. [8, с. 14-15].

У 2019 р. перше місце за їх розвитком посіла Велика Британія, на території якої таких орієнтовно функціонує 70 тис., де зайнято майже мільйон британців, сумарний внесок яких в економіку перевершує 24 млрд фунтів стерлінгів. Також 68 % соціальних підприємств підтримують людей з уразливих груп, 44% - працевлаштовують таких, а 28 % - працюють у найбільш депресивних районах країни [11, с. 5].

До основних соціально активних підприємств, що здійснюють успішну діяльність в Івано-Франківській області, відносяться наступні (табл.).

Соціально активні підприємства Івано-Франківської області

Назва суб'єкта господарювання	Організаційно-правова форма суб'єкта господарювання та вид діяльності	Короткий опис досягнень господарювання суб'єкта
Громадська організація кооператив "Файні ябка 57"	Громадська організація, перероблення та консервування фруктів і овочів	Кооператив здійснює виробництво сухофруктів для продажу на українському та закордонному ринках. Жителі с. Обертин переобладнали приміщення старої пекарні, де тепер переробляють ягоди та фрукти. Кооператив дає можливість 2000 селянам продавати продукцію, вирощену на городах, та заробляти кошти. Він купує у селян фрукти та ягоди за різними цінами, залежно від сезону [3]
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив "Липівський" Рогатинська ОТГ	Приватна, вирощування сільськогосподарських культур	Кооператив тісно співпрацює з громадськими організаціями, з обласною сільськогосподарською дорадчою службою, асоціацією виробників екологічно чистої продукції "Чиста флора", кафедрою насінництва ЛНАУ. Завдяки співпраці з Міжнародною організацією "Добробут громад" та державної фінансової підтримки організовано сучасну МТБ кооперативу, селян забезпечено елітним насінням, запроваджено елементи органічного землеробства, нарощується виробництво органічно чистої сільськогосподарської продукції та посівного матеріалу [6, с. 533]
Соціальне підприємство «Натуральні соки з екологічно чистих фруктів Карпат»	Фізична особа підприємець	Виготовляє сертифіковані соки відповідно до ДСТУ. Прибуток використовується на соціальні цілі - 80 %, 20 % реінвестується. Виготовлення натуральних соків для потреб власних соціальних програм. Витискання соків для населення. Продаж соків для потреб ресторанів і кафе
Благодійний фонд «Карітас Коломийсько-Чернівецької єпархії»	Благодійна організація	Організована для задоволення соціально-гуманітарних потреб населення. Здійснює збір коштів і речей у населення та забезпечує ними незахищені верстви населення

Платформа «Тепле Місто»	Платформа для реалізації ініціатив та синергії між ними	Залучення мешканців до розвитку міста, розробка «правильних вивісок» для міста, розробка зразка ідеального міста на прикладі однієї вулиці
Громадський ресторан «Urban Space 100»	Громадська організація	Ресторан слугує платформою для розвитку міста. Здійснює продаж товарів (не власного виробництва), продаж товарів (власного виробництва), підтримка соціальних, культурних та/чи спортивних заходів, проєктів, програм, де часто проводяться дискусії, презентації, прес-конференції, кінопокази. Прибуток розподіляється на: соціальні цілі - 80%, управлінській цілі - 20%. Місія: спортивні фестивалі, мистецькі заходи, освітні програми, інфраструктурні проєкти
Піцерія «Veterano Pizza»	Товариство з обмеженою відповідальністю	Допомагає учасникам бойових дій на Сході України адаптуватися до мирного життя. Перераховує 10% прибутку на потреби учасників війни і їхніх сімей, а також на потреби дітей загинувших воїнів АТО
Громадська організація АРТ ПРОСТІР DZIN SPACE	Громадська організація	Ретритно-фестивальна платформа, освітній центр, затишне місце серед природи Карпат. Організують: ретрити, фестивалі, семінари, тимблдинги, дитячі табори і всілякі екозаходи

Джерело: Сформовано автором на основі даних: [3, 6].

Для порівняння: у Польщі за 2019 р. було зареєстровано 29535 соціальних підприємств, в яких зайнято 428,7 тис. осіб, найчисленніші неприбуткові організації - 27,6 тис., соціальні кооперативи - 1,7 тис., інші неприбуткові компанії - 226 од. та заклади професійної діяльності - 109 од. [23, с. 8]. За даними звіту Європейської комісії «Соціальні підприємства та їхні екосистеми в Європі», внесок соціального бізнесу в різних країнах становив: Італія - 37,3 млрд євро; Нідерланди - 3,5 млрд євро; Португалія - 3,3 млрд євро; Угорщина - 2,3 млрд євро; Ірландія - 1,4 млрд євро та Естонія - 52,4 млн євро [11, с. 5].

Дослідження, проведене серед соціально активних підприємств Івано-Франківської області, показує, що їх діяльність в основному різноманітна і спрямована на досягнення соціальних та внутрішніх цілей. Здобутки соціально активних підприємств націлені на впровадження бізнес-цілей та максимізацію їх соціального потенціалу, який необхідний для соціального розвитку громади. Їх діяльність нетипова, а отже, потребує зосередження уваги на певних атрибутах, виокремлюючи їх як критерій успішності соціально активних підприємств. До таких можна віднести:

- урахування потреб та підтримка працівників (беруть на роботу соціально незахищені верстви населення з окремих соціальних

- груп - інваліди, безхатченки, літні люди, бідні, хворі);

- бажання зупинити відтік жителів громади, особливо молодих;

- створення різних можливостей для саморозвитку та самовдосконалення, підтримка інших, ерготерапія, обмін та поширення знань, реабілітація, інклюзія;

- зміна менталітету та соціальних інститутів із пасивного на активний, відданий.

Усвідомлення бізнес-моделі соціально активних підприємств вимагає відповідально керувати таким підприємством і дозволить отримати у довгостроковій перспективі її фінансову стійкість, а не тільки отримувати різні державні допомоги.

Соціальному підприємництву (див. табл.) притаманні наступні особливості: соціальне підприємництво привабливе тим, що може легко застосовуватися у соціальній сфері як бізнес-сектор; для соціальних підприємців соціальна місія визнана ключовою, місія виступає головним критерієм, а не накопиченням багатства; соціальні підприємці створюють умови для сталого поліпшення; бізнес-підприємці створюють багатство, а це спосіб вимірювання створення вартості; бізнес-підприємці підпорядковані конкурентному ринковому середовищі [18, с. 2].

Соціальне підприємництво відрізняється від комерційного тим, що його головну мету становить примноження, тоді як для бізнес-підприємців - збільшення прибутку. Мета

соціальних підприємців - соціальні зміни [8, с. 18]. Тобто, звідси, діяльність соціального підприємства спрямована на створення соціальної цінності, яку можна виміряти, зважаючи на зосередженість такого на взаємодопомогу споживачеві і виробникові та самодопомогу.

Соціальне підприємництво на селі у цілому орієнтоване на роботу: з малими власниками ОСГ (основна увага приділяється тваринництву, рослинництву, овочівництву, садівництву та диверсифікованим формам); налагодження зв'язків між невеликими виробниками і торговими ринками; увага до найбільш знедолених і вразливих жителів села, зі створенням при цьому власної селянської мережі; забезпечення сталого розвитку територіальної громади; участь у широкомасштабних проєктах; співпрацю з владою, багатосторонніми донорами, організаціями приватного сектору, іншими неурядовими організаціями, для розробки програм та послуг, спрямованих на досягнення сталості у конкурентному середовищі [16, с. 54].

Діяльність соціального підприємництва багатофакторна, оскільки включає форми: для яких визначена соціальна мета - отримання загального блага, часто у вигляді соціальних інновацій; прибуток яких реінвестується переважно на соціальні цілі; чий спосіб організації відображає їхню місію

через застосування демократичних принципів чи принципів участі або зосередження на соціальній справедливості. Соціальна мета щодо отримання загального блага - задоволення соціально незахищених верств, оскільки виступає одним із чинників, які впливають на прийняття рішення про продовження їх діяльності, сприяє виникненню почуття психологічного комфорту, підсилює мотив і слугує основою для роз'яснення, чому власники переймаються такою (подібною) діяльністю.

Висновки. За результатами досліджень можна стверджувати, що досягнення завдяки соціально-економічній переорієнтації цільової мети розвитку підприємництва відбуватиметься в поєднанні з формуванням у державі сприятливого для соціального підприємництва суспільного, податкового, психологічного та виробничого середовища.

Отже, важливим для успішної діяльності соціальних підприємств стане: запровадження державної програми розвитку соціальних підприємств; прийняття Закону України «Про соціальні підприємства»; введення широкого спектра пільг для суб'єктів, які заохочують розвиток галузі та збільшення масштабів їх діяльності; прийняття системних рішень у сфері соціальної економіки, що спрямовані на формування найсприятливіших умов для розвитку соціального підприємництва.

Список бібліографічних посилань

1. Алексеева О. В. Развитие аграрного предпринимательства у формировании институционального механизма занятости населения : дис. д-ра философии : 076. Київ, 2021. 232 с.
2. Баланда А. Л., Надрага В. І. Соціальний капітал підприємства: переваги та ризики прояву. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 1(21). С. 37-41.
3. В Обертині селяни об'єдналися у кооператив і заробляють на сухофруктах. Як їм це вдалось? URL : <https://shotam.info/v-obertyni-seliany-ob-iednalys-u-kooperatyv-i-zarobliaiut-na-sukhofruktakh-yak-im-tse-vdalos/>.
4. Галанец В. Г. Эффективность управления: теория, методика, практика. Львов : Вища шк., 1979. 198 с.
5. Дем'янчук О. І. Формування властивостей соціального капіталу підприємства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2011. Вип. 16. С. 270-276.
6. Дюк А. А. Развитие та організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі: теорія, методологія, практика : дис. д.-ра екон. наук : 08.00.04. Вінниця, 2021. 553 с.
7. Єлісєєва Л. В. Економічний зміст та види соціального капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія економічні науки. 2017. Вип. 22. Ч. 1. С. 8-11.
8. Зелена книга соціального підприємництва в Україні. Київ : Український Форум Благодійників, 2019. 101 с.
9. Развитие предпринимательства и кооперации: институциональный аспект : монография / [Лупенко Ю.О., Малік М.И., Заяць В.М., Шпикуляк О.Г. та ін.]. К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцгиз, 1962. 684 с.

References

1. Aliksieieva, O.V. (2021). Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva u formuvanni instytutsiinoho mekhanizmu zainiatosti naselennia [Development of agrarian entrepreneurship in the formation of the institutional mechanism of employment]. *PhD thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
2. Balanda, A.L. & Nadraga, V.I. (2013). Sotsialnyi kapital pidpriemstva: perevahy ta ryzyky proiavu [Social capital of the enterprise: advantages and risks of manifestation]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (21), pp. 37-41 [In Ukrainian].
3. V Obertyni seliany ob'iednalsy u kooperatyv i zarobliaiut na sukhofruktakh. Yak yim tse vdalos? [In Obertyn, peasants have joined a cooperative and earn their living from dried fruit. How did they do it?]. Retrieved from: <https://shotam.info/v-obertyni-seliany-ob-iednalys-u-kooperatyv-i-zarobliaiut-na-sukhofruktakh-yak-im-tse-vdalos/> [In Ukrainian].
4. Galanec, V.G. (1979). Jefferktivnost' upravlenija: teorija, metodika, praktika [Management efficiency: theory, methodology, practice]: L'vov : Vyshcha shk. [In Russian].
5. Demianchuk, O.I. (2011). Formuvannia vlastyvostei sotsialnoho kapitalu pidpriemstva [Formation of properties of social capital of the enterprise]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Serii: Ekonomika, 16, pp. 270-276 [In Ukrainian].
6. Diuk, A.A. (2021). Rozvytok ta orhanizatsiino-ekonomichna sotsializatsiia pidpriemnytstva na seli: teoriia, metodolohiia, praktyka [Development and organizational and economic socialization of rural entrepreneurship: theory, methodology, practice]. *Doctor's thesis*. Vinnytsia [In Ukrainian].

11. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. Eu4youth - розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні. 2020. 37 с.
12. Українська кооперація під Польщею в році 1928. Статистика союзних кооперативів. Львів : Ревізійний союз Українських кооперативів, 1928. 25 с.
13. Шпикуляк О. Г. Становлення соціального капіталу в аграрній сфері трансформаційної економіки. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2007. Vol. 8. P. 28-34. URL : <http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704>.
14. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.
15. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J.. Social and commercial entrepreneurship: The same, different or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2006. Vol. 30(1). P. 1-22. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x>.
16. Balaniuk I., Kozak I., Balaniuk S., Kozak-Balaniuk I., Sas L., Shelenko D. The role of united territorial communities in the functioning of agricultural enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. № 1. P. 52-66. URL : <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2148/1609>.
17. Bourdieu P. The Forms of Capital, w: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, J. Richardson (ed.), New York, 1986.
18. Dees J. G. The meaning of social entrepreneurship. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, *Duke University's Fuqua School of Business*. 2001. URL : uke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Deas_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf.
19. Fukuyama F. Капітал społeczny, w: Kultura ma znaczenie, L.E. Harrison, S.P. Huntington (eds.), Zysk i S-ka, Kraków. (2003).
20. Hanifan L. J. The Rural School Community Center, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (1916), No. 67. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/000271621606700118>.
21. Putnam R. D. Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech, Wydawnictwo Znak, Warszawa-Kraków. (1995).
22. Putnam R. D. Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research*. 2001. № 2(1). URL : <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf>.
23. Rozwój przedsiębiorczości społecznej w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej. Raport przygotowany zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości przez Instytut Analiz Rynku Pracy. 2020. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/spoeczna-przedsiębiorczo_12-11-2020_popr_z-okadk.pdf.
24. Zadek S., Thake S. (1997, June 20). Send in the social entrepreneurs. *New Statesman*, 26, 31.
7. Eliseeva, L.V. (2017). Ekonomichnyi zmist ta vydy sotsialnoho kapitalu [Economic content and types of social capital]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya ekonomichni nauky*, 22 (1), pp. 8-11 [In Ukrainian].
8. Zelena knyha sotsialnoho pidpryemnytstva v Ukraini [Green Paper on Social Entrepreneurship in Ukraine]. (2019). Kyiv : Ukrainyskyi Forum Blahodiinykiv [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., Shpykuliak, O.H., et al. (2016). Rozvytok pidpryemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Smit, A. (1962). Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Moskva : Socjkegiz [In Russian].
11. Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis [Sotsialne pidpryemnytstvo v Ukraini. Ekonomiko-pravovyi analiz]. (2020). Eu4youth - rozkryttia potentsialu molodykh sotsialnykh pidpryemstiv v Moldovi ta Ukraini [In Ukrainian].
12. Ukrainska kooperatsiia pid Polshcheiu v rotsi 1928 [Ukrainian cooperation near Poland in 1928]. (1928). Statystyka soiuzykh kooperatyviv. Lviv : Reviziyni soiuz Ukrainyskykh kooperatyviv [In Ukrainian].
13. Shpykuliak, O.H. (2007). Stanovlennia sotsialnoho kapitalu v ahraryni sferi transformatsiinoi ekonomiky [Formation of social capital in the agricultural sphere of transformational economy]. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 8, pp. 28-34. Retrieved from: <http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704> [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpryemnytstva v ahrarynomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of entrepreneurship development in the agrarian sector of economy: methodical aspect]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian].
15. Austin J., Stevenson H. (2006). Wei-Skillern. Social and commercial entrepreneurship: The same, different or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*. 30(1), pp. 1-22. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x> [In English].
16. Balaniuk, I., Kozak, I., Balaniuk, S., Kozak-Balaniuk, I., Sas, L., Shelenko, D. (2021). The role of united territorial communities in the functioning of agricultural enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43, 1, pp. 52-66. Retrieved from: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2148/1609> [In English].
17. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital, w: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, J. Richardson (ed.), New York. [In English].
18. Dees, J.G. (2001). The meaning of social entrepreneurship. *Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University's Fuqua School of Business*, Retrieved from: uke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Deas_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf [In English].
19. Fukuyama, F. (2003). Капітал społeczny, w: Kultura ma znaczenie, L. E. Harrison, S. P. Huntington (Eds.), Zysk i S-ka, Krakow [In Polish].
20. Hanifan, L.J. (1916). The Rural School Community Center, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/000271621606700118> [In English].
21. Putnam, R.D. (1995). Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech, Wydawnictwo Znak, Warszawa-Krakow [In Poland].
22. Putnam, R.D. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1). Retrieved from: <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf> [In English].
23. Rozwój przedsiębiorczości społecznej w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej. Raport przygotowany zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości przez Instytut Analiz Rynku Pracy. (2020). Retrieved from: file:///C:/Users/user/Downloads/spoeczna-przedsiębiorczo_12-11-2020_popr_z-okadk.pdf [In Polish].
24. Zadek S. & Thake S. (1997). Send in the social entrepreneurs. *New Statesman*, 26, 31 [In English].

The purpose of the article is to theoretically substantiate and analyze the ways in which social capital influences the development of social entrepreneurship. The task of this study is aimed at increasing attention to the impact of social capital on the development of social entrepreneurship and outlining opportunities for effective activities of economic entities.

Research methods. The methodological basis of the research is a complex research method - to characterize socially active enterprises operating in Ivano-Frankivsk region, as well as to get acquainted with the world experience of social entrepreneurship. A prerequisite for the formation of social capital of the potential inherent in it is a consistent and systematic solution to the problem, which will include a set of defining principles.

The following general and special methods were used in the research process: analysis and synthesis to evaluate the activity of socially active entrepreneurship; analytical groupings - to establish differences between business and social entrepreneurship; abstract-logical during the formation of theoretical generalizations.

Research results. The role and place of social capital in the development of social entrepreneurship have been considered. Consistent contexts of studying the theory of social capital are highlighted. The socially active enterprises of Ivano-Frankivsk region are analyzed and the description of achievements of their activity is given. The main directions of social enterprise development in the countryside have been given. The world experience of social entrepreneurship is studied. The differences between business entrepreneurship and social entrepreneurship are identified.

Scientific novelty. The substantiation of the development of social capital in the development of entrepreneurship has been deepened. The interpretation of social capital gave grounds to consider it as a system that covers the necessary for each episode of the set of subsystems at different levels, which is designed to have a real impact on the development of economic entities.

Practical significance. Proposals for scientific understanding of the essence of the potential of socially active enterprises have been developed, which will serve as a basis for deepening theoretical and methodological research on the problems of social capital development in entrepreneurship. The presented provisions are aimed at revealing the typical features and the most significant problematic issues of the characteristics of socially active enterprises of Ivano-Frankivsk region, which need attention from public authorities and local governments. Tabl.: 1. Refs.: 24.

Keywords: social capital; social entrepreneurship; business entrepreneurship; social relations; cooperation; socially active enterprises.

Shelenko Diana Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018)

E-mail: diana.shelenko@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Balanyuk Ivan Fedorovich - doctor of economic sciences, professor, head of the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018)

E-mail: ifbalanyuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Balanyuk Vira Serhiivna - senior lecturer at the department of foreign languages, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018)

E-mail: vira.balanyuk@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8732-4646>

Шеленко Д. И., Баланюк И. Ф., Баланюк В. С. Социальный капитал в развитии социального предпринимательства

Цель статьи - теоретически обосновать и проанализировать способы, при которых социальный капитал влияет на развитие социального предпринимательства, активизировать внимание относительно влияния социального капитала на развитие социального предпринимательства и обозначить возможности эффективной деятельности субъектов хозяйствования.

Методика исследования. Методологической основой служил комплексный метод исследования - для характеристики социально активных предприятий, которые осуществляют деятельность в Ивано-Франковской области, а также ознакомления с мировым опытом социального предпринимательства. Предпосылкой формирования социального капитала, заложенного в него потенциала стало последовательно-системное решение проблемы, которая будет включать совокупность определяющих исходных основ. В процессе исследования использованы следующие общенаучные и специальные методы: анализа и синтеза - для оценивания деятельности социально активного предпринимательства; аналитических группировок - для установления различий между бизнес-предпринимательством и социальным предпринимательством; абстрактно-логический - в процессе формирования теоретических обобщений.

Результаты исследования. Рассмотрены роль и место социального капитала в развитии социального предпринимательства. Выделены последовательные контексты изучения вопроса теории социального капитала. Проанализированы социально активные предприятия Ивано-Франковской области, приведены описание достижений их деятельности и основные направления развития социального предприятия на селе. Исследован мировой опыт социального предпринимательства. Определены различия между бизнес-предпринимательством и социальным предпринимательством.

Элементы научной новизны. Углублено обоснование развития социального капитала в развитии предпринимательства. Трактование социального капитала дало основания рассматривать его как систему, что охватывает необходимую для каждого отдельного эпизода совокупности части подсистем на разных уровнях, которая призвана реально влиять на развитие субъектов хозяйствования.

Практическая значимость. Разработаны предложения по научному осмыслению сущности потенциала социально активных предприятий, что будет служить основой для углубления теоретико-методических исследований проблем развития социального капитала в предпринимательстве. Приведенные положения направлены на раскрытие типичных особенностей и наиболее существенных проблемных вопросов характеристики социально активных предприятий Ивано-Франковской области, что требуют внимания органов государственной власти и местного самоуправления. Табл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: социальный капитал; социальное предпринимательство; бизнес-предпринимательство; социальные связи; кооперация; социально активные предприятия.

Шеленко Диана Ивановна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, г. Івано-Франківськ, ул. Шевченка, 57)

E-mail: diana.shelenko@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Баланюк Іван Фёдорович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри учёта та аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, г. Івано-Франківськ, ул. Шевченка, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Баланюк Вера Сергеевна - старший преподаватель кафедри іноземних мов, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (76018, г. Івано-Франківськ, ул. Шевченка, 57)

E-mail: vira.balaniuk@pnu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8732-4646>

Стаття надійшла до редакції 01.11.2021 р.

Фахове рецензування: 15.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шеленко Д. І., Баланюк І. Ф., Баланюк В. С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 44 – 53. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>

Shelenko, D.I., Balaniuk, I.F & Balaniuk, V.S. (2021). Sotsialnyi kapital u rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Social capital in the development of social entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 44 – 53 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>

* * *

Новини АПК

Скільки коштуватимуть хліб, цукор, молоко та будматеріали через подорожчання газу - коментар Олександра Захарчука Focus.ua

Спекулятивні біржові ціни на газ провокують подорожчання продуктів. Якщо найближчим часом ситуація не зміниться, наслідки відчують усі. Що подорожчає на тлі екстремально високої вартості газу розповідається в матеріалі Focus.ua. А що діється на полях?

Ціна на газ та аграрний сектор. В одному з українських агропідприємств оглядачеві Фокусу поскаржилися, що через подорожчання газу восени 2021 року їм доводиться платити за добрива майже втричі більше, ніж роком раніше.

Поки ціни на газ надто активно не знижуються, заводи і підприємства міркують, як саме підвищувати ціну продукції, собівартість якої відчутно зросла.

Завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення ННЦ "Інститут аграрної економіки", д.е.н., проф. Олександр Захарчук підтверджує, що ціни на добрива в Україні у жовтні досягли максимального за часи незалежності України показника. Він уточнив, що "Аміачна селітра (азотне добриво) подорожчала вдвічі - з 9 тис. грн/т у лютому-березні до 18-19 тис. грн/т у жовтні. Карбамід (концентроване азотне добриво) з доставкою зараз продається по 27,7 тис. грн/т, що майже втричі більше, ніж на початку року. Імпортна продукція коштує на 2-3 тис. грн подорожче". За інформацією експерта, додали в ціні не лише азотні, а й комплексні добрива, наприклад нітроамофоска (+50%). Таке подорожчання пояснюється тим, що у виробництві добрив частка газу становить до 80%, адже тут він є сировиною та енергоносієм. На думку Юрія Корольчука, навесні 2022 року ціни на добрива можуть зрости ще на 30-70%.

Олександр Захарчук побоюється, що в ситуації, що склалася, аграрії зменшуватимуть використання добрив, оскільки додатковий ефект від їхнього застосування не компенсує витрат на закупівлю. З цієї причини першими постраждають малі, середні та сімейні фермерські господарства, які обробляють землеволодіння площею 400-500 га і мають обмежені кошти на закупівлю добрив.

"Ситуація загрожує продовольчій безпеці. Адже проблема полягає не лише у подорожчанні продуктів харчування, а й у меншому врожаї, доході, зменшенні валютної виручки та сплачених державі податків в агросекторі", – попереджає Олександр Захарчук.

Джерело: Focus.ua

УДК 332.12 (1-21):004.89

JEL Classification: R15; O14; O18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111054>

*І. В. КОШКАЛДА, докторка економічних наук, професорка
О. М. ТРЕГУБ, кандидатка економічних наук*

Концептуальні засади формування Smart-територій в Україні

Мета статті – обґрунтувати концептуальні засади створення Smart-територій в умовах проведення адміністративної реформи.

Методика дослідження. Побудована на системному й еволюційному підходах, які потребують цілісного сутнісного розуміння поняття «Smart-територія», а також передбачають проведення дослідження у напрямі виявлення характерних ознак, прямих і зворотних зв'язків та пріоритетних напрямів розвитку. При цьому використано необхідні методи: логічний, що надав можливість розкрити сутність і зміст формування Smart-територій в Україні в цілому та у сільській місцевості зокрема; системно-аналітичний, який передбачає врахування новітніх поглядів на концепцію «Smart» як складної технологічної, економічної, соціальної, політичної системи; загальнонаукового аналізу, що застосовувався під час опрацювання наукових джерел і нормативних актів; структурно-функціонального аналізу, сутність якого полягає у виокремленні окремих елементів у системі Smart-територій, встановленні їхнього місця і значення в контексті дослідження, вивченні причинно-наслідкових залежностей та їхньому впливові на розвиток адміністративно-територіальних утворень.

Результати дослідження. Проведено порівняльний аналіз існуючих теоретичних концепцій формування Smart-територій та сформульовано авторський погляд на це поняття. Здійснено теоретичне узагальнення Smart-територій як технологічної, економічної, політичної, екологічної системи. Сформульовано основні напрями розвитку Smart-територій в умовах проведення адміністративної реформи в Україні. Обґрунтовано впровадження блоку надання послуг, блоку інфраструктури та блоку цифрових даних у системі Smart-територій.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо формування Smart-територій в умовах проведення адміністративної реформи як комплексного, системного явища, що потребує суттєвих змін не тільки у сфері технологій, а й в управлінні та соціумі в цілому.

Практична значущість. Обґрунтовано, що для якісного формування Smart-територій необхідне встановлення прямих і зворотних зв'язків у середині технологічного, економічного, політичного та екологічного компонентів з одночасним поєднанням їх між собою за допомогою діджиталізації. Виявлено економічні та соціальні наслідки переходу від традиційних до Smart-територій. Рис.: 1. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: Smart-територія; Smart City; сільські території; децентралізація; діджиталізація; територіальна громада; управління територіями.

Кошкालда Ірина Віталіївна – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Державний біотехнологічний університет (61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44)

E-mail: irinaavit1506@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Трегуб Олена Миколаївна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Державний біотехнологічний університет (61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44)

E-mail: o.trehub@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9446-1638>

Постановка проблеми. Концепція Smart-територій все частіше позиціонується з інноваціями у сфері управління територіями в межах та за межами населених пунктів. Ці інновації реалізуються шляхом впровадження цифрових технологій з метою створення передумов для сталого розвитку певної території, вирішення різних існуючих проблем, а також поліпшення умов життя

громадян. В Україні протягом останніх кількох років активно впроваджується і розвивається концепція Smart City, наприклад, у таких містах, як Київ, Харків, Дніпро, Львів, Вінниця та інші, реалізуються відповідні проєкти й ініціативи. Водночас в країні активно триває реформа децентралізації, створюються територіальні громади, упорядковується та перебудовується система адміністративно-територіального устрою. При цьому, коли йдеться про поліпшення

© І. В. Кошкालда, О. М. Трегуб, 2021

умов проживання громадян у сільській місцевості, розвиток сільських населених пунктів і територій, підвищення економічного рівня розвитку регіону тощо, фокус уваги все частіше виходить за межі населених пунктів, поширюється на всю територію громади та потребує впровадження інноваційних підходів до управління територіями.

Унікальність кожного населеного пункту, громади, району чи області зумовлює виникнення суперечностей і неузгодженостей між екологічними, соціальними, технологічними, просторовими, управлінськими та іншими аспектами. Звідси, саме формування системи Smart-територій покликане узгодити та гармонізувати ці суперечності, створити можливості для еволюційного розвитку територій, визначити вектор трансформації відповідно до стандартів майбутнього, що й стало основою для проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція розумних територій в Україні та світі знаходиться у початковому стані свого розвитку. Це молода галузь знань і наукових досліджень, що являє собою похідну від концепції розумного міста (Smart City) та наразі не має фундаментального теоретичного, наукового й практичного обґрунтування. Водночас перехід до «розумних територій» визнано однією з найпопулярніших ідей, інноваційним підходом до управління територіями, особливо в аспекті розвитку сільських територій. На сьогодні дослідники здебільшого надають наукове обґрунтування концепції Smart City. Одними з перших учених, які виконали фундаментальні дослідження з цього питання, стали R. E. Hall [14], J. Hartley [15], G. Paquet [17], M. Porter [18], M. Al-Hader, A. Rodzi, A. R. Sharif, N. Ahmad [9]. У їхніх працях досить детально розглядаються питання оцінки міст у системі «розумного міста», особливості переходу до цієї системи, аналізуються переваги та недоліки розумних міст, а також особливості застосування елементів системи в архітектурі, інформаційному просторі, інноваційному менеджменті. Серед вітчизняних учених варто виділити вагомий внесок у вивчення цього напрямку А. Андрієнко [1]; А. Касич, Р. Федоряка, А. Собяніної [3]; Т. Мужанової [4]; Л. Олійник [5]; О. Тура [7] та ін. Праці вітчизняних науковців в основному спрямовані на теоре-

тичне обґрунтування «розумного міста» як інноваційного підходу до управління та аналізу існуючих концепцій в містах України. Разом із тим поки що вони залишають поза увагою формування концепції розумних територій на рівні сільських, селищних рад та об'єднаних територіальних громад. При цьому вченими категорія Smart-території розглядається як підхід, як модель, як технологія і т. п., що й зумовлює необхідність систематизації поглядів на зазначене питання.

Мета статті - обґрунтувати концептуальні засади створення Smart-територій в умовах проведення адміністративної реформи.

Виклад основних результатів дослідження. Розглядаючи історичні аспекти розвитку системи Smart у містах та інших територіальних утвореннях відзначимо, що концепція «розумного міста» вперше була сформульована у 1994 р. (Porter M. (2003) [18]). Проте лише з 2011 р. спостерігається посилення інтересу науковців до цього питання, що пов'язано зі схваленням Європейським Союзом програм для впровадження Smart-систем у містах та за їх межами. З того часу у науковій та науково-практичній літературі відбувається процес концептуалізації системи Smart-територій.

Як уже зазначалося, в Україні багато міст заклали в основу свого розвитку використання цифрових технологій. Ця концепція не нова, зокрема вона активно запроваджується і функціонує у багатьох розвинених країнах світу. До прикладу, в Європі найбільше міст, у яких впроваджуються технології Smart, налічують Італія, Австрія, країни Північної Європи, Естонія та Словенія; за ними це Великобританія, Іспанія, Португалія, Нідерланди та Бельгія. Менший показник розумних міст до загальної кількості міст в Ірландії, Франції, Німеччині та більшості країн Східної Європи (рис.).

Smart-території, як об'єкт управління, можна розглядати як простір, сформований та упорядкований для підвищення ефективності й забезпечення сталого розвитку цієї території (Guillermo J. Larios-Hernandez (2020) [13]). З іншого боку - території, які мають потенціал для впровадження проєктів і стратегій, спрямованих на підвищення якості життя громадян (José Manuel Saiz-Alvarez (2020) [16]).

Частка розумних міст до загальної кількості міст у країнах Європи

Джерело: [10].

Аналіз літературних джерел надає можливість виділити спільну для усіх позицію - інфраструктура слугує ключовим елементом концепції формування «розумної території», тоді як наявність технологій - джерелом ефективного функціонування цієї системи. Відзначимо, що деякі вчені не вважають технологічний аспект ключовим, а висувають першочерговою здатність поєднувати, інтегрувати та аналізувати дані про стан компонентів системи. Отже, ще раз підтверджується думка авторів, за якою Smart-територія це складна система, компоненти якої пов'язані синергічно.

Вважається, що основною рушійною силою, яка перетворює певну територію у традиційному її сприйнятті у «розумну», виступає принципова зміна способу надання послуг, тобто це не тільки технології, а й сервісне перетворення та вдосконалення (Giovannella C. (2015) [12]). Відповідно до цього «розумна територія» може розглядатись як глобальна тенденція розвитку сільських територій та об'єднаних територіальних громад, спрямована на поліпшення якості життя їх мешканців і залучення інновацій та інформаційних технологій до вирішення різного роду проблем.

Як показав аналіз наукових праць, нині поняття Smart-території вчені пов'язують передусім з технологічними компонентами

та із втіленням інновацій. На думку авторів, Smart-територія являє собою складну соціально-технологічно-просторову систему, в межах якої з одного боку створюється середовище для життя, праці та задоволення потреб мешканців, з іншого - середовище для розвитку різних сфер економіки.

Smart-територія, як технологічна система, складається з кількох компонентів: технічної інфраструктури (дороги, переправи, мости, трубопроводи, інженерні комунікації тощо), організацій (комунальні підприємства, виробники послуг і т. п.), а також наукового компонента. Розгляд території саме як технологічної системи, за визначенням авторів, слугує основним компонентом, провідником на шляху до трансформації територій у системі Smart.

У зв'язку із тим, що територія це складна система, її можна розглядати також як економічну систему, тобто базис для розміщення, купівлі або продажу предметів, засобів і результатів праці, як місце концентрації трудових ресурсів, а також як місце концентрації знань та інновацій.

Smart-територія, як елемент політичної системи, являє собою простір для взаємодії та координації дій між громадянами, розкривається через здатність мешканців певної громади брати активну участь в управлінні, впливати на прийняття місцевою владою

рішень, які поліпшать якість життя, забезпечать подальший розвиток.

З точки зору екологічної концепції, Smart-територію можна розглядати як своєрідну екологічну систему, ланки якої мають перебувати у стані динамічної рівноваги [8]. Для мешканців такої громади характерні висока екологічна свідомість, що проявляється через відповідальне ставлення до навколишнього середовища, занепокоєння станом забруднення довкілля, розвинутою системою сортування побутових відходів тощо.

Отже, Smart-територія, як складна система, може ефективно існувати та еволюційно розвиватися тільки тоді, коли усі перелічені компоненти знаходяться у тісному зв'язку, проте водночас можуть автономно існувати один без одного. Взаємозв'язок компонентів проявляється шляхом отримання інформації про їхній стан (до прикладу, рівень забруднення атмосферного повітря в екологічному компоненті), аналізу цієї інформації та прийняття рішення щодо ситуації, яка склалася (формування зворотного зв'язку).

У науковій спільноті виділяють три типи зворотного зв'язку: технологічний, соціальний та комбінований. Вважається, що саме через складність процесів між та у середині компонентів системи Smart-території, через взаємопов'язаність компонентів, а також через непередбачуваність результатів їх існування та взаємодії й виникає проблема ефективного управління цією системою. Вирішити зазначену проблему допоможе процес цифровізації (digitalization), який закладено в основу концепції Smart-територій (Giffinger R., Gudrun H. (2010) [11]; Paquet G. (2001) [17]).

Відтак можемо сформулювати ще одне бачення Smart-території як території, що формується з метою вирішення суспільних проблем, забезпечення стійкого економічного розвитку і поліпшення якості життя населення за допомогою цифрових технологій на основі партнерства між органами місцевого самоврядування та зацікавленими особами.

Основні риси, які відрізняють Smart-території від традиційних територій:

1. Розвиваються через стратегічні проекти, що виявляють вплив як на територію сільської, селищної ради, або територіальної громади, так і на регіон у цілому.

2. Формуються шляхом гармонійної інтеграції з навколишнім середовищем, оточенням

та посилюють зв'язки з існуючими системами розселення.

3. Покладаються на інновації, при цьому зберігаючи традиційні цінності та досягнення.

4. Формують біокліматичу архітектуру певної території з метою енергозбереження, зменшення викидів у навколишнє середовище, оптимізації використання природних ресурсів.

5. Впроваджують цифрові технології як спосіб поліпшити територію, створити комфортніші умови для життя, проте не використовують це як мету.

6. Наявна економічна та соціальна рентабельність. Проекти повинні орієнтуватися на пошук обох видів вигід. Для проектів, орієнтованих лише на економічну частину, відсутня довгострокова перспектива (Giffinger R., Gudrun H. (2010) [11]; Paquet G. (2001) [17]; Hall R.E. (2000) [14]; Hartley J. (2005) [15]).

У сучасних умовах проведення адміністративної реформи підходи до формування «розумної території» можуть відрізнятися залежно від сільської, селищної ради або територіальної громади. Проте можна сформулювати шість основних пріоритетних напрямів розвитку Smart-територій:

1. Ефективне управління. Управління в системі Smart-території може здійснюватися не тільки органами державної влади та місцевого самоврядування, а й приватними особами, громадськими організаціями, зацікавленими підприємствами. Прийняття управлінських рішень є результатом консультацій та публічних обговорень і дозволяє формувати й розвивати Smart-території спільно з населенням та зацікавленими особами.

2. Збереження довкілля та клімату. В цьому аспекті стратегії розвитку територій включають створення розумних мереж моніторингу і контролю забруднення (якість повітря, якість води, кількість відходів тощо), оновлення будівель та інженерно-інфраструктурного облаштування, а також ефективного використання ресурсів для сталого розвитку й екологічної стійкості території.

3. Впровадження інноваційної економіки та структурування цифрового сектору. Громада може заохочувати створення інтелектуальних кластерів та інтегрованих цифрових систем, до прикладу, інкубаторів, коворкінгів, живих лабораторій, хакатонів, навчальних експедицій тощо.

4. Поліпшення мобільності й транспортної доступності. Мета - обмежити використання приватних автомобілів, поліпшити якість обслуговування і підвищити доступність громадського транспорту, а також заохотити м'яку та спільну мобільність. Це вимагає впровадження мультимодальних інформаційних систем, що дають змогу переорієнтувати можливості подорожей залежно від потреб мешканців громади (уніфікований продаж квитків, мультимодальні планувальники маршрутів).

5. Швидка реакція на виклики суспільства. У цій стратегії увага спрямована на підвищення обізнаності та розвиток цифрових навичок жителів для того, щоб вони могли використовувати цифрові інструменти й брати участь у створенні нових послуг. Реалізація цієї стратегії передбачає розвиток цифрової освіти, підтримку онлайн-підходів та створення навчальних курсів, адаптованих до професій завтрашнього дня.

6. Поліпшення якості життя. Зазначена стратегія проявляється у зміцненні добробуту, здоров'я і безпеки громадян та може реалізовуватися через поліпшення медичного обслуговування, розширення мережі навчальних закладів, безпечність дозвілля, доступ до культурно-просвітницьких заходів, збереження та примноження культурної спадщини тощо.

За аналізу економічних наслідків впровадження Smart-технологій в межах сільських, селищних рад та територіальних громад можна стверджувати, що формування Smart-територій сприяє підвищенню конкурентоспроможності громади; позиціонуванню громади як висококультурного, технологічного осередку для приваблення туристів, розвитку іміджу громади; забезпеченню громадян всебічною інформатизацією та цифровізацією усіх процесів, які відбуваються у громаді, задля поліпшення стану їх життя; створенню нових систем баз даних для підвищення обізнаності людей у справах громади; пришвидшенню переходу до систем електронного документообігу в будь-яких сферах діяльності людини; мінімізації використання людських ресурсів стосовно механічної праці; максимізації технологічної потужності громади; розвитку інфраструктурних об'єктів; збільшенню використання екологічно чистих джерел енергії; стабілізації роботи державного управління; налагодженню системи зворотного зв'язку між

громадянами та представниками влади; підвищенню цифрової обізнаності громадян. Smart-економіка характеризується своєю відкритістю до інновацій, високим рівнем розвитку малого і середнього бізнесу, високопродуктивними виробництвами, зниженням безробіття, участю у транснаціональних економічних проєктах [5, 6].

Вважаємо, що формування системи Smart-територій в Україні на сучасному етапі повинно базуватися на створенні й функціонуванні таких основних блоків: блок надання послуг, блок інфраструктури та блок цифрових даних. Розвиток і наповнення інформаційного блоку відбувається за рахунок використання різних інформаційних джерел: датчиків, камер, GPS-пристроїв, смартфонів тощо. Наповнення інформаційного блоку відбувається дуже швидко та, з одного боку, сприяє технологічному розвитку міської системи, з іншого - породжує виникнення ряду проблем, пов'язаних із безперервною передачею даних, їх аналізом та інтерпретацією.

Перспективним напрямом розвитку Smart-територій в Україні визнано створення мережі, в якій усі пристрої з'єднані між собою шляхом використання провідних або безпроводних технологій, завдяки чому відбувається обмін даними та їх обробка [2]. Тобто, до технологічного аспекту приєднується комунікаційний. У зв'язку з цим формується наступний елемент інформаційного шару - комунікаційні мережі. У багатьох містах, зокрема й у містах України, отримання інформації відбувається шляхом використання застарілих телекомунікаційних кабельних систем, які були і залишаються базою формування інформаційного шару. Сучасною тенденцією є отримання даних через використання бездротових технологій - 1G, 2G, 3G, 4G, WiMax, WiFi, супутників тощо. Вершину цієї піраміди становлять індивідуальні пристрої, які поєднані між собою за допомогою бездротових мереж, генерують та зберігають отримані дані. За приклад функціонування зазначеної системи можна вказати Інтернет речей (the Internet of Things).

Відповідно виникає необхідність аналізу та візуалізації отриманих даних. Окрім того, необхідно вирішити проблему несумісності між новими і старими інформаційними системами. Тільки тоді інформаційний блок у системі Smart стане корисним і гармонійно поєднаним із блоками сервісу й інфраструктури та

послугує основою для формування території як інтелектуальної системи, що потребує подальших досліджень.

Висновки. Цифрова трансформація територій і формування Smart-територій в Україні стають основою для створення нових моделей управління, необхідних для формування стійкої інноваційної системи за участю місцевих органів влади, наукової спільноти, підприємців та громадян. При цьому роль влади зміщується до ролі третьої сторони, якій довіряють, яка підтримує горизонтальну співпрацю з усіма суб'єктами. Ефективне формування

системи Smart-територій вимагає швидкого створення прототипів (моделей) і тестування рішень. Наразі не існує показника (групи показників), за якими можна виміряти, зіставити й порівняти показники ефективності впровадження системи Smart-територій в економічному, технологічному, соціальному, екологічному та інших аспектах. Тому доцільно аналізувати ефективність впровадження системи Smart-територій через набір ініціатив, які розвиваються на території тієї чи іншої громади, що стає підґрунтям для подальших досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Андрієнко А. О. Концепція «розумного міста»: уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого муніципального утворення. *Аспекти публічного правління*. 2018. № 8. С. 24-34.
2. ДСТУ ISO 37101:2019 Сталий розвиток у громадах. Система управління сталим розвитком. Вимоги та настанови щодо використання (ISO37101:2016, IDT). URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88063.
3. Касич А. О., Федоряк Р. М., Собяніна А. П. Інноваційна технологія "Smart city" як механізм покращення рівня життя в сучасному місті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. № 27. С. 50-54.
4. Мужанова Т.М. "Розумне місто" як інноваційна модель управління. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2017. № 2. С. 116-122.
5. Олійник Л. В. Економічна ефективність технологій «Smart City». *Економіка і організація управління*. 2020. № 2(38). С. 55-67.
6. Пін А. М. Концепція розумного міста в контексті розвитку інноваційного управління. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 4(132). С. 114-118.
7. Тур О. Концепція розумного міста як основа забезпечення сталого розвитку територій. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 4 (15). С. 297-300.
8. Сенюра О. В. Місто як підсистема соціально-просторової організації сучасного суспільства. *Соціологія*. 2015. № 7 (123). С. 40-45.
9. Al-Hader, M., Rodzi, A., Sharif, A. R., Ahmad, N. Smart City components architecture. 2009. URL : https://www.researchgate.net/publication/232619470_Smart_City_Components_Architecture
10. European Parliament. Mapping Smart Cities in the EU. 2014. URL : https://www.cabinet-tactis.fr/smart-territoires/#_ftn1.
11. Giffinger R., Gudrun H. Smart Cities Ranking: An Effective Instrument for the Positioning of Cities? *ACE: Architecture, City and Environment*. 2010. № 4(12). P. 7-25. URL : http://upcommons.upc.edu/revistes/bitstream/2099/8550/7/ACE_12_SA_10.pdf.
12. Giovannella C. Smart Territory Analytics: toward a shared vision. 2015. URL : https://www.researchgate.net/publication/265208551_Smart_Territory_Analytics_toward_a_shared_vision.
13. Guillermo J. Larios-Hernandez. Smart Territories and Entrepreneurial Ecosystems for Social Innovation and Sustainable Growth. 2020. URL : <https://www.igi-global.com/chapter/coworking-spaces-and-the-transcendence-of-social-innovation-knowledge-in-the-smart-territory/246540>.
14. Hall R. E. The vision of a smart city. In *Proceedings of the 2nd International Life Extension Technology*. URL : https://www.researchgate.net/publication/241977644_The_vision_of_a_smart_city.

References

1. Andriienko, A.O. (2018). Kontseptsiiia «rozumnoho mista»: utocnennia kliuchovykh poniat u konteksti zabezpechennia rozvytku velykoho munitsypalnoho utvorennia [The concept of "smart city": clarification of key concepts in the context of ensuring the development of a large municipality]. *Aspekty publichnoho pravlinnia*, 8, pp. 24-34 [In Ukrainian].
2. DSTU ISO 37101:2019 Stalyi rozvytok u hromadakh. Systema upravlinnia stalym rozvytkom. Vymohy ta nastanovy shchodo vykorystannia [DSTU ISO37101:2019 Sustainable development in communities. Sustainable development management system. Requirements and instructions for use]. Retrieved from: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88063 [In Ukrainian].
3. Kasykh, A.O., Fedoriak, R.M. & Sobianina, A.P (2017). Innovatsiina tekhnolohiia "Smart city" yak mekhanizm pokrashchennia rinvnia zhyttia v suchasnomu misti. [Innovative technology "Smart city" as a mechanism for improving living standards in the modern city]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment*, 27, pp. 50-54 [In Ukrainian].
4. Muzhanova, T.M. (2017). "Rozumne misto" yak innovatsiina model upravlinnia. ["Smart City" as an innovative management model]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 2, pp. 116-122 [In Ukrainian].
5. Oliinyk, L.V. (2020). Ekonomichna efektyvnist tekhnolohii «Smart City». [Economic efficiency of Smart City technologies]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 2 (38), pp 55-67 [In Ukrainian].
6. Pin, A.M. (2018). Kontseptsiiia rozumnoho mista v konteksti rozvytku innovatsiinoho upravlinnia. [The concept of a smart city in the context of the development of innovation management]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 4 (132), pp. 114-118 [In Ukrainian].
7. Tur, O. (2018). Kontseptsiiia rozumnoho mista yak osnova zabezpechennia staloho rozvytku terytorii [The concept of a smart city as a basis for sustainable development of territories]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 4 (15), pp. 297-300 [In Ukrainian].
8. Seniura, O.V. (2015). Misto yak pidsystema sotsialno-prostorovoi orhanizatsii suchasnoho suspilstva [The city as a subsystem of socio-spatial organization of modern society]. *Sotsiolohiia*, 7 (123), pp. 40-45 [In Ukrainian].
9. Al-Hader, M., Rodzi, A., Sharif, A.R. & Ahmad, N. (2009). Smart City components architecture. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/232619470_Smart_City_Components_Architecture [In English].
10. European Parliament. Mapping Smart Cities in the EU (2014). Retrieved from: https://www.cabinet-tactis.fr/smart-territoires/#_ftn1 [In English].

15. Hartley J. Innovation in governance and public services: Past and present. *Public Money & Management*. 2005. Vol. 25 (1). P 27-34.
16. José Manuel Saiz-Alvarez. Smart Territories, Collaborative Entrepreneurship, and Eco-Friendly Tourism for Development: El Boalo-Cercada-Mataelpino (Madrid, Spain) Case. 2020. URL : <https://www.igi-global.com/chapter/smart-territories-collaborative-entrepreneurship-and-eco-friendly-tourism-for-development/246533>.
17. Paquet G. Smart communities. *LAC Carling Government's Review*. 2001. № 3 (5). P. 28-30.
18. Bovsh, L., Hopkalo, L., & Rasulova, A. (2020). Idiversification approach to customer-oriented management of hotel and restaurant businesses. *Scientific Horizons*, 23(11), 88-100. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.88-100.
11. Giffinger, R., & Gudrun, H. (2010). Smart Cities Ranking: An Effective Instrument for the Positioning of Cities? *ACE: Architecture, City and Environment*, 4(12), 7-25. Retrieved from : http://upcommons.upc.edu/revistes/bitstream/2099/8550/7/ACE_12_SA_10.pdf [In English].
12. Carlo Giovannella (2015). Smart Territory Analytics: toward a shared vision. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/265208551_Smart_Territory_Analytics_toward_a_shared_vision [In English].
13. Guillermo, J. Larios-Hernandez (2020). Smart Territories and Entrepreneurial Ecosystems for Social Innovation and Sustainable Growth. Retrieved from: <https://www.igi-global.com/chapter/coworking-spaces-and-the-transcendence-of-social-innovation-knowledge-in-the-smart-territory/246540> [In English].
14. Hall, R.E. (2000). The vision of a smart city .In *Proceedings of the 2nd International Life Extension Technology* Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/241977644_The_vision_of_a_smart_city [In English].
15. Hartley, J. (2005). Innovation in governance and public services: Past and present. *Public Money & Management*, 25 (1), 27-34 [In English].
16. José Manuel Saiz-Alvarez (2020). Smart Territories, Collaborative Entrepreneurship, and Eco-Friendly Tourism for Development: El Boalo-Cercada-Mataelpino (Madrid, Spain) Case. Retrieved from: <https://www.igi-global.com/chapter/smart-territories-collaborative-entrepreneurship-and-eco-friendly-tourism-for-development/246533> [In English].
17. Paquet, G. (2001). Smart communities. *LAC Carling Government's Review*, 3(5), pp. 28-30 [In English].
18. Bovsh, L., Hopkalo, L., & Rasulova, A. (2020). Idiversification approach to customer-oriented management of hotel and restaurant businesses. *Scientific Horizons*, 23(11), 88-100. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.88-100.

Koshkaldia I. V., Trehub O. M. Conceptual principles of Smart-territories formation in Ukraine

The purpose of the article is to substantiate the conceptual basis for the Smart-territories creation in administrative reform context.

Research methods is based on systemic and evolutionary approaches that require a holistic understanding of "Smart Territory" concept as well as provide research to identify characteristics, direct and feedback links and priority areas of its development.

Research results. The comparative analysis of the existing theoretical concepts of Smart-territories formation is carried out and the author's view on this concept is formulated. Theoretical generalization of Smart-territories as a technological, economic, political, ecological system is carried out. The main directions of development of Smart-territories in the conditions of carrying out administrative reform in Ukraine are formulated. The introduction of the service unit, the infrastructure unit and the digital data unit in the Smart Territories system is substantiated. The research was conducted using the following methods: logical, which made it possible to reveal the essence and content of the formation of Smart-territories in Ukraine in general and in rural areas in particular; system-analytical, which takes into account the latest views on the concept of "Smart" as a complex technological, economic, social, political system; general scientific analysis, which was used during the development of scientific sources and regulations; structural and functional analysis, the essence of which is to identify the studied elements, establish their place and importance in the context of the study, the study of causal relationships and their impact on the development of administrative-territorial entities

Scientific novelty. Theoretical provisions on Smart-territories formation in the context of administrative reform as a complex, systemic phenomenon that requires significant changes not only in technology but also in governance and society as a whole have been further developed.

Practical significance. It is substantiated that for the qualitative formation of Smart-territories it is necessary to establish direct and feedback links in the middle of technological, economic, political and environmental components while combining them with the help of digitalization. The economic and social consequences of the transition from traditional to Smart-territories have been identified. Figs.: 1. Refs.: 18.

Keywords: Smart-territory; Smart City; country territories; decentralization; digitalization; local community; territory management.

Koshkaldia Iryna Vitaliivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of land resources management and cadastre, State Biotechnological University (44, Alchevskykh St., Kharkiv, 61002)

E-mail: irinavit1506@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Trehub Olena Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of land resources management and cadastre, State Biotechnological University (44, Alchevskykh St., Kharkiv, 61002)

E-mail: o.trehub@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9446-1638>

Цель статьи - обосновать концептуальные основы создания Smart-территории в условиях проведения административной реформы.

Методика исследования. Построена на системном и эволюционном подходах, которые требуют целостного сущностного понимания понятия «Smart-территория», а также предусматривают проведение исследования с целью выявления характерных признаков, прямых и обратных связей и приоритетных направлений развития. При этом использованы следующие методы: логический, что дал возможность раскрыть сущность и содержание процесса формирования Smart-территорий в Украине в целом и в сельской местности в частности; системно-аналитический, который предполагает учет новейших взглядов на концепцию «Smart» как сложной технологической, экономической, социальной, политической системы; общенаучного анализа, что применялся во время проработки научных источников и нормативных актов; структурно-функционального анализа, сущность которого состоит в выделении отдельных элементов в системе Smart-территорий, установлении их места и значения в контексте исследования, изучении причинно-следственных зависимостей и их влиянию на развитие административно-территориальных образований.

Результаты исследования. Проведен сравнительный анализ существующих теоретических концепций формирования Smart-территорий и сформулирован авторский взгляд на это понятие. Осуществлено теоретическое обобщение Smart-территорий как технологической, экономической, политической, экологической системы. Сформулированы основные направления развития Smart-территорий в условиях проведения административной реформы в Украине. Обосновано внедрение блока предоставления услуг, блока инфраструктуры и блока цифровых данных в системе Smart-территорий.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по формированию Smart-территорий в условиях проведения административной реформы как комплексного, системного явления, что требует существенных изменений не только в сфере технологий, а и в управлении и социуме в целом.

Практическая значимость. Обосновано, что для качественного формирования Smart-территорий необходима установка прямых и обратных связей внутри технологического, экономического, политического и экологического компонентов с одновременным объединением между собой с помощью диджитализации. Выявлены экономические и социальные последствия перехода от традиционных к Smart-территориям. Илл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: Smart-территория; Smart City; сельские территории; децентрализация; диджитализация; территориальная община; управление территориями.

Кошкालда Ирина Витальевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой управления земельными ресурсами и кадастра, Государственный биотехнологический университет (61002, г. Харьков, ул. Алчевских, 44)

E-mail: irinavit1506@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Трегуб Елена Николаевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления земельными ресурсами и кадастра, Государственный биотехнологический университет (61002, г. Харьков, ул. Алчевских, 44)

E-mail: o.trehub@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9446-1638>

Стаття надійшла до редакції 03.11.2021 р.

Фахове рецензування: 11.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кошкалда І. В., Трегуб О. М. Концептуальні засади формування Smart-територій в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 54 – 61. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111054>

Koshkalda, I.V. & Trehub, O.M. (2021). Kontseptualni zasady formuvannia Smart-terytorii v Ukraini [Conceptual principles of Smart-territories formation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 54 – 61 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111054>

* * *

УДК 339.138

JEL Classification: B41; O31

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111062>

Ю. М. НОСЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук
О. М. НЕЧИПОРЕНКО, доктор економічних наук, доцент
Л. М. СІНЬНИК

Методика початкового маркетингового аналізу сайтів конкурентів у процесі просування науково-інноваційної продукції

Мета статті – окреслити методику визначення критеріїв для формування розробниками чек-листа, провести первинний маркетинговий аналіз сайтів конкурентів, виявити продавців обраного товару (науково-інноваційної продукції) за технічними (SEO) критеріями оптимізації пошукової системи та критеріями зручності користування (юзабіліті).

Методика дослідження. Огляд літератури та інтернет-ресурсів з питань аналізу сайтів конкурентів. Маркетинговий аналіз сайтів конкурентів за обраним товаром з використанням спеціальних програмних засобів за технічними (SEO) критеріями і критеріями зручності користування (юзабіліті). Застосовано пізнавальні операції порівняння й опису для визначення маркетингової привабливості сайтів конкурентів, а також абстрактно-логічний метод для узагальнень та висновків.

Результати дослідження. Проаналізовано роль корпоративного сайту в Інтернет-маркетингу. Виділено розділи вебаналізу сайтів: аналіз даних користувача і технічних параметрів; аналіз контенту і запитів користувачів; аналіз конверсії та рентабельності інвестицій; варіативні тести. Виділено чотири складові порівняльного аналізу сайтів: товар/група товарів для просування на ринок; виявлення конкурентів за цим товаром; аналіз сайтів конкурентів за переліком критеріїв; формування стратегії просування товару. Обрано гречку як модельний товар для проведення первинного маркетингового аналізу та визначено сайти-конкуренти для здійснення аналізу. Досліджено методи та критерії аналізу сайтів конкурентів, у тому числі за допомогою програмних засобів. Сформовано чек-лист для проведення первинного аналізу сайтів за двома групами критеріїв. Проаналізовано сайти потенційних конкурентів відповідно до чек-листа і виявлено найбільш конкурентоспроможні за SEO-критеріями і критеріями зручності користування (юзабіліті). Визначено критерії, які слабо задіяні конкурентами і можуть бути використані для поліпшення позиціонування корпоративного сайту на ринку.

Елементи наукової новизни. На прикладі вивчення та систематизації окремих аспектів сучасного Інтернет-маркетингу удосконалено методичні підходи до активізації трансферу та комерціалізації науково-інноваційної продукції в аграрній сфері економіки країни.

Практична значущість. Окреслена методика первинного маркетингового аналізу сайтів конкурентів надає значно більшу можливість регіональним секціям науково-інноваційного розвитку АПК, як структурним одиницям міжрегіональних наукових центрів НААН, просувати новітні розробки вчених на аграрних ринках. Рис.: 2. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: маркетинговий аналіз; корпоративний сайт; конкуренти; критерії; SEO-аналіз; юзабіліті.

Носенко Юрій Михайлович – кандидат сільськогосподарських наук, провідний науковий співробітник відділу наукового забезпечення інноваційного розвитку, Президія Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

Нечипоренко Олександр Миколайович – доктор економічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи, виконавчий директор Північного міжрегіонального наукового центру НААН, провідний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Сінельник Леся Михайлівна – провідна спеціалістка відділу інноваційної діяльності та економіки, Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» (08163, Київська обл., смт Чабани, вул. Машинобудівників, 2Б)

E-mail: izide@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9338-5709>

Постановка проблеми. За результатами проведених досліджень регіональні секції

науково-інноваційного розвитку АПК, що входять до Міжрегіональних наукових центрів НААН, накопичили значну кількість завершених і прийнятих до впровадження інноваційних розробок. Водночас їх трансфер

© © Ю. М. Носенко, О. М. Нечипоренко,
Л. М. Сінельник, 2021

і комерціалізація відбуваються надто повільно. Однією з ключових причин неефективного просування наукової продукції слід вказати недостатній рівень використання такого високорезультативного інструменту, як Інтернет-маркетинг.

Основою Інтернет-маркетингу на даний час слугує Web-сайт, як корпоративний, так і сайти сторонніх посередницьких організацій (пошукові системи, каталоги, портали, відкриті й закриті торгові майданчики тощо) [6].

На відміну від пасивної, орієнтованої на споживача моделі маркетингу, Інтернет відкриває широкі можливості для взаємодії постачальників і споживачів, коли останні набувають статусу постачальника (зокрема стають постачальниками інформації про свої потреби). Такий підхід одержав назву "Grass Roots" ("коріння трави").

У більшості випадків компанія спілкується зі споживачами через свій веб-сервер. За допомогою цього програмного забезпечення будь-який користувач мережі Інтернет має доступ до певних її даних [8].

Професійно підготовлений Web-сайт привертає увагу клієнтів, підвищує рівень продажу, поліпшує імідж та вивчає споживчий попит. Разом із тим навіть незначні помилки під час реалізації сайту можуть завдати істотної шкоди діяльності фірми.

Дослідники відзначають, що перехід традиційної торгівлі в мережу Інтернет робить її більш гнучкою, оскільки електронна торгівля, оперуючи цифровою інформацією, полегшує співпрацю людей [3]. При цьому основою для ефективного маркетингу виступають усі компоненти інформаційних і телекомунікаційних технологій та систем, а до традиційного набору з чотирьох "Р" маркетингу, склад якого становлять: товар (Product), ціна (Price), просування товару (Promotion) і місце продажу (Place), необхідно додати 5-ту - Р-обробку даних (Processing) [2].

Маркетингові дослідження - важлива складова маркетингу. Інтернет як середовище і засіб комунікації, що містить великий обсяг інформації практично з усіх галузей знань, може бути ефективно використаний для проведення таких досліджень.

Основними джерелами вторинних маркетингових даних слугують web-сайти, доступні через Інтернет, бази даних, телеконференції та файлові сервери. Головними інструментами для здійснення цих дослі-

джень в Інтернеті вирізняються пошукові машини, каталоги тощо.

Для збору інформації про запити відвідувачів на web-сайтах використовують насамперед лічильники і статистику, одержувану постачальниками послуг Інтернету.

Для успішного просування сайту установи у всесвітній павутині потрібно розуміти, якими параметрами повинен володіти сайт, скільки часу треба для його започаткування і який бюджет для цього необхідний. Тому аналіз сайтів конкурентів повинен стати обов'язковим пунктом у маркетинговій стратегії наукових установ НААН при просуванні інноваційних розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектам створення web-сайтів, їх ефективності, інформаційному забезпеченню та Інтернет-маркетингу присвятили свої дослідження багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед яких Д. В. Лещев [6], Р. Ноблес, Керрі-Лей Греді [8], В. А. Вишняков, А. П. Ковальов, С. Г. Щербакова [3], І. Т. Балабанов [2], Джон Р. Бьюмонт [4], а також українець І. Л. Литовченко та ін. Нині значна кількість Інтернет-ресурсів демонструють переваги й можливості сучасних Web-технологій та маркетингового аналізу сайтів конкурентів. На нашу думку, найбільш сприйнятливими є: [1, 5, 9-15].

Мета статті - окреслити методикку визначення критеріїв для формування розробниками чек-листа, провести первинний маркетинговий аналіз сайтів конкурентів, виявити продавців обраного товару (науково-інноваційної продукції) за технічними (SEO) критеріями оптимізації пошукової системи та критеріями зручності користування (юзабіліті).

Виклад основних результатів дослідження. Основна мета, для досягнення якої пошукові системи постійно вдосконалюють свої алгоритми, це дати користувачеві кращу відповідь на його запит. Як результат, із багатьох тисяч релевантних сторінок перше місце посідають ті, що достатньо розкривають тему і при цьому ще й переважають конкурентів за іншими показниками. Саме тому порівняння власного проєкту з сайтами, що найбільшою мірою заслуговують на увагу, стає ключем до розуміння того, як скористатися досвідом інших. Докладне дослідження сторінок з першої десятки видачі уможливорює зрозуміти, яким чином можна поліпшити власні сторінки і чого на них не

вистачає в даний момент. Позиції сторінок на сайті, які опрацьовуються таким чином, зазвичай зміцнюються дуже добре.

Аналіз конкурентів - надто важливий та необхідний етап для розробки ефективної маркетингової стратегії просування і значного підвищення рівня продажу. Правильно побудований аудит компаній колег і конкурентів допомагає заощадити значну частину рекламного бюджету, підібрати найефективніші інструменти просування та максимально точно зробити пропозицію власній цільовій аудиторії, від якої користувачі не зможуть відмовитися.

Будь-які дії компанії в Інтернеті, особливо комунікації, і визначення їхньої ефективності неможливі сьогодні без систем вебаналізу. Вебаналітика - це збирання інформації, аналіз і складання звітів про використання сайту користувачами: звідки вони з'являються, якими розділами цікавляться і як часто відвідують ті чи інші сторінки тощо.

За допомогою цієї інформації інтернет-маркетологи оцінюють ефективність присутності компанії в мережі й оптимізують ресурс для досягнення поставленої мети: підвищують частоту і кількість відвідувань, поглиблюють перегляд сторінок, збільшують кількість замовлень і передплатників на розсилання. Розрізняють наступні розділи веб-аналізу сайтів [4]:

1. Аналіз даних користувача і технічних параметрів.
2. Аналіз контенту та запитів користувачів.
3. Аналіз конверсії та рентабельності інвестицій (посилання на сервіс).
4. Варіативні тести.

Для проведення первинного аналізу було обрано перший розділ. Дані про користувачів і технічні параметри дозволяють визначати кількість відвідувачів на сайті, їх місцезнаходження, регіон, час перебування на сайті і перегляду кожної сторінки, відповідність технічних характеристик сайту системам, які використовують відвідувачі.

Дослідники розрізняють чотири основні складові порівняльного аналізу сайтів [7]:

1. Визначення товару / групи товарів для просування на ринок.
2. Встановлення конкурентів за цим товаром.
3. Аналіз сайтів конкурентів за переліком критеріїв.

4. Формування стратегії просування товару.

Для проведення аналізу обрано таку рентабельну продовольчу круп'яну культуру, як гречка. Вона досить урожайна при додержанні науково обґрунтованих заходів вирощування. Гречка не тільки харчова, а й лікарська культура. Гречану кашу рекомендують вживати при різних захворюваннях - гіпертонії, недовкрів'ї, діабеті, шлунково-кишкових розладах. Незначну кількість гречки переробляють в борошно. Гречка - добрий медонос. У зв'язку з особливою цінністю культури як стратегічної, харчової, лікувально-дієтичної та агротехнічної існує підвищений попит на її продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках (гречана крупа, мед, прополіс).

Останніми роками вчені Подільського державного аграрно-технічного університету, що входить до Північного міжрегіонального наукового центру НААН, запатентували нові висопродуктивні сорти гречки («Володар», «Кам'ячанка») з середньою урожайністю до 2,8 т/га, а також інноваційні технології вирощування та екологічно-чистого безвідходного виробництва цієї культури. Водночас трансфер розробок і їх комерціалізація з використанням Інтернет-маркетингу не досягають необхідного рівня.

Перед тим, як налагодити власний сайт, треба з'ясувати, хто посідає перше місце щодо реклами і продажу конкретного товару. Важливо встановити головні переваги цих конкурентів, за якими пошукова система визнала їх кращими.

Що можна зробити? Насамперед віднайти їх у Google за головними пошуковими запитами [4]. За пошуковими запитами: «гречка», «гречка в Україні», «насіння гречки», «купити насіння гречки», «продаж насіння гречки», «продаж насіння гречки в Україні» було виділено для аналізу 6 сайтів конкурентів, які виробляють та продають гречку на ринку України (Agro-Ukraine, Flagma, APKUA, Агро-експерт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING, Антарія).

За результатами огляду інтернет-ресурсів сформовано чек-лист та проведено первинний маркетинговий аналіз: SEO - аналіз за 6-ма критеріями і 20 критеріями зручності користування (юзабіліті).

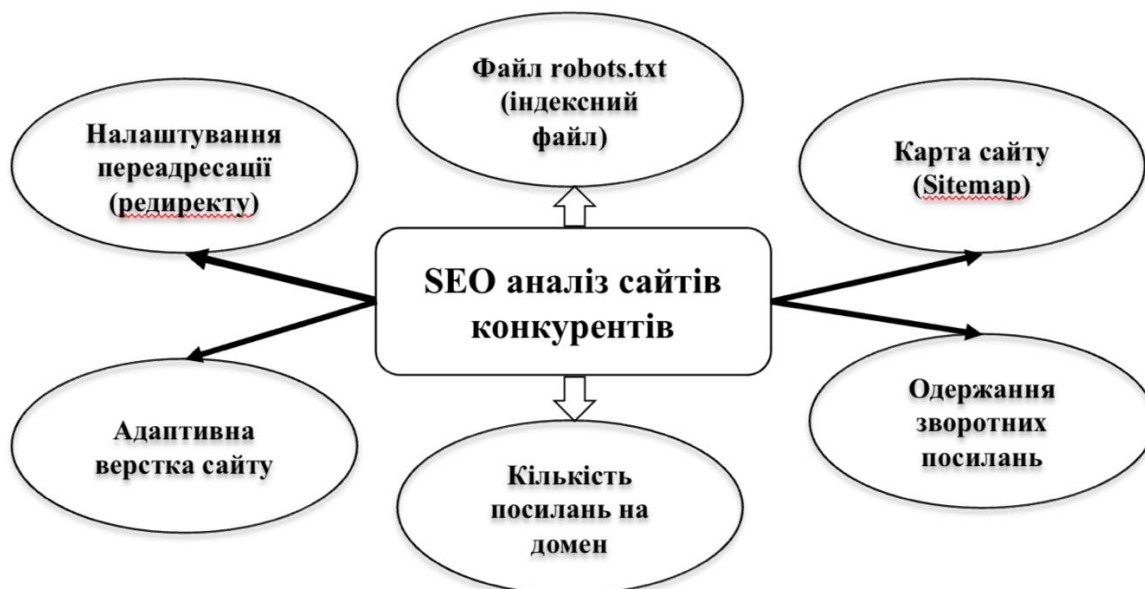

Рис. 1. Структура алгоритму SEO - аналізу сайтів конкурентів

Джерело: Сформовано на основі [11, 12, 15].

Результати SEO аналізу сайтів конкурентів. Для SEO - аналізу (рис. 1) було обрано наступні критерії - налаштування правильного переадресування, налаштування файлу robots.txt, наявність карти сайту, адаптивна верстка сайту, кількість посилань на домен. Аналіз проводився за допомогою інтернет-сервісів (<https://htmlweb.ru/analiz/> і <https://analytics.moz.com/>).

1. *Налаштування правильної переадресації (редиректу)* сприяє повноцінній індексації в пошукових системах при перенесенні сайту з http на версію https. В ідеалі всі сторінки з http повинні автоматично спрямовувати користувача на https. Серед шести сайтів конкурентів лише два з них - Agro-Ukraine та APKUA, мали налаштовану переадресацію [5, 13].

2. *Файл robots.txt* або індексний файл - текстовий документ, що дає пошуковим роботам рекомендації: які сторінки / файли варто сканувати. Якщо файл буде містити символи не в UTF-8, а в іншому кодуванні, вони можуть неправильно їх обробити. При обробці правил у файлі robots.txt пошукові роботи одержують одну з трьох інструкцій [10]:

- *частковий доступ* - сканування окремих елементів сайту;
- *повний доступ* - сканувати можна все;
- *повна заборона* - робот нічого не може сканувати.

Результати аналізу показали наявність помилок у налаштуванні файлу robots.txt у сайтів Agro-Ukraine та APKUA.

3. *Карта сайту (Sitemap)* - інструмент навігації по сайту. Карта сайту являє собою

повний каталог розділів ресурсу. Як правило, її розміщують на головній сторінці сайту, щоб користувач в короткий термін і без складнощів міг перейти до потрібного йому розділу. Заздалегідь налаштовані карти сайту виявлено лише у Агроексперт-Трейд і Антарія. Карта сайту CERNEL GLOBAL HOLDING була налаштована з помилками. Інші конкуренти її не мали взагалі.

4. *Адаптивна верстка сайту* дає можливість вебсторінкам автоматично налаштуватися під екрани планшетів і смартфонів. Мобільний інтернет-трафік зростає з кожним роком, і щоб ефективно його обробляти необхідно пропонувати користувачам адаптивні сайти зі зручним інтерфейсом [9]. Результати аналізу показали, що всі шість сайтів конкурентів мають адаптивну верстку.

5. *Кількість посилань на домен*. Тут аналізуються всі посилання на сайт. Важлива також кількість доменів, які надходять на сайт. За кількістю посилань на домен сайти-конкуренти розташувалися наступним чином: Agro-Ukraine - 447, Flagma - 352, APKUA - 174, Агроексперт-Трейд - 113, CERNEL GLOBAL HOLDING - 73, Антарія - 15. Відповідно у цих сайтів аналогічна кількість посилань доменів на сайт.

6. *Одержання зворотних посилань*. Важливу роль в аналізі сайтів конкурентів мають беклінки (зворотні посилання). Це посилання з різних ресурсів, які спрямовуються на певний сайт. Одержання зворотних посилань - важливий критерій ранжирування, що дає зрозуміти, як інші ресурси,

посилаючись на сайт таким чином, висловлюють йому довіру. За кількістю зворотних посилань досліджувані сайти розташувалися

в напрямі зменшення таким чином: Flagma, APKUA, Agro-Ukraine, CERNEL GLOBAL HOLDING, Агроексперт-Трейд, Антарія.

Рис. 2. Алгоритм вивчення зручності користування сайтом

Джерело: Сформовано на основі [11, 12, 14].

Результати дослідження зручності користування (юзабіліті). Під час аналізу сайтів конкурентів (табл. 2) важливо з'ясувати, як їм вдається зацікавити потенційних клієнтів. Це наявність на сайті телефонних номерів, месенджера, e-mail, можливості реєстрації (особистий кабінет), різних форм зворотного зв'язку, онлайн-консультантів, прикладів робіт/продукції, акцій, запровадження гнучких цін, способів оплати і доставки, висвітлення відгуків про компанію, блогу/новин, опис переваг компанії, наявність контактних та юридичних даних, свідоцтв та ліцензій, супутніх товарів і послуг, детальної схеми проїзду тощо. Отже:

1. **Наявність телефонних номерів.** Проаналізувавши сайти, з'ясовано, що лише на трьох з них (Агроексперт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING, Антарія) наявні номери мобільних телефонів. У решти сайтів контактні номери телефонів відсутні.

2. **Використання месенджера.** Тільки 2 сайти - CERNEL GLOBAL HOLDING і Антарія мають месенджери.

3. **E-mail на домені** мали майже всі сайти, окрім Agro-Ukraine і Flagma.

4. **Можливість реєстрації (особистий кабінет)** мали лише сайти Agro-Ukraine і Flagma.

5. **Форма зворотного зв'язку або контактна форма** - це html-форма, яку заповнює користувач і натискає кнопку "Відправити", всі дані з форми надходять на e-mail власника сайту. Зазвичай має кілька елементів: ПІБ, e-mail, тема повідомлення, текст повідомлення та кнопку «Відправити». При цьому відвідувачеві сайту не потрібно відкривати жодних додаткових поштових програм та розкривати свою e-mail адресу спамерам. Усі проаналізовані сайти мали форму зворотного зв'язку.

6. **Онлайн-консультант** виявлено лише на сайті Агроексперт-Трейд».

7. **Кейси / приклади робіт / продукції** наявні тільки на сайтах Агроексперт-Трейд і Антарія.

8. **Наявність знижок та акцій.** Акційні пропозиції були лише на сайті Антарія.

9. *Висвітлення цін* виявлено на трьох сайтах: Агроексперт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING, Антарія.

10. *Способи оплати і доставки* представлені на сайтах Агроексперт-Трейд», CERNEL GLOBAL HOLDING та Антарія.

Наявність елементів, які викликають довіру в потенційних споживачів, зокрема: відгуків про компанію / рекомендацій, блогу / новин, опису переваг компанії, контактних та юридичних даних, свідоцтв та ліцензій, супутніх товарів і послуг, схеми проїзду.

11. *Відгуки про компанію* визначено лише на сайті Агроексперт-Трейд.

12. *Блог/Новини*. Сайти CERNEL GLOBAL HOLDING і Антарія мали блог, але в обох випадках він підлягав оновленню.

13. *Переваги компанії* оформлені належним чином на трьох сайтах Flagma, Агроексперт-Трейд» та Антарія.

14. *Контактні дані*: наведені повністю в Агроексперт-Трейд, неповні - Антарія, CERNEL GLOBAL HOLDING, в інших сайтів - відсутні.

15. *Юридичні дані* частково представлені на сайті Flagma, в інших сайтів відсутні взагалі.

16. *Свідоцтва, ліцензії* були на сайтах Агроексперт-Трейд та CERNEL GLOBAL HOLDING. В інших сайтів їх не було.

17. *Супутні товари і послуги*. Інформація про товари та послуги висвітлена на всіх сайтах, крім сайту APKUA.

18. *Схема проїзду* - на 3-х сайтах Агроексперт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING, Антарія.

Соціальні показники. Сьогодні просування в пошукових системах нерозривно пов'язане з просуванням у соціальні мережі. Тому перевагу над сайтами конкурентів можна одержати, якщо підвищити видимість

сайту в популярних соціальних медіа. Для цього при аналізі сайтів конкурентів важливо оцінити наявність у них спільнот чи каналів у соціальних мережах.

За результатами аналізу сайтів за соціальними показниками встановлено, що чотири з них мають групу в мережі Facebook (19): Agro-Ukraine, Flagma, Антарія, APKUA. Канал в Youtube (20) має лише сайт Flagma.

Висновки. З метою активізації трансферу й комерціалізації науково-інноваційної продукції слід проводити її Інтернет-маркетинг з попереднім аналізом сайтів конкурентів за наведеною вище методикою. Так, приклад вивчення показує, що, зважаючи на результати оцінки сукупності критеріїв SEO-аналізу, найбільш конкурентоспроможні сайти щодо просування на ринку такої продовольчої культури як гречка, це - APKUA та Agro-Ukraine. За сукупністю критеріїв зручності користування виявлено 3 сайти-конкуренти: Антарія, Агроексперт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING. У цілому можна зазначити, що зручні в користуванні сайти поступалися за налаштуванням параметрів SEO, і навпаки.

Для посилення зручності використання власних сайтів науковцям установ НААН доцільно спиратися на досвід сайтів конкурентів (Антарія, Агроексперт-Трейд, CERNEL GLOBAL HOLDING) й параметри SEO - APKUA, Agro-Ukraine.

У перспективі регіональним секціям науково-інноваційного розвитку АПК при налагодженні корпоративного сайту потрібно скористатися інструментами, які мало використовують сайти-конкуренти: месенджери, акції, онлайн - консультації, організація каналу в YouTube, більш детальне висвітлення переваг товару компанії порівняно з аналогічною продукцією конкурентів.

Список бібліографічних посилань

1. Адаптивна верстка vs мобільний сайт, або яка стратегія адаптації до мобільного трафіку виграє в майбутньому? URL : <http://slaidik.com.ua/> (дата звернення: 18.10.2021).
2. Балабанов И. Т. Электронная коммерция. Серия «Учебники для вузов». Санкт-Петербург : Питер, 2001. 304 с.
3. Вишняков В. А., Ковалев А. П., Щербакова С. Г. Информационный менеджмент: в 8 ч. Информационное обеспечение и Интернет маркетинг. Минский ин-т управления. Минск : Изд-во МИУ, 2006. Ч. 8: 250 с.
4. Джон Р. Бьюмонт. Информационные технологии в маркетинге. Информационные технологии в бизнесе / под ред. М. Желены. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 1120 с.
5. Когда нужен редирект с http на https? URL : <https://ser-pstat.com/ru/blog/kak-nastroit-301-redirekt-s-http-na-https/> (дата звернення: 18.10.2021).
6. Лещев Д. В. Создание интерактивного web-сайта : учеб. курс. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 544 с.

References

1. Adaptivna verstka vs mobilnyi sait, abo yaka stratehiia adaptatsii do mobilnoho trafiku vyhraie v maibutnomu? [Adaptive layout vs. mobile site, or which strategy to adapt to mobile traffic will win in the future?]. Retrieved from : <http://slaidik.com.ua/> [In Ukrainian].
2. Balabanov, I.T. (2001). Jelektronnaja komercija [Electronic commerce]. Sankt-Peterburg : Piter [In Russian].
3. Vishnjakov, V.A., Kovalev, A.P. & Shherbakova, S.G. (2006). Informacionnyj menedzhment: v 8 ch. Informacionnoe obespechenie i Internet marketing [Information management: in 8 vol. Information support and Internet marketing]. Minskij In-t upravlenija. Minsk : Izd-vo MIU, Ch 8 [In Russian].
4. Dzhon, R. B'jumont (2002). Informacionnye tehnologii v marketinge. Informacionnye tehnologii v biznese [Information technologies in marketing. Information technology in business]. M. Zheleny (Ed.). Sankt-Peterburg : Piter [In Russian].

7. Литовченко І. Л. Інтернет-маркетинг : навч. посіб. Київ : Центр учбової л-ри, 2011. 332 с.
8. Ноблес Р., Керри-Лей Греди. Эффективный web-сайт. (Серия «Знания и опыт экспертов»). Москва : ТРИУМФ, 2004. 560 с.
9. Что за роботс ти экс ти? URL: <https://netpeak.net/ru/blog/chto-takoe-robots-txt-i-zachem-on-voobshche-nuzhen/> (дата звернення: 18.10.2021).
10. 301 редирект: переадресація на всі випадки життя. URL : <https://brainlab.com.ua/> (дата звернення: 18.10.2021).
11. Hobela, V. (2020). Economy Offshoring in the National Economic Security. *Scientific Horizons*, 23(12), 109-120. doi: 10.48077/scihor.23(12).2020.109-120.
12. 12 ключевых трендов интернет-маркетинга в 2021 году. URL : <https://vc.ru/marketing/228913-12-klyuchevykh-trendov-internet-marketinga-v-2021-godu> (дата звернення: 22.10.2021).
13. SEO-аналіз сайтів конкурентів - вичерпне керівництво і сервіси. URL : <https://soloha.org.ua/seo-analiz-sajtiv-konkurentiv-vicherpne-kerivnictvo-i-servisi/> (дата звернення: 19.10.2021).
14. SEO-аналіз сайтів конкурентів (підхід, інструментарій). URL : <https://seomarket.ua/ua/blog/seo-analiz-sajtiv-konkurentiv-pidhid-instrumentarij/> (дата звернення: 19.10.2021).
15. Web-технологии. Анализ сайта и поисковая оптимизация. URL : <https://htmlweb.ru/analiz/#> (дата звернення: 20.10.2021).
5. Kogda nuzhen redirect s http na https? [When do you need a redirect from http to https?] Retrieved from : <https://ser-pstat.com/ru/blog/kak-nastroit-301-redirect-s-http-na-https/> [In Russian].
6. Leshhev, D.V. (2003). Sozdanie interaktivnogo web-sajta : ucheb. kurs. [Creating an interactive website: training course]. Sankt-Peterburg : Piter [In Russian].
7. Lytovchenko, I.L. (2011). Internet-marketynh : navch.posib. [Internet marketing: textbook]. Kyiv : Tsentr uchbovoi l-ry [In Ukrainian].
8. Nobles R. & Kerri-Ljej Gredi (2004). Jeffektivnyj web-sajt [Effective website]. (Serija «Znaniya i opit jekspertov»). Moskva : TRIUMF [In Russian].
9. Chto za robots ti eks ti? [What kind of robot TXT?]. Retrieved from: <https://netpeak.net/ru/blog/chto-takoe-robots-txt-i-zachem-on-voobshche-nuzh-en/> [In Russian].
10. 301 redyekt: pereadresatsiia na vsi vypadky zhyttia [301 redirect: redirection to all occasions]. Retrieved from : <https://brainlab.com.ua/> [In Ukrainian].
11. Hobela, V. (2020). Economy Offshoring in the National Economic Security. *Scientific Horizons*, 23(12), 109-120. doi: 10.48077/scihor.23(12).2020.109-120.
12. ključevyh trendov internet-marketinga v 2021 godu [12 Key Internet Marketing Trends in 2021]. Retrieved from : <https://vc.ru/marketing/228913-12-klyuchevykh-trendov-internet-marketinga-v-2021-godu> [In Russian].
13. SEO-analiz saitiv konkurentiv - vycherpne kerivnytstvo i servisy [SEO-analysis of competitors' sites - comprehensive guidance and services]. Retrieved from : <https://soloha.org.ua/seo-analiz-sajtiv-konkurentiv-vicherpne-kerivnytstvo-i-servisi/> [In Ukrainian].
14. SEO-analiz saitiv konkurentiv (pidkhd, instrumentarii) [SEO-analysis of competitors' sites (approach, tools)]. Retrieved from : <https://seomarket.ua/ua/blog/seo-analiz-sajtiv-konkurentiv-pidhid-instrumentarij/> [In Ukrainian].
15. Web-tehnologii. Analiz sajta i poiskovaja optimizacija [Web technologies. Website analysis and search engine optimization]. Retrieved from : <https://htmlweb.ru/analiz/#> [In Russian].

Nosenko Yu. M., Nechyporenko O. M., Sinelnik L. M. Initial marketing analysis methodics of competitors sites in the process of promotion scientific and innovative products

The purpose of the article is to outline the methodics for determining the criteria for the development of checklists, conduct a primary marketing analysis of competitors' sites, identify sellers of selected products (research and innovation products) by technical (SEO) search engine optimization criteria and usability criteria (usability).

Research methods. Review of literature and Internet resources on the analysis of competitors' sites. Marketing analysis of competitors' sites for the selected product using special software tools for technical (SEO) criteria and usability criteria (usability). Cognitive operations of comparison and description are used to determine the marketing attractiveness of competitors' sites, as well as the abstract-logical method for generalizations and conclusions.

Research results. The role of the corporate site in Internet marketing is analyzed. The sections of web analysis of sites are selected: analysis of user data and technical parameters; analysis of content and user requests; analysis of conversion and return on investment; variable tests. There are four components of comparative analysis of sites: product / group of products for market promotion; identification of competitors for this product; analysis of competitors' sites according to the list of criteria; formation of product promotion strategy. Buckwheat was chosen as a model product for the initial marketing analysis and competing sites were identified for the analysis. Methods and criteria of analysis of competitors' sites, including with the help of software, are studied. A checklist has been generated for the initial analysis of sites according to two groups of criteria. The sites of potential competitors were analyzed according to the checklist and the most competitive according to SEO criteria and usability criteria (usability) were identified. Criteria that are weakly used by competitors and can be used to improve the positioning of the corporate site in the market are identified.

Scientific novelty. On the example of studying and systematizing certain aspects of modern Internet marketing, methodological approaches to intensifying the transfer and commercialization of scientific and innovative products in the agricultural sector of the economy have been improved.

Practical significance The outlined methodology of primary marketing analysis of competitors' sites provides a much greater opportunity for regional sections of scientific and innovative development of agro-industrial complex, as structural units of interregional research centers of NAAS, to promote the latest developments in agricultural markets. Figs.: 2. Refs.: 15.

Keywords: marketing analysis; corporate website; competitors; criteria; SEO analysis; usability.

Nosenko Yurii Mykhailovych - candidate of agricultural sciences, leading research fellow of the department of scientific support of innovative development, Presidium of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mykhaila Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)
E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

Nechyporenko Oleksandr Mykolaiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), deputy director on scientific work, executive director of the Northern Interregional Research Center of NAAS, leading research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Sinelnyk Lesia Mykhailivna - leading specialist of the department of innovation and economics, National Scientific Centre «Institute of Agriculture of NAAS» (2 B, Mashynobudivnykiv St., Chabany, Kyivska oblast, 08163)
E-mail: izide@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9338-5709>

Носенко Ю. М., Нечипоренко А. Н., Синельник Л. М. Методика начального маркетингового анализа сайтов конкурентов в процессе продвижения научно-инновационной продукции

Цель статьи - обозначить методику определения критериев для формирования разработчиками чек-листа, провести первичный маркетинговый анализ сайтов конкурентов, выявить продавцов выбранного товара (научно-инновационной продукции) по техническим (SEO) критериям оптимизации поисковой системы и критериям удобства пользования (юзабилити).

Методика исследования. Обзор литературы и интернет-ресурсов по вопросам анализа сайтов конкурентов. Маркетинговый анализ сайтов конкурентов по выбранному товару с использованием специальных программных средств по техническим (SEO) критериям и критериям удобства пользования (юзабилити). Применены познавательные операции сравнения и описания для определения маркетинговой привлекательности сайтов конкурентов, а также абстрактно-логический метод для обобщений и выводов.

Результаты исследования. Проанализирована роль корпоративного сайта в Интернет-маркетинге. Выделены разделы веб-анализа сайтов: анализ пользовательских данных и технических параметров; анализ контента и запросов пользователей; анализ конверсии и рентабельности инвестиций; вариативные тесты. Выделены четыре составляющие сравнительного анализа сайтов: товар/группа товаров для продвижения на рынок; выявление конкурентов по этому товару; анализ сайтов конкурентов по перечню критериев; формирование стратегии продвижения товара. Выбрана гречка как модельный товар для проведения первичного маркетингового анализа и определены сайты-конкуренты для осуществления анализа. Исследованы методы и критерии анализа сайтов конкурентов, в том числе с помощью программных средств. Сформирован чек-лист для проведения первичного анализа сайтов по двум группам критериев. Проанализированы сайты потенциальных конкурентов в соответствии с чек-листом и выявлены наиболее конкурентоспособные по SEO-критериям и критериям удобства пользования (юзабилити). Определены критерии, которые слабо задействованные конкурентами и могут быть использованы для улучшения позиционирования корпоративного сайта на рынке.

Элементы научной новизны. На примере изучения и систематизации отдельных аспектов современного Интернет-маркетинга усовершенствованы методические подходы к активизации трансфера и коммерциализации научно-инновационной продукции в аграрной сфере экономики страны.

Практическая значимость. Обозначенная методика первичного маркетингового анализа сайтов конкурентов представляет значительно большую возможность региональным секциям научно-инновационного развития АПК, как структурным единицам межрегиональных научных центров НААН, продвигать новейшие разработки ученых на аграрных рынках. Илл.: 2. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: маркетинговый анализ; корпоративный сайт; конкуренты; критерии; SEO-анализ; юзабилити.

Носенко Юрий Михайлович - кандидат сельскохозяйственных наук, ведущий научный сотрудник отдела научного обеспечения инновационного развития, Президиум Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

Нечипоренко Александр Николаевич - доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, исполнительный директор Северного межрегионального научного центра НААН, ведущий научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Синельник Леся Михайловна - ведущий специалист отдела инновационной деятельности и экономики, Национальный научный центр «Институт земледелия НААН» (08163, Киевская обл., пгт Чабаны, ул. Машиностроителей, 2Б)

E-mail: izide@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9338-5709>

Статья надійшла до редакції 02.11.2021 р.

Фахове рецензування: 12.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Носенко Ю. М., Нечипоренко О. М., Синельник Л. М. Методика початкового маркетингового аналізу сайтів конкурентів у процесі просування науково-інноваційної продукції. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 62 – 69. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111062>

Nosenko, Yu.M., Nechiporenko, O.M. & Sinelnyk, L.M. (2021). *Metodyka pochatkovoho marketynhovoho analizu saitiv konkurentiv u protsesi prosuvannia naukovo-innovatsiinoi produktsii* [Initial marketing analysis methodics of competitors sites in the process of promotion scientific and innovative products]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 62 – 69 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111062>

* * *

УДК 620.952: 662.63

JEL Classification: Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111070>

В. Є. ХАУСТОВА, І. Ю. ГРИШОВА,
докторки економічних наук, професорки
Д. М. КОСТЕНКО, Т. В. БУТЕНКО, кандидати економічних наук

Державна політика у сфері впровадження біоенергетичних технологій в контексті її нормативно-правового забезпечення

Мета статті - визначити основні особливості та проблеми чинної системи нормативно-правового регулювання виробництва і використання біопалива в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: діалектичний (при пізнанні досліджуваних процесів і явищ); аналізу та синтезу (зادля детального й всебічного вивчення процесів регулювання виробництва та використання біопалива в країні); індукції і дедукції (для узагальнення нормативно-правового забезпечення регулювання виробництва та використання біопалива в Україні, а також визначення напрямів його удосконалення).

Результати дослідження. Виділено основні особливості чинного нормативно-правового регулювання виробництва і використання біопалива в Україні; визначено недоліки у вирішенні питань його сертифікації та стандартизації, адаптації законодавства України щодо процесів розвитку відновлювальної енергетики до законодавства Європейського Союзу, виконання взятих країною у цій сфері зобов'язань; виявлено основні проблеми, що стримують розвиток процесів виробництва і використання біопалива в Україні та потребують відповідної уваги з боку органів державної влади.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку наукове обґрунтування напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання та підтримки розвитку відновлювальної енергетики в Україні, а також виробництва та використання біопалива зокрема.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування задля удосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання виробництва та використання біопалива в країні та регіонах. *Бібліогр.*: 45.

Ключові слова: державна політика; нормативно-правове регулювання; біопаливо; відновлювальна енергетика; альтернативні джерела енергії; біомаса; виробництво.

Хаустова Вікторія Євгенівна - докторка економічних наук, професорка, директорка Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Гришова Інна Юріївна - докторка економічних наук, професорка, Цянзуський педагогічний університет (101 Shanghai Rd, Tongshan Qu, Xuzhou Shi, 221100, Jiangsu Sheng, Китай)

E-mail: 2606147@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6276-7619>

Костенко Дмитро Миколайович - кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник сектору енергетичної безпеки та енергозбереження, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а)

E-mail: kostenko.d.n@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7136-9946>

Бутенко Тетяна Василівна - кандидатка економічних наук, доцентка кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (65009, м. Одеса, вул. Генуезька, 22)

E-mail: tatiynabutenko@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0699-7166>

Постановка проблеми. Останніми десятиріччями у світі спостерігається стійка

тенденція до розвитку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та поступового заміщення ними традиційної генерації. Це пов'язано як із прагненням зменшити залежність країн світу від традиційних джерел енергії, які

© В. Є. Хаустова, І. Ю. Гришова, Д. М. Костенко,
Т. В. Бутенко, 2021

вичерпні, на протилежність до ВДЕ, що природно поновлювані, щоб забезпечити власну енергетичну безпеку та знизити негативний техногенний вплив на довкілля через декарбонізацію економіки.

В європейських країнах завдання розвитку та підтримки відновлюваної (альтернативної) енергетики належить до пріоритетних, особливо з огляду на програму «European Green Deal» та задекларовану в ній мету щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. За даними Bloomberg, у 2020 р. інвестовано рекордний обсяг коштів у технології енергетичного переходу - 501,5 млрд дол. США, з яких 303,5 млрд дол. США - у відновлювану енергетику.

У становленні відновлювальної енергетики широкого розвитку набуває виробництво енергоносіїв біологічного походження або біопалива, яке розглядається перспективною альтернативою традиційних видів пального. Варто відзначити, що Україна володіє значним потенціалом для розвитку власного ринку біопалива, маючи всі необхідні умови для його виробництва та реалізації.

Незважаючи на наявність глобальних планів, програм та постанов, розвиток біопаливного виробництва в Україні поки що знаходиться на стадії становлення. На відміну від інших країн-виробників біопалив у країні відсутні державна підтримка і чітка законодавча база, яка б стимулювала виробництво як біопалива, так і сировини для нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку ВДЕ наразі дуже актуальна, що проявляється в активізації наукових досліджень у цьому напрямі, в тому числі й в Україні [1, 8, 16, 39, 41-45]. Проблематика формування ринку біопалива, пошуку шляхів розвитку його виробництва та реалізації знайшла відображення в дослідженнях В. Андрієвського, М. Безуглого, В. Бойко, Т. Осташко, Г. Калетніка, І. Кириленка, М. Кизима, В. Микитенка, О. Скорук, О. Шпичака та ін. Проте, віддаючи належне напрацюванням науковців, залишаються не вирішеними багато питань щодо механізмів підтримки розвитку відновлюваної енергетики в Україні, переходу від традиційних до нетрадиційних джерел енергії, становлення ринку біопалива зокрема.

Мета статті - визначити основні особливості та проблеми чинної системи нормативно-правового регулювання виробництва і використання біопалива в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. З кожним роком в нашій країні набирає прискорення процес використання енергії з відновлюваних джерел. Вперше на законодавчому рівні в Україні було надано визначення терміна «нетрадиційні та поновлювані джерела енергії» в Законі України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. [27]. Цим законом передбачено надання податкових пільг підприємствам-виробникам енергозберігаючого обладнання, техніки і матеріалів, засобів вимірювання, систем контролю та управління енергоспоживанням і підприємствам, які використовують обладнання, що працює на відновлюваних джерелах енергії.

Державну політику в сфері впровадження біоенергетичних технологій, у межах своїх повноважень, здійснюють Міністерство розвитку громад та територій України [12], Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України [11], Міністерство енергетики [10], Міністерство економіки України [9], Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України [2], Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) [14] та ін. В Україні також прийнято велику кількість актів законодавства, покликаних врегулювати правовідносини у сфері виробництва біопалива. Окрім актів загального спрямування, таких як Земельний кодекс України [7], Податковий кодекс України [17], Закон України «Про ринок електричної енергії» [31], було прийнято також і ряд спеціальних нормативно-правових актів. На сьогодні в Україні існують наступні законодавчі та нормативні акти щодо стимулювання використання твердого біопалива:

- Закон України від 14.01.2000 р. № 1391-XIV «Про альтернативні види палива» [19].

- Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII «Про ринок електричної енергії» [31].

- Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV «Про альтернативні джерела енергії» [20].

- Закон України від 05.04.2005 р. № 2509-IV «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» [28].

- Закон України від 04.06.2015 р. № 514-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення

конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» [21].

- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 р. № 243 «Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки» [24].

- Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 453 «Про стимулювання заміщення природного газу під час виробництва теплової енергії для установ та організацій, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів» [33].

- Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 р. № 293 «Про стимулювання заміщення природного газу у сфері теплопостачання» [34].

- Постанова Кабінету Міністрів України від 05.10.2004 р. №1307 «Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного» [30].

- Закон України від 11.05.2009 р. № 1391-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива» [22].

- Закон України від 02.06.2005 р. №2633-IV «Про теплопостачання» [36].

- Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. №1014 «Про затвердження Плану коротко- та середньострокових заходів щодо скорочення обсягу споживання природного газу на період до 2017 року» [26].

- Енергетична стратегія до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р. [6], потім була замінена Енергетичною стратегією до 2035 р., схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р [35].

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 791 «Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС». Дорожня карта з розвитку ринку твердого біопалива України [25].

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 902 «Про Національний план дій з відновлювальної енергетики на період до 2020 року» [15].

Закон України від 20.02.2003 р. № 555 «Про альтернативні джерела енергії» [20] має особливе значення серед інших норма-

тивно-правових актів, як спеціальний закон у сфері альтернативної енергетики.

Згаданий закон визначає правові, економічні, екологічні й організаційні засади залучення альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Так, основними засадами державної політики у сфері альтернативних джерел енергії Законом визначені нарощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, додержання екологічної безпеки за рахунок зменшення негативного впливу на стан довкілля, додержання безпеки для здоров'я людини, науково-технічне забезпечення розвитку альтернативної енергетики, а також залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і підтримка підприємництва у сфері альтернативних джерел енергії [20].

Не менш значимим законом у сфері біопалива став Закон України «Про альтернативні види палива» [19], який визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва і використання альтернативних видів палива, а також стимулювання збільшення частки їх використання до 20 % від загального обсягу споживання палива в Україні до 2020 року. Позитивно, що в цьому нормативно-правовому акті чітко визначено такі ключові терміни, як «альтернативні джерела», «біопаливо», «біомаса» та ін. Так, альтернативні види палива визначені як тверде, рідке та газове паливо, що слугує альтернативою відповідним традиційним видам палива і яке виробляється з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини.

Біологічні види палива (біопаливо) - тверде, рідке та газове паливо, виготовлене з біологічно відновлюваної сировини (біомаси), яке можна використовувати як паливо або компонент інших видів палива. Закон встановлює, що діяльність у сфері виробництва, використання та споживання біологічних видів палива може здійснюватися суб'єктами господарювання всіх організаційно-правових форм власності.

Біомаса - невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей

промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу.

До альтернативних видів твердого палива належать:

- продукція та відходи сільського господарства (рослинництва і тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також гранули, брикети, деревне вугілля та вуглиста речовина, вироблені з цієї продукції та відходів, що використовуються як паливо;

- органічна частина промислових і побутових відходів, а також гранули та брикети, вироблені з них;

- торф, а також гранули та брикети, вироблені з нього. Суб'єктам господарювання, які використовують різні технології виробництва біологічних видів палива, гарантуються рівні права доступу на ринок біологічних видів палива.

Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» є документом, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року.

Згідно з Енергетичною стратегією передбачається стале розширення використання всіх видів відновлюваної енергетики, яка стане одним з інструментів гарантування енергетичної безпеки держави. У коротко- та середньостроковому горизонті (до 2025 р.) ЕСУ прогнозує зростання частки відновлюваної енергетики до рівня 12 % від ЗППЕ та не менше 25 % - до 2035 р. (включаючи всі гідрогенеруючі потужності та термальну енергію).

Основні заходи з реалізації стратегічних цілей у секторі ВДЕ: збільшення використання біомаси у генерації електро- та теплоенергії шляхом:

- стимулювання використання біомаси як палива на підприємствах, де біомаса є залишковим продуктом;

- інформування про можливості використання біомаси як палива в індивідуальному теплопостачанні;

- сприяння створенню конкурентних ринків біомаси [35].

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є міжнародним зобов'язанням, передбаченим ще Угодою про партнерство і співробітництво між нашою

державою та Європейським Співтовариством від 14.06.1994 р., за якою Україна зобов'язувалася наближувати національне законодавство до законодавства Співтовариства у пріоритетних сферах [40].

Енергетика визначена пріоритетною сферою для здійснення адаптації законодавства у розділі V Закону України від 18.03.2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [23].

Метою такої адаптації визнано досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС - пріоритетна складова процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що у свою чергу виступає пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

У вересні 2010 р. був підписаний Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, який у подальшому був ратифікований Законом України від 15.12.2010 р. № 2787-VI. Відповідно до цього Закону з 01.02.2011 р. Україна стала повноправним членом Енергетичного Співтовариства (ЕнС) [3].

У жовтні 2012 р. ухвалено Рішення Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства D/2012/04/MC-EnC «Про впровадження Директиви 2009/28/ЄС і внесення змін до Статті 20 Договору про Енергетичне Співтовариство». Згідно з цим Рішенням кожна Сторона за Договором повинна до 01.01.2014 р. ввести в дію закони, нормативно-правові та адміністративні положення, необхідні для виконання вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23.04.2009 р. «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС» (так звана Директива про відновлювані джерела енергії - ДВДЕ). ДВДЕ встановлює обов'язкові національні цілі в галузі відновлюваної енергетики, які слугують головним чином для того, щоб надати певні гарантії інвесторам та заохотити до розвитку новітніх технологій та інновацій у цій сфері. При цьому запроваджуються досить жорсткі вимоги щодо сталості виробництва біопалив та

скорочення викидів парникових газів в атмосферу.

Згідно з Рішенням D/2012/04/MC-EnC Україна взяла на себе зобов'язання до 2020 р. досягти рівня 11 % ВДЕ в загальній структурі енергоспоживання країни, що слугуватиме потужним стимулом щодо подальшого розвитку використання ВДЕ в Україні.

З метою забезпечення імплементації Директиви 2009/28/ЄС, головної директиви для відновлюваної енергетики, Держенергоефективності розробив План заходів з імплементації Директиви 2009/28/ЄС та Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р., які було затверджено розпорядженнями Кабінету Міністрів України ще у 2014 р. [3].

Згідно з Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р.:

- частка відновлюваних джерел енергії в системах опалення та охолодження у 2009 р. - 3,4 %; 2015 р. - 6,7 %; 2017 р. - 8,9 %; 2018 р. - 10 %; 2019 р. - 11,2 % та 2020 р. - 12,4 %;
- частка відновлюваних джерел енергії в електроенергетиці у 2009 р. - 7,1 %; 2015 р. - 8,3 %; 2017 р. - 9,7 %; 2018 р. - 10,4 %; 2019 р. - 10,9 % та 2020 р. - 11 %;
- частка відновлюваних джерел енергії у транспортному секторі має становити: у 2009 р. - 1,5 %; 2014 р. - 4,1 %; 2015 р. - 5 %; 2016 р. - 6,5 %; 2017 р. - 7,5 %; 2018 р. - 8,2 %; 2019 р. - 9 % та 2020 р. - 10 % [15].

На жаль, Україна представила Енергетичному співтовариству зазначений документ більше ніж за один рік поза крайній термін і не відобразила в ньому всі вимоги, передбачені Директивою.

У законодавстві України визначення біомаси як сировини для енергетичного використання міститься в Законі України «Про альтернативні види палива» [19]. Ним же регулюється стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел щодо встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію з відновлюваних джерел.

Перед Україною визначені конкретні цілі щодо розвитку сфери відновлюваної електроенергетики:

11 % ВДЕ в електроенергетичному секторі до 2020 р. (Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р.);

25 % ВДЕ в електроенергетичному секторі до 2035 р. (Енергетична стратегія України на період до 2035 р.).

Основні інструменти стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в країні на сьогодні такі:

«зелений» тариф на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел, який діє до 2030 р.;

стимулюючий тариф на тепло з альтернативних видів палива на рівні 90 % тарифу на тепло з газу.

У травні 2019 р. набрав чинності закон № 2712-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» [21]. Закон запроваджує надання державної підтримки суб'єктам господарювання у сфері відновлюваної енергетики виключно через аукціони з розподілу квоти.

Зокрема, Законом передбачено:

«Зелений» тариф на електричну енергію, вироблену споживачами, у тому числі енергетичними кооперативами, з енергії сонячного випромінювання, енергії вітру, біомаси, біогазу, з використанням гідроенергії, геотермальної енергії генеруючими установками, встановлена потужність яких не перевищує 150 кВт, встановлюється єдиним для всіх споживачів, у тому числі енергетичних кооперативів, за кожним видом альтернативного джерела енергії.

Окрім того, у 2018 р. Україна стала повноправним членом Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA), що надає змогу поліпшити інвестиційний клімат «зеленої» енергетики нашої держави та залучати пільгові кредити на розвиток цієї галузі.

Виробниками альтернативних видів палива вважаються суб'єкти господарювання всіх форм власності, що виготовляють тверде, рідке та газове паливо з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини. Суб'єкти господарської діяльності, які реалізують свою продукцію, на вимогу покупця надають документ, що підтверджує якість палива та його належність до альтернативних видів палива.

Діяльність у сфері виробництва та використання біопалив може здійснюватися суб'єктами господарювання всіх форм власності відповідно до законодавства України. Суб'єкти господарювання, що використовують різні технології виробництва біопалив, мають рівні права на доступ до ринку біологічних видів палива. Виробники біопалива зобов'язані вести облік виробленого ними

біопалива та біокомпонентів у порядку, встановленому законодавством (ст. 8).

Стандарти, якими визначено вимоги щодо якості альтернативних видів палива, повинні забезпечувати ефективне та економічне використання енергетичного потенціалу палива. Показники споживчої якості кожного альтернативного виду палива встановлюються у відповідних стандартах. Ці показники мають бути основою для всіх розрахунків щодо альтернативних видів палива (обсяги виробництва й реалізації, техніко-економічні, комерційні та інші показники). Нормативи екологічної безпеки альтернативних видів палива та показники щодо безпеки для здоров'я і праці людей повинні перебувати в межах, встановлених законодавством для традиційних видів палива (ст. 11) [19].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного» [30] визначено, що свідоцтво про належність палива до альтернативного видається Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження у встановленому порядку. Це свідоцтво видається строком на два роки. Держенергоефективності має забезпечити ведення реєстру альтернативних видів палива.

У 2014 р. було скасовано звільнення від ПДВ операцій з продажу біопалив, у тому числі дров, тріски, гранул, брикетів. Звідси наразі відсутня необхідність обов'язкового отримання свідоцтва про належність палива до альтернативного. Проте таке свідоцтво має надаватися за вимогою покупця.

Згідно із Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» виробництво твердих біопалив не підлягає ліцензуванню [29].

Як уже зазначалося, в Україні біопалива, призначені для реалізації як товарна продукція, підлягають обов'язковій сертифікації. Сертифікація - це процедура підтвердження стабільної якості продукції, до якої залучаються відповідно акредитовані органи сертифікації, аудиту і лабораторії. Вона передбачає постійний контроль якості на виробництві та ретельне виконання правил виготовлення, зберігання і транспортування твердого біопалива [4].

Сертифікація тісно пов'язана з питаннями стандартизації. На думку експертів, в Україні необхідне запровадження сертифікації за

нормами ENplus, яка відповідає кращим світовим стандартам якості твердого біопалива - EN 14961 та ISO EN 17225. Система сертифікації ENplus базується на ряді європейських стандартів, що стосуються насамперед поліпшеного твердого біопалива з деревини.

Як єдиний стандарт для різних видів твердого біопалива у світовій практиці використовується міжнародний стандарт ISO EN 17225. Він почав діяти в 2014 р. і визначає класи якості палива та специфікації для твердого біопалива з сировини й оброблених матеріалів, що мають походження з лісового господарства та розведення лісів, сільського господарства і садівництва, аквакультури.

Протягом тривалого часу в Україні існував лише один державний стандарт на тверде паливо з біомаси, а саме - з лушпиння соняшнику: ДСТУ 7124:2009 «Лушпиння соняшнику пресоване гранульоване. Технічні умови» [5] (уведено в дію 01.01.2012 р., внесено зміни у 2014 р.).

Також в Україні діє Технологічний регламент на виробництво брикетів і гранул паливних з лушпиння соняшнику [18]. Згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [37], технічний регламент - це нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні процедурні положення, додержання яких обов'язкове.

У 2015 р. затверджено ДСТУ 8358:2015 «Брикетти та гранули паливні з деревинної сировини. Технічні умови», який набув чинності 1 липня 2017 р. [13]. На брикетти з інших видів біомаси (солома та інші пожнивні рештки) державних стандартів ще немає.

Згідно із Законом України «Про стандартизацію» [32] національні стандарти застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами (ст. 23). Наразі українські виробники брикетів з біомаси користуються переважно власними технічними умовами або орієнтуються на європейські стандарти (у разі експорту продукції в Європу).

Законом України «Про стандартизацію» визначено, що технічні умови - це нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено,

чи дотримані такі вимоги. Підприємства, установи й організації мають право у відповідних сферах діяльності та з урахуванням своїх господарських і професійних потреб організовувати й виконувати роботи із стандартизації, зокрема, розробляти, приймати, переглядати, застосовувати, скасовувати прийняті ними технічні умови, а також мають право власності на ці ТУ. Технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, застосовуються на добровільній основі (ст. 16) [32].

Наразі в Україні існує кілька десятків ТУ, розроблених підприємствами-виробниками брикетів з різних видів біомаси.

Варто зауважити, що в країні вже прийнято ряд стандартів (гармонізованих із європейськими) відносно загальних питань якості та методів визначення показників якості твердого біопалива, у тому числі брикетів. Ці стандарти стосуються методики досліджень та не базуються на основних стандартах, які передбачають технічні, фізичні та екологічні вимоги щодо якісних показників твердого біопалива.

На думку фахівців [16, 43], в Україні існує нагальна потреба в імplementації ще 36 європейських стандартів на тверде біопаливо та обладнання, які необхідні для впровадження на підприємствах-виробниках твердого біопалива сучасних систем сертифікації (зокрема, ENplus), захисту прав споживачів твердого біопалива, додержання екологічних норм та критеріїв сталості [1].

На жаль, зазначені документи не забезпечили належного впровадження до законодавства норм Директиви 2009/28/ЄС, а передбачені Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р. показники не відповідають фактичним.

Таким чином, більшість положень Директиви лише заплановано до виконання і на даний час не виконано Україною. Деякі зобов'язання, до прикладу, стосовно викидів парникових газів від біопалив та біорідин, взагалі не можуть бути виконані у найближчі роки.

Отже, підписання Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства та його ратифікація Верховною Радою України зумовили виникнення з боку нашої держави зобов'язань щодо імplementації у національному законодавстві ряду правових актів ЄС, у тому числі й Директив Європейського

Парламенту та Ради Європейського Союзу, які регулюють сферу біоенергетичних технологій, зокрема Директиви 2009/28/ЄС.

Зазначений звіт Секретаріату Енергетичного співтовариства не лише підтверджує декларативність багатьох прийнятих українською владою нормативно-правових актів із реформування енергетичного сектора, а й певною мірою попереджає про майбутнє зниження підтримки енергетичного сектору України міжнародним співтовариством.

За даних умов та зважаючи на деякі особливості впровадження проєктів використання біомаси як джерела енергії існує нагальна необхідність відповідального ставлення до виконання міжнародних зобов'язань і ревізії з боку держави всіх затверджених у 2014 р. планів імplementації енергетичних регламентів та директив Європейського союзу з метою повернення довіри інвесторів і міжнародної спільноти.

Висновки. Потенціал використання біопалива в Україні та зацікавленість представників аграрного бізнесу в розвитку цієї сфери дає можливість визначити чинну систему нормативного забезпечення використання біопалива в Україні як недієву для пріоритетного напрямку аграрної економіки, проте, зауважимо, що процес використання енергії з відновлюваних джерел в Україні з кожним роком прискорюється. Наша країна має значний біоенергетичний потенціал, теоретичний рівень якого склав 65 млн т н.е., а технічний - 46 млн т н.е. у 2019 р. Проте цей потенціал використовувався лише на 2 %. На сьогодні в Україні прийнято низку нормативно-законодавчих актів щодо розвитку ВДЕ та стимулювання використання твердого біопалива.

Згідно з Енергетичною стратегією України передбачається стале розширення використання всіх видів відновлюваної енергетики, яка стане одним з інструментів гарантування енергетичної безпеки держави. Серед пріоритетів у сфері відновлювальної енергетики вирізняється такий напрям, як біомаса. Важливим завданням сьогодення і міжнародним зобов'язанням постає адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Енергетика визначена пріоритетною сферою для здійснення такої адаптації.

На цей час в Україні прийнято ряд стандартів (гармонізованих з європейськими) щодо загальних питань якості і методів визначення показників якості твердого

біопалива, в тому числі брикетів. Ці стандарти стосуються методики досліджень і не базуються на основних стандартах, які передбачають технічні, фізичні та екологічні вимоги щодо якісних показників твердого біопалива. Отже, в Україні існує нагальна потреба в імplementації ще 36 європейських стандартів на тверде біопаливо й обладнання, які необхідні для впровадження на підприємствах-виробниках сучасних систем сертифікації, захисту прав споживачів твердого біопалива, додержання екологічних норм та критеріїв сталості.

Підписання Протоколу про приєднання нашої країни до Договору про заснування Енергетичного співтовариства і його ратифікація Верховною Радою України зумовили виникнення з боку України зобов'язань щодо імplementації в національному законодавстві ряду правових актів ЄС, у тому числі й Директив Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, які регулюють сферу біоенергетичних технологій, зокрема Директиви 2009/28/ЄС.

Сьогодні в Україні не забезпечене належне впровадження до законодавства норм Директиви 2009/28/ЄС, а передбачені Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р. показники не відповідають фактичним. Таким чином, більшість положень Директиви лише заплано-

вано до виконання і на даний час не було виконано. Ряд зобов'язань, до прикладу, стосовно викидів парникових газів від біопалив та біорідин, взагалі не можуть бути виконані у найближчі роки.

На державному рівні біопаливо визнано найпріоритетнішим джерелом серед відновлюваних джерел енергії, частка якого мала б складати 61 % у 2020 р. від усіх їх видів. Проте ця мета так і залишилася недосягнутою в Україні через неімplementовані норми Директиви 2009/28/ЄС, невпроваджену міжнародну сертифікацію твердого біопалива за стандартом ISO EN 17225, відсутність державної підтримки для виробників і знизькі стимули для споживачів біопалива. Переважна частка прийнятих українською владою нормативно-правових актів із реформування енергетичного сектору мають декларативний характер, що може призвести до зниження підтримки енергетичного сектору України міжнародним співтовариством.

Незважаючи на наявність глобальних планів, програм та постанов, розвиток біопаливного виробництва в Україні поки що знаходиться на стадії становлення. На відміну від інших країн-виробників біопалив відсутня державна підтримка і чітка законодавча база, яка б стимулювала виробництво як самого біопалива, так і сировини для його виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Гришова І. Ю., Нестерова К. С. Концепт циркулярної економіки в контексті забезпечення сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 88-94.
2. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Офіційний вебсайт. URL : <https://saee.gov.ua/>.
3. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства. Договір від 01.02.2011 № 994_926. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_926.
4. Документування найкращих практик застосування біоенергетичних технологій в муніципальному секторі в Україні. Проект UNDP, GEF, 2015. URL : http://bioenergy.in.ua/media/filer_public/2a/3d/2a3da499-5057-4a5f-8e5b-565a52daf34c/dokumentuvannia_naikrashchikh_praktik_zast_bioenerget_tekhnologii.pdf.
5. ДСТУ 7124:2009 «Лушпиння соняшнику пресоване гранульоване. Технічні умови» уведено в дію 01.01.2012, внесено зміни у 2014 році. URL : http://auek.kpi.ua/Standarts_energy/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3%20EN%207124-2009.pdf.
6. Енергетична стратегія до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text>.
7. Земельний кодекс України. Верховна Рада України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 3-4. 27 с. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

References

1. Gryshova, I.Yu. & Nesterova, K.S. (2021). Kontsept tsyrkuliarnoi ekonomiky v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku [The concept of circular economy in the context of sustainable development]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 88-94 [In Ukrainian].
2. Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy [State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <https://saee.gov.ua/> [In Ukrainian].
3. Dohovir pro zasnuvannia Enerhetichnoho Spivtovarystva. Dohovir vid 01.02.2011 # 994_926 [Treaty establishing the Energy Community. Agreement dated 01.02.2011 No. 994_926]. Retrieved from : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_926 [In Ukrainian].
4. Dokumentuvannia naikrashchikh praktyk zastosuvannia bioenerhetichnykh tekhnolohii v munitsypalnomu sektori v Ukraini [Documentation of best practices in the application of bioenergy technologies in the municipal sector in Ukraine]. (2015). UNDP Project, GEF. Retrieved from : http://bioenergy.in.ua/media/filer_public/2a/3d/2a3da499-5057-4a5f-8e5b-565a52daf34c/dokumentuvannia_naikrashchikh_praktik_zast_bioenerget_tekhnologii.pdf [In Ukrainian].
5. DSTU 7124:2009 «Lushpynnia soniashnyku presovane hranulovane. Tekhnichni umovy» uvedeno v diu 01.01.2012, vneseno zminy u 2014 rotsi [DSTU 7124: 2009 "Sunflower husk pressed granulated. Technical conditions" came into force on 01.01.2012, changes were made in 2014]. Retrieved from : http://auek.kpi.ua/Standarts_energy/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3%20EN%207124-2009.pdf [In Ukrainian].

8. Методичні положення щодо визначення індикаторів економічної доцільності переробки сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчих потреб та послаблення імпортозалежності в енергетичних ресурсах / О. М. Шпичак, О. В. Боднар, С. О. Пашко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 37 с.

9. Міністерство економіки України. Офіційний вебсайт. URL : <https://me.gov.ua>.

10. Міністерство енергетики. Офіційний вебсайт. URL : <http://mpe.kmu.gov.ua/>.

11. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний вебсайт. URL : <https://mepr.gov.ua/>.

12. Міністерство розвитку громад та територій України. Офіційний вебсайт. URL : <https://www.minregion.gov.ua/>.

13. Наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 21.08.2015 № 101. URL : http://www.leonorm.lviv.ua/p/NL_DOC/UA/2015/Nak_101.htm.

14. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП, регулятор). Офіційний вебсайт. URL.: <http://www.nerc.gov.ua/>.

15. Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року Держенергоефективності України; План від 25.11.2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001824-15/paran2#n2>.

16. Нестерова К. С., Куровська І. А., Гришова Р. В. Проблеми та інструменти державної організаційно-економічної підтримки розвитку циркулярної економіки. *Економіка АПК*. 2021. № 5. С. 57-63.

17. Податковий кодекс України. Верховна Рада України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. 112 с. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

18. Посібник «Економічне обґрунтування доцільності переходу на опалення твердим біопаливом. Гармонізація українських стандартів та стандартів ЄС», 2014 р. URL : [http://sae.gov.ua/documents/Posibnik_for-web-UUP-2014%20\(1\).pdf](http://sae.gov.ua/documents/Posibnik_for-web-UUP-2014%20(1).pdf).

19. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1391-14#Text>.

20. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2000 № 555-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/555-15#Text>.

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії : Закон України від 04.06.2006 № 514-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-19#Text>.

22. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива : Закон України від 21.05.2009 № 1391-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-VI#Text>.

23. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2014 № 1629-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

24. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 № 243-2010-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF#Text>.

25. Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС. Дорожня карта з розвитку ринку твердого біопалива України : Розпорядження КМУ від 03.09.2014 № 791. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-2014-%D1%80#Text>.

26. Про затвердження Плану коротко- та середньострокових заходів щодо скорочення обсягу споживання природного газу на період до 2017 року : Постанова КМУ від 16.10.2014 № 1014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2014-%D1%80#Text>.

27. Про енергозбереження : Закон України від 01.07.1994 № 74/94-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Enerhetychna stratehiia do 2030 roku, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.03.2006 r. # 145-r. [Energy Strategy until 2030, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 15, 2006 No. 145-r.]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text> [In Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [Land Code of Ukraine. The Verkhovna Rada of Ukraine]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 3-4. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [In Ukrainian].

8. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Pashko, S.O., et al. (2019). *Metodychni polozhennia shchodo vyznachennia indyktoriv ekonomichnoi dotsilnosti pererobky silskohospodarskoi produktsii dlia zabezpechennia prodovolchyykh potreb ta poslablennia importozalezhnosti v enerhetychnykh resursakh* [Methodological provisions for determining indicators of economic feasibility of processing agricultural products to meet food needs and reduce import dependence on energy resources]. Kyiv : NNTS «ІАЕ» [In Ukrainian].

9. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [Ministry of Economy of Ukraine]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <https://me.gov.ua> [In Ukrainian].

10. Ministerstvo enerhetyky [Ministry of Energy]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <http://mpe.kmu.gov.ua/> [In Ukrainian].

11. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <https://mepr.gov.ua/> [In Ukrainian].

12. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <https://www.minregion.gov.ua/> [In Ukrainian].

13. Nakaz Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi naukovodoslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» vid 21.08.2015 # 101 [Order of the State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" dated 21.08.2015 No. 101]. Retrieved from : http://www.leonorm.lviv.ua/p/NL_DOC/UA/2015/Nak_101.htm [In Ukrainian].

14. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh (NKREKP, rehuliator) [National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Communal Services (NKREKP, regulator)]. Ofitsiyni Veb-sait. Retrieved from : <http://www.nerc.gov.ua/> [In Ukrainian].

15. Natsionalnyi plan dii z enerhoefektyvnosti na period do 2020 roku Derzhenerhoefektyvnosti Ukrainy; Plan vid 25.11.2015 [National Action Plan on Energy Efficiency for the period up to 2020 of the State Agency for Energy Efficiency of Ukraine; Plan from 11/25/2015]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001824-15/paran2#n2> [In Ukrainian].

16. Nesterova, K.S., Kurovska, I.A., Gryshova, R.V. (2021). *Problemy ta instrumenty derzhavnoi orhanizatsiino-ekonomichnoi pidtrymky rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky* [Problems and instruments of state organizational and economic support of the circular economy development]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 57-63 [In Ukrainian].

17. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (2011). Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 13-14, 15-16, 17. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [In Ukrainian].

18. Posibnyk «Ekonomichne obgruntuvannia dotsilnosti perekhodu na opalennia tverdyim biopalyvom. Harmonizatsiia ukrainskykh standartiv ta standartiv YeS» [Manual "Economic justification for the transition to heating with solid biofuels. Harmonization of Ukrainian and EU standards"]. (2014). Retrieved from : [http://sae.gov.ua/documents/Posibnik_for-web-UUP-2014%20\(1\).pdf](http://sae.gov.ua/documents/Posibnik_for-web-UUP-2014%20(1).pdf) [In Ukrainian].

19. Pro alternatyvni vydy palyva : Zakon Ukrainy vid 14.01.2000 # 1391-XIV [On alternative fuels: Law of Ukraine of 14.01.2000 No. 1391-XIV]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1391-14#Text> [In Ukrainian].

28. Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу : Закон України від 05.04.2005 № 2509-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text>.

29. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII (із змінами). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

30. Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.10.2004 № 1307. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2004-%D0%BF#Text>.

31. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>.

32. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

33. Про стимулювання заміщення природного газу під час виробництва теплової енергії для установ та організацій, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 453. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2014-%D0%BF#Text>.

34. Про стимулювання заміщення природного газу у сфері теплопостачання : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 № 293. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2014-%D0%BF#Text>.

35. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність" : Розпорядження Кабінету Міністрів від 18.08.2017 № 605-2017-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.

36. Про теплопостачання : Закон України від 02.06.2005 №2633-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text>.

37. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124-19>.

38. Співробітництво з ЄС. Офіційний вебсайт Держ-енергоефективності України. URL : <https://saee.gov.ua/uk/activity/mizhnarodne-spirobitnytstvo/eu-integration>.

39. Теоретико-прикладні аспекти декарбонізації та розвитку розподіленої електроенергетики України : кол. моногр. / за ред. М. О. Кизима. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. 344 с. URL : https://ndc-ipr.org/media/publications/files/Mono_Electro.pdf.

40. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

41. Шпичак О. М., Боднар О. В. Теоретичні основи біоенергетики в контексті закону збереження енергії. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 6-16.

42. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13-27.

43. Chen Q., Balian A., Kyzym M., Salashenko T., Gryshova I., Khaustova V. Electricity markets instability: Causes of price dispersion. *Sustainability*. 2021. № 13(22). P. 12343. <https://doi.org/10.3390/su132212343>

44. Khaustova V., Kovalova O. Analysis of the Leading Environmental Impacts of Greenhouse Gas Emissions. *6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Vol. 441. P. 295-301. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200526.043>

45. Kyzym M., Gavkalova N., Lola Y., Prokopovych S., Jain P. Ecological changes during crisis period. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. 2021. Vol. 628(1). 012016.

20. Pro alternatyvni dzherela enerhii : Zakon Ukrainy vid 20.02.2000 # 555-IV [On alternative energy sources: Law of Ukraine of 20.02.2000 No. 555-IV]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/555-15#Text> [In Ukrainian].

21. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia konkurentnykh umov vyrobnytstva elektroenerhii z alternatyvnykh dzherel enerhii : Zakon Ukrainy vid 04.06.2006 # 514-VIII [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning Ensuring Competitive Conditions for Production of Electricity from Alternative Energy Sources: Law of Ukraine of June 4, 2006 No. 514-VIII]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-19#Text> [In Ukrainian].

22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo spriannia vyrobnytstvu ta vykorystanniu biolohichnykh vydiv palyva : Zakon Ukrainy vid 21.05.2009 # 1391-VI [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Promotion of Production and Use of Biological Fuels: Law of Ukraine of 21.05.2009 No. 1391-VI]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-VI#Text> [In Ukrainian].

23. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy vid 18.03.2014 # 1629-IV [On the National Program for Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union: Law of Ukraine of March 18, 2014 No. 1629-IV]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> [In Ukrainian].

24. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi ekonomichnoi prohramy enerhoefektyvnosti i rozvytku sfery vyrobnytstva enerhonosiiv z vidnovliuvanykh dzherel enerhii ta alternatyvnykh vydiv palyva na 2010-2021 roky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2010 # 243-2010-p. [On approval of the State target economic program of energy efficiency and development of energy production from renewable energy sources and alternative fuels for 2010-2021: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.03.2010 No. 243-2010-r.]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z implementatsii Dyrektvy Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady 2009/28/leS. Dorozhnia karta z rozvytku rynku tverdoho biopalyva Ukrainy : Rozporiadzhennia KMU vid 03.09.2014 # 791 [On the approval of the action plan for the implementation of Directive 2009/28 / EC of the European Parliament and of the Council. Roadmap for the development of the solid biofuels market of Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of 03.09.2014 No. 791]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-2014-%D1%80#Text> [In Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia Planu korotko- ta serednostrokovykh zakhodiv shchodo skorochennia obsiahu spozhyvannia pryrodnoho hazu na period do 2017 roku : Postanova KMU vid 16.10.2014 # 1014 [On approval of the Plan of short- and medium-term measures to reduce the consumption of natural gas for the period up to 2017: Resolution of the Cabinet of Ministers of 16.10.2014 No. 1014]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2014-%D1%80#Text> [In Ukrainian].

27. Pro enerhozberezhennia : Zakon Ukrainy vid 01.07.1994 # 74/94-VR [On energy saving: Law of Ukraine of 01.07.1994 No. 74/94-VR]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].

28. Pro kombinovane vyrobnytstvo teplovoi ta elektrychnoi enerhii (koheneratsiiu) ta vykorystannia skydnoho enerhopotentsialu : Zakon Ukrainy vid 05.04.2005 # 2509-IV [On combined heat and power generation (cogeneration) and use of waste energy potential: Law of Ukraine of 05.04.2005 No. 2509-IV]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text> [In Ukrainian].

29. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 # 222-VIII (iz zminamy) [On licensing of economic activities: Law of Ukraine of 02.03.2015 № 222-VIII (as amended)] [In Ukrainian].

30. Pro poriadok vydachi svidotstva pro nalezhnist palyva do alternatyvnoho : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.10.2004 # 1307 [On the procedure for issuing a certificate of belonging to an alternative fuel: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 05.10.2004 No. 1307]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2004-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
31. Pro rynek elektrychnoi enerhii : Zakon Ukrainy vid 13.04.2017 # 2019-VII [On the electricity market: Law of Ukraine of 13.04.2017 No. 2019-VII]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> [In Ukrainian].
32. Pro standartyzatsiiu : Zakon Ukrainy vid 05.06.2014 # 1315-VII [On standardization: Law of Ukraine of 05.06.2014 No. 1315-VII]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> [In Ukrainian].
33. Pro stymuliuvannia zamishchennia pryrodnoho hazu pid chas vyrobnytstva teplovoi enerhii dlia ustanov ta orhanizatsii, shcho finansuiutsia z derzhavnoho i mistsevykh biudzhetyv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2014 # 453 [On stimulating the substitution of natural gas in the production of thermal energy for institutions and organizations financed from state and local budgets: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.09.2014 No. 453]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2014-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
34. Pro stymuliuvannia zamishchennia pryrodnoho hazu u sferi teplopostachannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.07.2014 # 293 [On stimulating the replacement of natural gas in the field of heat supply: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 09.07.2014 No. 293]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2014-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
35. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist" : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv vid 18.08.2017 # 605-2017-r. [On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness": Order of the Cabinet of Ministers of 18.08.2017 No. 605-2017-r.]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
36. Pro teplopostachannia : Zakon Ukrainy vid 02.06.2005 # 2633-IV [On heat supply: Law of Ukraine of 02.06.2005 No. 2633-IV]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text> [In Ukrainian].
37. Pro tekhnichni rehlamenti ta otsinku vidpovidnosti : Zakon Ukrainy vid 15.01.2015 # 124-VIII [On technical regulations and conformity assessment: Law of Ukraine of 15.01.2015 No. 124-VIII]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124-19> [In Ukrainian].
38. Spivrobitnytstvo z YeS [Cooperation with the EU]. Ofitsiyni veb-sait Derzhenerhoefektyvnosti Ukrainy. Retrieved from : <https://saee.gov.ua/uk/activity/mizhnarodne-spivrobitnytstvo/eu-integration> [In Ukrainian].
39. Kyzym, M.O., et al. (2020). Teoretyko-prykladni aspekty dekarbonizatsii ta rozvytku rozpodilenoj elektroenerhetyky Ukrainy : kol. monohr. [Theoretical and applied aspects of decarbonization and development of distributed electricity in Ukraine: col. monograph]. Kharkiv : FOP Liburkina L. M. Retrieved from : https://ndc-ipr.org/media/publications/files/Mono_Electro.pdf [In Ukrainian].
40. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012 [In Ukrainian].
41. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2019). Teoretychni osnovy bioenerhetyky v konteksti zakonu zberezhenia enerhii [Theoretical basis of bioenergy in context of the energy conservation law]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 6-16 [In Ukrainian].

42. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. & Pashko, S.O. (2019). Vyrobnystvo biopalyva v Ukraini u konteksti optymalnoho vyrishennia enerhetychnoi problemy [Biofuel production in Ukraine in context of optimal solution of energy problem]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 13-27 [In Ukrainian].
43. Chen, Q., Balian, A., Kyzym, M., Salashenko, T., Gryshova, I. & Khaustova, V. (2021). Electricity markets instability: Causes of price dispersion. *Sustainability*, 13(22), pp. 12343. <https://doi.org/10.3390/su132212343> [In English].
44. Khaustova, V. & Kovalova, O. (2019). Analysis of the Leading Environmental Impacts of Greenhouse Gas Emissions. 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, vol. 441, pp. 295-301. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200526.043> [In English].
45. Kyzym, M., Gavkalova, N., Lola, Y., Prokopovych, S. & Jain P. (2021). Ecological changes during crisis period. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, vol. 628(1), 012016 [In English].

Khaustova V. Ye., Gryshova I. Yu., Kostenko D. M., Butenko T. V. State policy in the field of implementation of bioenergy technologies in the context of its regulatory and legal support

The purpose of the article is to determine the main features and problems of the current system of legal regulation of production and use of biofuels in Ukraine.

Research methods. In the process of research, the following methods were used: dialectical (with knowledge of the studied processes and phenomena); analysis and synthesis (for a detailed and comprehensive study of the processes of regulating the production and use of biofuels in the country); induction and deduction (to generalize the regulatory framework for regulating the production and use of biofuels in Ukraine, as well as to determine areas for improvement).

Research results. The main features of the current regulatory framework for the production and use of biofuels in Ukraine are identified; identified shortcomings in addressing the issues of its certification and standardization, the adaptation of Ukrainian legislation on renewable energy development processes to EU legislation, implementation of the country's commitments in this area; identified the main problems that hinder the development of production and use of biofuels in Ukraine and require appropriate attention from public authorities.

Scientific novelty. The scientific substantiation of the directions of improvement of normative-legal maintenance of regulation and support of the development of renewable energy in Ukraine and production and use of biofuels, in particular, has received further development.

Practical significance. The study results can be used by central executive bodies and municipal governments to improve the regulatory framework for regulating the production and use of biofuels in the country and regions. Refs.: 45.

Keywords: state policy; normative-legal regulation; biofuels; renewable energy; Alternative Energy Sources; biomass; production.

Khaustova Viktoriia Yevhenivna - doctor of economic sciences, professor, director of the Scientific Research Center for Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (1A, Inzhenernyi Lane, Kharkiv, 61166)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Gryshova Inna Yuriivna - doctor of economic sciences, professor, Jiangsu Normal University (101 Shanghai Rd, Tongshan Qu, Xuzhou Shi, 221100, Jiangsu Sheng, China)

E-mail: 2606147@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6276-7619>

Kostenko Dmytro Mykolaiovych - candidate of economic sciences, junior research fellow of the sector of energy security and energy saving, Scientific Research Center for Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (1A, Inzhenernyi Lane, Kharkiv, 61166)

E-mail: kostenko.d.n@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7136-9946>

Butenko Tetiana Vasylivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of management of organizations, Odesa Regional Institute for Public Administration of National Academy for Public Administration under the President of Ukraine (22, Henuezka St., Odesa, 65009)

E-mail: tatiynabutenko@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0699-7166>

Хаустова В. Е., Гришова И. Ю., Костенко Д. Н., Бутенко Т. В. Государственная политика в области внедрения биоэнергетических технологий в контексте её нормативно-правового обеспечения

Цель статьи - определить основные особенности и проблемы действующей системы нормативно - правового регулирования производства и использования биотоплива в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования использованы такие методы: диалектический (при познании изучаемых процессов и явлений); анализа и синтеза (для детального и всестороннего изучения процессов регулирования производства и использования биотоплива в стране); индукции и дедукции (для обобщения нормативно-правового обеспечения регулирования производства и использования биотоплива в Украине, а также определения направлений его совершенствования).

Результаты исследования. Выделены основные особенности действующего нормативно-правового регулирования производства и использования биотоплива в Украине; определены недостатки в решении вопросов его сертификации и стандартизации, адаптации законодательства Украины относительно процессов развития возобновляемой энергетики к законодательству Европейского Союза, выполнения взятых страной в этой сфере обязательств; выявлены основные

проблемы, сдерживающие развитие процессов производства и использования биотоплива в Украине и требуют соответствующего внимания со стороны органов государственной власти.

Элементы научной новизны. Приобрело дальнейшее развитие научное обоснование направлений совершенствования нормативно-правового обеспечения регулирования и поддержки развития возобновляемой энергетики в Украине, а также производства и использования биотоплива в частности.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы центральными органами исполнительной власти и органами местного самоуправления для совершенствования нормативно-правового обеспечения регулирования производства и использования биотоплива в стране и регионах. Библиогр.: 45.

Ключевые слова: государственная политика; нормативно-правовое регулирование; биотопливо; возобновляемая энергетика; альтернативные источники энергии; биомасса; производство.

Хаустова Виктория Евгеньевна - доктор экономических наук, профессор, директор Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (61166, г. Харьков, пер. Инженерный, 1а)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Гришова Инна Юрьевна - доктор экономических наук, профессор, Цянзуский педагогический университет (101 Shanghai Rd, Tongshan Qu, Xuzhou Shi, 221100, Jiangsu Sheng, Китай)

E-mail: 2606147@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6276-7619>

Костенко Дмитрий Николаевич - кандидат экономических наук, младший научный сотрудник сектора энергетической безопасности и энергосбережения, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (61166, г. Харьков, пер. Инженерный, 1а)

E-mail: kostenko.d.n@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7136-9946>

Бутенко Татьяна Васильевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента организаций, Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (65009, г. Одесса, ул. Генуэзская, 22)

E-mail: tatiynabutenko@gmail.com,

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0699-7166>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021 р.

Фахове рецензування: 28.10.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Хаустова В. Є., Гришова І. Ю., Костенко Д. М., Бутенко Т. В. Державна політика у сфері впровадження біоенергетичних технологій в контексті її нормативно-правового забезпечення. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 70 – 82. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111070>

Khaustova, V.Ye., Gryshova, I.Yu., Kostenko, D.M. & Butenko, T.V. (2021). Derzhavna polityka u sferi vprovadzhenia bioenerhetychnykh tekhnolohii v konteksti yii normatyvno-pravovoho zabezpechennia [State policy in the field of implementation of bioenergy technologies in the context of its regulatory and legal support]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 70 – 82 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111070>

*

В. В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
І. М. БЕЖЕНАР, кандидатка економічних наук
О. В. ДЕМЧЕНКО

Інституційні фактори розвитку продуктивності праці в аграрному підприємстві

Мета статті – оцінити стан розвитку продуктивності праці аграрного підприємства на основі інституційних факторів її формування.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові й економічні методи аналізу праць українських і зарубіжних учених з питань продуктивності праці, аналітико-статистичний інструментарій та дані Державної служби статистики України, інші джерела. Застосовано діалектичний і логічний методи наукового пізнання, систематичний підхід до вивчення процесів та низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію, що дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки.

Результати дослідження. Розглянуто суть економічної категоризації продуктивності праці як процесу ціленаправленої виробничої діяльності на основі соціального партнерства та вплив інституційних факторів на задоволення потреб найманих працівників і підприємців. Проаналізовано розвиток продуктивності праці за останнє десятиліття та визначено тенденції формування і розвитку інституційних факторів та їх вплив на аграрне підприємство. Визначено класифікацію інституційних факторів продуктивності праці аграрного підприємства.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичні підходи щодо оцінювання інституційних факторів продуктивності праці, таких як трудове законодавство, соціальне партнерство, трудові відносини, якість трудового життя, організаційна культура та діяльність профспілок.

Практична значущість. Наведеними матеріалами дослідження концептуально обґрунтовано економічну суть інституційних факторів та їх системну взаємодію на продуктивність праці як одного з головних чинників зростання економіки. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: продуктивність праці; інституційні фактори; трудове законодавство; характер трудових відносин; діяльність профспілок; якість трудового життя; соціальне партнерство; організаційна культура підприємства.

Вітвицький Володимир Валентинович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оброни, 10)

E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Беженар Інна Миколаївна – кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оброни, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Демченко Олена Віталіївна – наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оброни, 10)

E-mail: helrus@ukr.net

Постановка проблеми. В умовах активізації євроінтеграційних процесів України нагальною постає проблема підвищення продуктивності. Продуктивність праці являє собою один із найзагальніших показників, що характеризує рівень розвитку економічної системи країни.

На макрорівні підвищення продуктивності праці належить до найважливіших факторів економічного зростання. На мікрорівні зростання продуктивності праці дозволяє підприємцям підвищувати рівень конкурентоспро-

можності продукції та підприємства в цілому, що значною мірою впливає на ефективність підприємництва й реальні доходи населення. Тому дослідженню факторів, пов'язаних із продуктивністю праці, менеджери підприємств та науковці надають вагомого значення. Серед низки чинників, що впливають на продуктивність праці, особливу увагу привертають інституційні фактори, які відображають стан та розвиток нових ринкових виробничих відносин. Усе зазначене зумовлює актуальність наукових досліджень за цією темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в аграрному секторі економіки з продуктивності праці набувають у

сучасних умовах пріоритетності, в тому числі аналіз чинників, що здатні прямо впливати на її значення. У вітчизняній науці серед останніх публікацій на згадану тему варто виокремити: В. О. Єременко [7]; О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік [21]; А. Андрющенко [1]; О. В. Довгаль [4]; Ю. О. Лупенко [8]; Є. І. Чернявська, О. В. Стрижко [20].

Проте, незважаючи на доволі глибокі опрацювання окремих факторів, що впливають на розвиток продуктивності праці, описані питання та проблеми продовжують залишатися далекими від вирішення. Також на недостатньому рівні охарактеризовано системний підхід до аналізу інституційних факторів. Підтвердженням слугує хаотичне застосування цих знань на практиці, низький темп зростання продуктивності, невисокий рівень оплати праці в сільському господарстві, міграція та демографічна динаміка сільських територій, що у свою чергу потребує подальших досліджень.

Мета статті – оцінити стан розвитку продуктивності праці аграрного підприємництва на основі інституційних факторів її формування.

Виклад основних результатів дослідження. Економічна система України має характеризуватися розвинутим агропромисловим комплексом як гарантом продовольчої безпеки країни. На сьогодні частка аграрного сектору в сукупному виробництві України становить понад 10% (табл. 1).

Наведені дані свідчать про тенденцію до позитивного розвитку у зростанні обсягу валової продукції. Разом із тим спостерігається зниження чисельності найманих працівників в аграрному виробництві та її частки у загальній кількості в цілому по економіці, нестійкий фінансовий стан діяльності аграрних підприємств та незначний ріст капітальних інвестицій у сільське господарство. Це вказує на пріоритетність політичних процесів над економічними, недосконалість законодавчої бази, зовнішні впливи та загальну нестабільність, що негативно позначається на розвитку агропромислового комплексу України. Теперішня ситуація вимагає інноваційних підходів до пізнання і впровадження нових методів розвитку економіки, в тому числі системних розробок у галузі продуктивності праці.

1. Основні показники розвитку сільського господарства України*

Рік	Валова додана вартість (сільське, лісове та рибне господарство)		Кількість найманих працівників (сільське, лісове та рибне господарство)		Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	Капітальні інвестиції (сільське, лісове та рибне господарство)	
	у фактичних цінах, млн грн	до загального підсумку, %	тис. осіб	до загальної кількості працівників, %		у фактичних цінах, млн грн	до загального підсумку, %
2010	82948	8,4	724,8	9,0	17320,5	11568	6,1
2011	109961	9,4	711,0	9,2	25267,0	17039	6,5
2012	113245	9,0	697,8	9,2	26728,4	19411	6,6
2013	132354	9,9	652,1	9,0	15012,7	19059	7,1
2014	161145	11,7	596,0	9,6	21495,9	18796	8,6
2015	239806	14,2	569,4	9,6	101996,1	30155	11,0
2016	279701	13,8	583,4	10,0	90122,1	50484	14,1
2017	303419	12,1	558,1	9,5	68606,5	64243	14,3
2018	360998	12,0	545,7	9,1	70770,2	66104	11,4
2019	356563	10,4	535,0	8,4	93553,6	59130	9,5
2020	388428	10,8	499,9	8,0	81596,7	50680	10,0

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: Побудовано авторами на підставі даних ДССУ [13-18].

В умовах трансформаційних перетворень, активізації процесів євроінтеграції України нагальною постає проблема підвищення продуктивності праці як одного із найважливіших показників зростання економічної системи як на макrorівні, забезпечуючи загальний розвиток економіки країни, так і на мікрорівні, стимулюючи результативність праці та ефективність підприємництва.

На сучасному етапі в Україні надто важливим стає вирішення стратегічної проблеми стосовно зростання продуктивності праці. Так, продуктивність праці у 2019 р. становила лише 23,05% від рівня США. Водночас у найближчих до нас країнах згаданий показник такий: Росія – 44,60%, Білорусія – 29,81%, Польща – 55,92%, Румунія – 52,62%, Угорщина – 55,17%, Словаччина – 54,30%, Болгарія – 39,06%, Литва – 59,60%, Туреччина – 64,30% від рівня США. Ці країни здатні поновити ВВП у 2-3 рази швидше, ніж Україна та мають можливості для прискореного розвитку. Єдина країна з найближчих сусідів, у якої показник менший від України – це Молдова з 20,35%, тоді як у Грузії він майже близький за значенням – 24,45% [22].

Варто зауважити, що поняття продуктивності праці залишається дискусійним. За визначенням Мінекономрозвитку продуктивність праці виступає узагальнюючим показником результативності праці, що характеризує ефективність її витрат у виробництві товарів та послуг [11]. За наведеним в економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного трактуванням, продуктивність праці – це ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг [6, с. 118]. На переконання В. Ю. Нестеренко та І. І. Токар, продуктивність праці – це показник, який, з одного боку, характеризує ефективність використання персоналу підприємства, тоді як з іншого – показує здатність працівника

випускати певну кількість продукції за одиницю часу [9, с. 36]. При цьому В. О. Єременко описує продуктивність як міру ефективності використання наявних виробничих ресурсів (праці, капіталу, сировини, енергії, часу, землі, інформації тощо) для виробництва необхідної споживчої продукції певного асортименту, кількості та якості або надання послуг [7, с. 56]. Ряд учених, серед яких Є. П. Качан, О. П. Дяків та їхні однодумці, вважають, що продуктивність праці – це ефективність витрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції» [5, с. 150]. На даний момент немає уніфікованого визначення продуктивності праці, а лише існує велика кількість понять, де науковці трактують її на власний розсуд.

Кожне з наведених визначень виокремлює тільки певні моменти змісту поняття продуктивності праці. Виходячи з проведених досліджень можна стверджувати, що продуктивність праці – це показник результативності та ефективності певної праці, на який впливає ряд пов'язаних між собою факторів щодо процесу виробництва, кваліфікації працівників та мотивації праці.

Одними з найважливіших чинників, що впливають на продуктивність праці, слід вказати інституційні фактори, пов'язані з управлінням і регулюванням окремих сфер, складових частин, економічних та суспільних відносин [21]. До них можна віднести організаційно-економічні, техніко-економічні, науково-технічні, фінансові, власницькі, інвестиційні, соціальні, правові та заходи щодо поліпшення і трансформування інститутів (норм права, правил, постанов, звичаїв та ін.), управління цими сферами й установами управління [6]. Серед основних інституційних факторів, які можуть значно впливати на продуктивність праці, наступні (рис. 1).

Рис. 1. Інституційні фактори продуктивності праці

Джерело: Побудовано авторами.

Головну мету трудового законодавства становить адаптація до сучасних умов господарювання, що може сприяти підвищенню продуктивності праці на мікро- та макрорівнях. У трудовому законодавстві як основний нормативно-правовий акт визнано Кодекс законів про працю України, прийнятий 10.12.1971 р., і поправки до законів про працю, внесені в процесі ринкової трансформації економіки, які визначають загальні умови ефективності праці на макроекономічному і національному рівнях. І хоча за останні 30 років можна нарахувати понад 120 законів про внесення змін до Кодексу законів про працю України, проте підхід до його реформування залишається несистемним, точковим і хаотичним.

Сучасні умови праці настільки змінилися за останні роки, що застаріле трудове законодавство знижує ефективність і результативність праці, а також взагалі не враховує нові види трудової діяльності, такі як дистанційна праця, гнучкі графіки роботи чи фріланс. Подібна невідповідність призводить до негативних наслідків для продуктивності праці, а подекуди значною мірою її знижує. Отже, цей підхід не дозволяє розвиватися новим формам трудових відносин, впливає на реальні доходи населення та послаблює введення інноваційних змін в економіку країни.

Детальніше аналізуючи окремі положення згаданого Кодексу, можна виокремити основні проблеми, серед яких:

- відсутність міжнародних стандартів праці, що негативно впливає на процес адаптації до принципів європейського трудового права і можливість інтеграції України в європейську спільноту;
- дискримінація у сфері праці (найчастіше за статевою ознакою);

- несучасна система органів представництва трудового колективу;
- недосконала система розв'язання трудових спорів;
- велика кількість святкових та вихідних днів;
- однобічний підхід до форм оплати праці;
- невстановлення фонду робочого часу для певних категорій працівників тощо.

Системний підхід до вирішення зазначених вище питань може позитивно вплинути на підвищення продуктивності праці та добробуту населення країни.

Однією з найвагоміших проблем постає застарілий підхід до оплати праці, адже в сучасних реаліях економічного розвитку аграрних підприємств вона є основним стимулом для персоналу. Консерватизм у підході, нестабільність розвитку, низький рівень доходів працівників та недостатній темп зростання заробітної плати значно впливають на продуктивність праці в цій галузі економічної діяльності. Різні погляди на форми оплати праці повинні бути закріплені в законодавстві, що підвищить ефективність соціально-трудова відносин між працедавцем і найманим працівником.

Стабільне підвищення продуктивності праці неможливе без якісних змін у трудовому законодавстві та кількісних змін у трудових доходах працівників.

Середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві протягом останніх 10 років залишається найнижчою серед галузей економічної діяльності, на яку у 2020 р. припадало лише 84% у середньому по економіці. Аналіз даних за останні 20 років засвідчив відсутність стабільної позитивної тенденції до збільшення темпу зростання оплати праці в цьому секторі економіки і приведення її хоча б до рівня середньої по країні (табл. 2).

2. Продуктивність праці та розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах*

Показник / Рік	Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників**			Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах	
	грн	до попереднього року, %	до середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у цілому по економіці, %	на одного зайнятого у сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 р., тис. грн	до попереднього року, %
2010	1430	-	63,9	380,4	101,0
2011	1791	125,2	68,0	472,4	124,2
2012	2026	113,1	67,0	458,1	97,0

2013	2270	112,0	69,5	583,2	127,3
2014	2476	109,1	71,2	635,6	109,0
2015	3140	126,8	74,8	624,0	98,2
2016	3916	124,7	75,6	765,0	122,6
2017	5761	147,1	81,1	755,4	98,7
2018	7166	124,4	80,8	867,7	114,9
2019	8738	121,9	83,2	928,6	107,0
2020	9734	111,4	84,0	857,2	92,3

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей.

** Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 осіб і більше.

Джерело: Побудовано авторами за даними ДССУ [10, 12].

Серед основних проблем на селі варто відзначити відсутність дієвої мотивації праці, безробіття, трудову міграцію, стагнацію соціальної сфери, поглиблення негативних тенденцій демографічного розвитку.

У сфері економічної діяльності нижчі показники заробітної плати лише в освітян і медиків, що вказує на глибоку соціально-економічну кризу, яка вразила найбільш важливі для виживання сфери.

Аналіз витрат на оплату праці у структурі витрат виробництва продукції сільського господарства протягом останніх 20 років засвідчує різке зниження частки заробітної плати в загальних витратах.

У структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції витрати на оплату праці за три десятиріччя знизилися більше ніж у 4 рази, а за останні 10 років майже в 1,3-1,5 раза [2].

За такого зниження витрат на оплату праці відповідного підвищення продуктивності праці не відбувалося. Дослідження економістів - аграріїв показують [1, 4], що при зростанні продуктивності праці на 1% середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві зростає на 0,3%. У 2020 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві була на 16% менша за середню по країні. Отже, для того щоб вона хоча б зрівнялася із цим показником, продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах повинна зрости на 56%.

У 2010-2020 рр. середній темп зростання продуктивності праці в сільському господарстві становив 8,57%. При цьому

простежується дуже нестійка динаміка згаданого показника.

За збереження існуючої тенденції рівня заробітної плати в середньому по країні практично неможливо досягти в середньостроковій перспективі, оскільки показники, на які зазвичай орієнтуються, тобто продуктивність і оплата праці, в економіці в цілому також зростають. Крім того, це означає, що без ціленаправленої державної політики та техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва, відставання таких показників може залишатися нескінченно тривалим у часі [8].

Не менш важливим висновком щодо розвитку сільськогосподарського підприємництва необхідно визнати знаходження в «тіні» в аграрному секторі та в економіці країни значної частини ринку праці. Тобто, крім формальної заробітної плати наймані працівники отримують неформальні доплати, що часто перевищують офіційний оклад. Унаслідок цього держава отримує збитки від несплати відповідних податків, а наймані працівники втрачають через зниження своїх майбутніх пенсій.

Один із різновидів трудових відносин між найманими працівниками і підприємцями це соціальне партнерство, яке безпосередньо впливає на продуктивність праці. Соціальне партнерство може бути як інститутом, так і типом трудових відносин. За його метою як інституту визнано узгодження інтересів у зв'язку з розвитком соціально-економічного стану підприємства та підвищення продуктивності праці, тоді як за метою як типу трудових відносин виступає формування

колективних договорів генеральної та галузевих угод. В Україні широко застосовуються саме колективні договори між працедавцями та найманими працівниками. Однак таким притаманний формальний характер і їх ефективність дуже незначна. Подібний стан колективно-договірних процесів означає відсутність збалансованої оцінки та врахування інтересів обох зацікавлених сторін, а також довгострокової стратегії розвитку трудових відносин, правового захисту як працівників, так і роботодавців, що у свою чергу негативно впливає на продуктивність праці. Лише в процесі переговорів партнерів через узгодження інтересів можливо вирішити таку складну проблему, як підвищення продуктивності праці та врегулювання соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті підприємці повинні використовувати досягнення науково-технічного прогресу для заміни застарілих технологій, які не здатні гарантувати необхідного прогресу в соціально-економічному розвитку підприємства і відповідного рівня продуктивності праці.

Держава має формувати і стимулювати розвиток підприємництва через розробку сучасної законодавчої бази, створення нових робочих місць, забезпечення стабільності економічного зростання.

Якість трудового життя це реагування суспільства, господарської системи на соціальні й техніко-технологічні аспекти життя та розвитку працівників. Відомо, що психологічна реакція людей на умови праці в організації постає важливим фактором впливу на ефективність. Проте теоретики управління і менеджери недостатньою мірою його враховують. Однак у певних ситуаціях він має вирішальне значення.

Необхідне всебічне вивчення цієї проблеми і впровадження результатів у процес виробництва, оскільки характер реакції суспільства, господарської системи на соціально-технічні аспекти слугують важливим критерієм ефективності функціонування систем.

При цьому Б. М. Генкін пропонує якість трудового життя класифікувати системою показників із позиції працівника, підприємства і суспільства (табл. 3).

3. Показники якості трудового життя

Рівень оцінок з позиції		
<i>працівника</i>	<i>підприємства</i>	<i>суспільства</i>
1. Задоволеність працею	1. Ефективність праці	1. Рівень життя (вартість спожитого кошика)
2. Наявність (відсутність) стресових ситуацій на виробництві	2. Професійна адаптація	2. Поліпшення якості робочої сили
3. Можливості кар'єрного зростання	3. Плинність кадрів	3. Соціальний захист працівників і їхніх родин
4. Умови праці	4. Відчуження праці	4. Споживча поведінка
5. Можливість професійного росту і самовираження	5. Трудова дисципліна	5. Соціальна адаптація
6. Соціально-психологічний клімат	6. Ототожнення цілей працівника з цілями підприємства	6. Відчуження від суспільства
7. Змістовність праці	7. Кількість конфліктів	7. Показники задоволеності життям
	8. Наявність чи відсутність випадків виробничого саботажу, страйків	8. Страйковий рух

Джерело: [3].

Важливим інституційним фактором виробничих відносин на підприємстві є організаційна або корпоративна культура. Так, Є. І. Чернявська окреслює її як систему поглядів та ідей, пов'язаних з управлінням

організацією, стратегією і розвитком, способами та методами досягнення цілей, серед котрих й економічні інтереси і цілі персоналу [20, с. 352].

Організаційна культура насамперед формується етичною системою принципів, пріоритетів та норм поведінки персоналу, а також встановлює соціальні цінності підприємства. Вона відображається в місії підприємства і виступає орієнтиром в ухваленні управлінських рішень, впливає на відносини із зовнішніми партнерами та споживачами. На продуктивність праці корпоративна культура може виявляти як позитивний, так і негативний вплив.

Негативна організаційна культура здатна призвести до того, що працівник не матиме бажання розвиватися і вдосконалюватися у своїй праці, проте не полишить підприємство через якийсь інший фактор, зокрема, наповнений соціальний пакет чи високий рівень заробітної плати. У цьому випадку продуктивність праці не зростатиме, навіть може знизитися, оскільки працівник не

вбачатиме необхідності використовувати весь свій потенціал.

Позитивна корпоративна культура формує професійно-трудова якість кожного працівника і допомагає самореалізуватися повною мірою, підвищує мотивацію до праці, а також надає комфортні умови для розвитку професійних навичок. Вона забезпечує високі темпи зростання продуктивності праці та можливості для максимальної реалізації потенціалу кожного працівника [19].

Формування умов для належної організаційної культури не потребує значних витрат. Разом із тим ефективну позитивну корпоративну культуру можна створити лише в оптимальному поєднанні матеріального добробуту працівників з реалізацією їх професійного потенціалу. З метою забезпечення високоєфективної праці всього колективу на кожному підприємстві необхідно чітко окреслити його місію та орієнтири розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Орієнтири позитивної організаційної культури

Джерело: Побудовано авторами.

Діяльність профспілок як фактор впливу на продуктивність праці слугує інструментом, що об'єднує громадян за професійними ознаками, а також здійснює представництво й захист соціально-економічних прав і трудових інтересів. Така громадська організація за допомогою захисту прав, інтересів та свобод найманих працівників формує і реалізує механізми соціального партнерства. В Україні не до кінця законодавчо сформований статус профспілок, так само як і колективних договорів та соціального партнерства.

У західних країнах профспілки – це організації найманих працівників; в Україні – громадські організації, де членами профспілок можуть бути роботодавці, а офіси профспілок знаходяться на територіях підприємств.

Таким чином, профспілки не завжди самостійні та незалежні організації, що може негативно впливати на формування безпечних умов праці, недостатньою мірою сприяти соціальному захисту найманих працівни-

ків, що в свою чергу знижує продуктивність праці.

Висновки. В умовах трансформаційних перетворень та активізації євроінтеграційних процесів в Україні нагальною постає проблема росту продуктивності праці, як одного з найзагальніших показників, що характеризує рівень розвитку економічної системи і виступає одним з головних факторів ефективності підприємництва та реальних доходів населення. Відставання України від сусідніх держав за показником підвищення продуктивності праці призводить до значного уповільнення поновлення ВВП. Продуктивність праці – це показник ефективності конкретної праці, в якому відбиваються взаємопов'язані фактори умов економічної діяльності. Серед низки чинників, що впливають на продуктивність праці, особливу роль відіграють інституційні фактори. Інститути – це організаційні форми виробничих відносин. У контексті вирішення проблеми підвищення продуктивності праці принципове

значення мають такі фактори: трудове законодавство, характер трудових відносин, діяльність профспілок, якість трудового життя, соціальне партнерство, організаційна культура підприємства. Згадані інститути становлять основу колективних угод і потребують удосконалення на шляху гармоні-

зації інтересів найманих працівників, підприємців, держави як представника суспільства, соціуму та їх чіткої цільової направленості. За таких умов проблема підвищення продуктивності та зростання економіки буде ефективно вирішуватися.

Список бібліографічних посилань

1. Андришченко А. Оплата праці в сільському господарстві: стан, тенденції, причини. *Аграрна економіка*. 2014. Т. 7. № 1-2. С. 65-73.
2. Вітвіцький В. В., Беженар І. М. Оплата праці в дво-направленому розвитку аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 79-90.
3. Генкин Б. М. Основания экономической теории и методы организации эффективной работы. Москва : Норма, 2009. 448 с.
4. Довгаль О. В. Оплата праці в аграрному секторі економіки: стан, причини, наслідки. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2020. № 2. С. 196-209.
5. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. / [Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островерхов та ін.]; за ред. Є. П. Качана. Київ : Знання, 2008. 407 с.
6. Економічна енциклопедія / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : ВЦ «Академія», 2002. Т. 3. 952 с.
7. Єременко В. О. Підвищення продуктивності: теорія, світовий досвід, шлях України. Краматорськ : Вид. Центру продуктивності Мін-ва праці та соц. політики України, 2000. 397 с.
8. Лупенко Ю. О. Сучасні тенденції доходів сільського населення. *Фінанси України*. 2006. № 5. С. 32-38.
9. Нестеренко В. Ю., Токар І. І. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка виробництва». Харків : ХНАДУ, 2012. 58 с.
10. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність (2010-2020, у постійних цінах 2016 р.). Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/pp_sgp/Arch_pp_sgp_u.htm.
11. Продуктивність праці та продуктивність капіталу за 2018 рік. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2019.
12. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010-2020 роках. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html.
13. Сільське господарство України за 2010 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2011.
14. Сільське господарство України за 2012 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2013.
15. Сільське господарство України за 2014 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2015.
16. Сільське господарство України за 2016 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2017.
17. Сільське господарство України за 2018 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2019.
18. Сільське господарство України за 2020 рік. Стат. зб./ відп. за вип. Прокопенко О. М. Київ: Держстат України, 2021.
19. Тихомирова О. Г. Организационная культура: формирование, развитие и оценка. Санкт-Петербург : СПб ГУ ИТМО, 2008, 156 с.
20. Чернявська Є. І., Стрижко О. В. Сутність та структура корпоративної культури підприємства в контексті економічного підходу. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2012. № 7(178). С. 349-353.
21. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.
22. International Labour Organization. URL : <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/>.

References

1. Andriushchenko, A. (2014). Oplata pratsi v silskomu hospodarstvi: stan, tendentsii, prychyny. [Wages in agriculture: status, trends, causes]. *Ahrarna ekonomika*, vol. 7 (1-2), pp. 65-73 [In Ukrainian].
2. Vitvitskyi, V.V. & Bezhenar, I.M. (2021). Oplata pratsi v dvonapravlenomu rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva [Remuneration in the two-way development of agricultural entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 79-90 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108079/>.
3. Genkin, B.M. (2009). Osnovaniya jekonomicheskoy teorii i metody organizacii jeffektivnoj raboty [Fundamentals of economic theory and methods of organizing effective work]. Moskva : Norma [In Russian].
4. Dovhal, O.V. (2020). Oplata pratsi v ahrarnomu sektori ekonomiky: stan, prychyny, naslidky. [Wages in the agricultural sector of the economy: status, causes, consequences]. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriya «Ekonomichni nauky»*, 2, pp. 196-209 [In Ukrainian].
5. Kachan, Ye.P., Diakiv, O.P. & Ostroverkhov, V.M. (2008). Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: navch. posib [Labor economics and social-labor relations: textbook. manual]. E.P. Kachan (Ed.). Kyiv : Znannia [In Ukrainian].
6. Mochernyi, S.V.m et al. (2002). Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]. (Vol. 3). Kyiv : Akademiia [In Ukrainian].
7. Yeremenko, V.O. (2000). Pidvyshchennia produktyvnosti: teoriia, svitovyi dosvid, shliakh Ukrainy [Increasing productivity: theory, world experience, the way of Ukraine]. Kramatorsk: Vydavnytstvo tsentru produktyvnosti Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O. (2006). Suchasni tendentsii dokhodiv silskoho naseleennia. [Current trends in rural incomes]. *Finansy Ukrainy*, 5, pp. 32- 38 [In Ukrainian].
9. Nesterenko, V.Yu. & Tokar, I.I. (2012). Ekonomika vyrobnytstva : konspekt lektsii [Economics of production: lecture notes]. Kharkiv: KhNADU [In Ukrainian].
10. Produktivnist pratsi v pidpriemstvakh, yaki zdiisniuvay silskohospodarsku diialnost 2010-2020 (u postiiynkh tsinakh 2016 roku) [Labor productivity in enterprises engaged in agricultural activities 2010-2020 (at constant 2016 prices)]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/pp_sgp/Arch_pp_sgp_u.htm [In Ukrainian].
11. Produktivnist pratsi ta produktyvnist kapitalu [Labor productivity and capital productivity for 2018]. (2019). Zvit Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy za 2018 rik. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d5f5b5a2-7689-488d-afab-6420bb349679&title=ProduktivnistPratsiTaProduktivnistKapitaluU2015-Rotsi> [In Ukrainian].
12. Serednomisiachna zarobitna plata shtatnykh pratsivnykiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2020 rokakh [Average monthly wages of full-time employees by type of economic activity in 2010-2020]. (2021), Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html [In Ukrainian].
13. Silske hospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2010 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2011). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].
14. Silske hospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2012 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2013). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].

15. Silske gospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2014 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2015). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].
16. Silske gospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2016 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2017). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].
17. Silske gospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2018 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2019). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].
18. Silske gospodarstvo Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk za 2020 rik [State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [In Ukrainian].
19. Tihomirova, O.G. (2008). Organizacionnaja kultura: formirovanie, razvitie i ocenka [Organizational culture: formation, development and evaluation]. Sankt-Peterburg: SPb GU ITMO [In Russian].
20. Cherniavska, Ye.I. & Stryzhko, O.V. (2012). Sutnist ta struktura korporatyvnoi kultury pidpriemstva v konteksti ekonomichnoho pidkhodu [The essence and structure of corporate culture of the enterprise in the context of the economic approach]. *Visnyk Skhidnoukrajinskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 7 (178), pp. 349-353 [In Ukrainian].
21. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytstva v ahromomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt. [Institutional analysis of business development in the agricultural sector of the economy: methodological aspect]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73-82. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906073>.
22. Statistics on labour productivity. Retrieved from : <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/> [In English].

Vitvitskyi V. V., Bezhenar I. M., Demchenko O. V. Institutional factors in the development of labour productivity in agricultural entrepreneurship

The purpose of the article is to assess the state of development of labour productivity of agricultural entrepreneurship based on institutional factors of its formation.

Research methods. General scientific and economical methods of analysis of works of Ukrainian and foreign scientists on labour productivity, analytical and statistical tools and data of the State Statistics Service of Ukraine, other sources are used. Dialectical and logical methods of scientific cognition, a systematic approach to the study of processes and several techniques of abstract-logical tools were used, which allowed forming intermediate and conclusions.

Research results. The essence of economic categorization of labour productivity as a process of purposeful production activity based on social partnership and the influence of institutional factors on meeting the needs of employees and entrepreneurs are considered. The development of labour productivity over the last twenty years is analyzed, and the tendencies of formation and development of institutional factors and their influence on agricultural entrepreneurship are determined. The classification of institutional factors of labour productivity of an agricultural enterprise is determined.

Scientific novelty. Methodological approaches to assessing institutional factors of labour productivity, such as labour legislation, social partnership, labour relations, quality of working life, organizational culture and trade union activities, have been further developed.

Practical significance. The given materials of the research conceptually substantiate the economic essence of institutional factors and their systemic interaction on labour productivity as one of the main factors of economic growth. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 22.

Keywords: productivity; institutional factors; labour legislation; the nature of labour relations; activity of trade unions; quality of working life; social partnership; organizational culture of the enterprise.

Vitvitskyi Volodymyr Valentynovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv, 03127)

E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Bezhenar Inna Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Demchenko Olena Vitaliivna - research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: helrus@ukr.net

Витвицкий В. В., Беженар И. Н., Демченко Е. В. Институциональные факторы развития продуктивности труда в аграрном предпринимательстве

Цель статьи - оценить состояние развития производительности труда аграрного предпринимательства на основе институциональных факторов его формирования.

Методика исследования. Использованы общенаучные и экономические методы анализа работ украинских и зарубежных ученых по производительности труда, аналитико-статистический инструментарий и данные Государственной службы статистики, другие источники. Применены диалектический и логический методы научного познания, систематический подход к изучению процессов и ряд приемов абстрактно-логического инструментария, позволивших сформировать промежуточные и заключительные выводы.

Результаты исследования. Рассмотрена сущность экономической категоризации производительности труда как процесса целенаправленной производственной деятельности на основе социального партнерства и влияние институциональных факторов на удовлетворение потребностей наемных работников и предпринимателей. Проанализировано развитие производительности труда за последнее двадцатилетие и определены тенденции формирования и развития институциональных факторов и их влияние на аграрное предпринимательство. Определена классификация институциональных факторов производительности труда аграрного предприятия.

Элементы научной новизны. Приобрели дальнейшее развитие методические подходы к оценке институциональных факторов производительности труда, таких как трудовое законодательство, социальное партнерство, трудовые отношения, качество трудовой жизни, организационная культура и деятельность профсоюзов.

Практическая значимость. Приведенными материалами исследования концептуально обоснованы экономическая сущность институциональных факторов и их системное взаимодействие на производительность труда как одного из главных факторов роста экономики. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: производительность труда; институциональные факторы; трудовое законодательство; характер трудовых отношений; деятельность профсоюзов; качество трудовой жизни; социальное партнерство; организационная культура предприятия.

Витвицкий Владимир Валентинович - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Беженар Инна Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Демченко Елена Витальевна - научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: helrus@ukr.net

Статья надійшла до редакції 18.09.2021 р.

Фахове рецензування: 25.10.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Вітвіцький В. В., Беженар І. М., Демченко О. В. Інституційні фактори розвитку продуктивності праці в аграрному підприємстві. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 83 – 92.
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111083>

Vitvitskyi, V.V., Bezhenar, I.M. & Demchenko, O.V. (2021). Instytutsiini faktory rozvytku produktyvnosti pratsi v ahrarnomu pidpriemnytstvi [Institutional factors in the development of labour productivity in agricultural entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 83 – 92 [In Ukrainian].
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111083>

* * *

УДК 338.439

JEL Classification: O13; P00; L66

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111093>

О. А. КОЗАК, докторка економічних наук,
старша наукова співробітниця
М. І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Формування продовольчих систем: теоретико-сутнісні аспекти

Мета статті – узагальнити та поглибити теоретико-сутнісні аспекти формування сучасних продовольчих систем, розкрити особливості їх основних функціональних компонентів.

Методика дослідження. Спираючись на діалектичний метод пізнання, використано загальнонаукові методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний (для узагальнення та формулювання висновків); монографічний і системного аналізу (при розгляді сутності продовольчих систем); історичний (при вивченні трансформаційних перетворень продовольчого комплексу у продовольчу систему); порівняльного аналізу (для зіставлення змістовних характеристик продовольчого комплексу та продовольчої системи); графічний (для наочного відображення результатів аналізу); а також системний підхід, аналізу і синтезу, індукції й дедукції та інші у сфері економічних досліджень.

Результати дослідження. Доведено, що продовольчий комплекс вже давно вийшов за межі його традиційного трактування та за своїм змістовним наповненням його можна визначити як продовольчу систему, що охоплює усі елементи (ресурси виробництва, людей, ринки, торгівлю, установи, інфраструктуру, навколишнє середовище), усі види діяльності та весь спектр учасників, пов'язаних із виробництвом, переробкою, розподілом, збутом та споживанням продовольства, задіюючи драйвери економічного, соціального та природного середовища, в яке вона вбудована, для отримання соціально-економічних та екологічних результатів.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретико-методологічні підходи до визначення організаційно-економічного статусу продовольчого підкомплексу як продовольчої системи, що є сукупністю взаємопов'язаних елементів, видів діяльності та учасників, задіяних по всій ланці «виробництво-споживання», що функціонує під впливом факторів зовнішнього середовища (економічних, соціально-культурних, політичних, науково-технічних, екологічних та глобалізації) з метою стабільного задоволення потреб населення в якісних та безпечних продуктах харчування при дотриманні економічних вигід усіма суб'єктами господарювання та досягнення стратегічної мети – гарантування продовольчої безпеки.

Практична значущість. Результати проведених досліджень містять теоретико-сутнісні аспекти, які розширюють знання щодо формування продовольчих систем у сучасних умовах. Одержані матеріали можуть бути використані усіма зацікавленими особами і спеціалістами для подальших наукових досліджень проблем формування та функціонування сучасних продовольчих систем. Рис.: 1. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: продовольча система; продовольчий комплекс; продовольче середовище; поведінка споживачів; фактори впливу.

Козак Ольга Анатоліївна – докторка економічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Пугачов Микола Іванович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Постановка проблеми. Продовольство стало ключовою темою, що обговорюється міжнародною спільнотою на найвищих рівнях політичних дебатів, а також серед глобальних, національних та локальних

учасників. Продовольство включає в себе питання економіки, відносин між державою, суспільством і навколишнім середовищем, а також соціального, культурного, фізичного статусу особистості та її ідентичності. Охоплюючи такий спектр питань, продовольство перетворилося у життєво важливу лінзу,

© О. А. Козак, М. І. Пугачов, 2021

через призму якої можна інтегрувати та вирішити ряд нинішніх проблем розвитку. Саме на це повинні бути спрямовані сучасні продовольчі системи, які, у тому числі за результатами пандемії COVID-19, виявилися не стійкими й не справедливими, що позначилося на здоров'ї, добробуті та процвітанні людства. Це стало приводом для розгортання продовольчої політики у світі.

В Україні продовольча політика здебільшого спрямована на забезпечення ефективного функціонування продовольчого комплексу, здатного в умовах посилення міжнародної інтеграції та глобалізації постачати конкурентоспроможну продукцію і забезпечувати потреби населення у продуктах харчування в необхідному асортименті та належної якості. Проте ускладнення системи й поява нових елементів при організації процесів виробництва, обміну, розподілу і споживання потребують охоплення широкого кола зв'язків по всій ланці «від лану до столу», дотичних до сільського господарства, харчової промисловості, ринків продовольства, продовольчої безпеки, безпечності та якості продовольства тощо, що виходить за межі традиційних для вітчизняної науки категорій «продовольчий комплекс», «агропродовольчий комплекс», «агропродовольча сфера». У цьому зв'язку варто звернутися до світового досвіду й зосередити увагу на теоретико-сутнісних аспектах формування продовольчих систем у контексті перегляду традиційних понять та уявлень відповідно до вимог часу і глобалізації поширення єдиного змісту дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «продовольча система» набув значного поширення у наукових розробках і документах провідних міжнародних організацій при висвітленні процесів, що впливають на виробництво та споживання продуктів харчування, формування продовольчої безпеки, здорове харчування, охорону навколишнього середовища, розвиток громад. Серед таких слід виділити дослідження Організації Об'єднаних Націй (UN) [23, 26], Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [25], Продовольчої та сільськогосподарської організації (FAO) [20, 24], Глобального альянсу за поліпшення харчування (GAIN) [27], Всесвітньої ради бізнесу з питань сталого розвитку (WBCSD) [17] та ін.

В Україні питання організаційно-економічної сутності категорії «продовольча

система», принципи і механізми функціонування продовольчих систем розглядались у працях відомих учених: Л. В. Дейнеко [14], О. В. Коваленко [4], О. В. Ковальової [5], О. І. Куця [15], Ю. Я. Лузана [16], М. П. Сичевського [14, 15, 16], А. Е. Юзефовича [16] та ін. Однак відносна новизна поняття продовольчих систем та стрімка актуалізація його на світовому рівні потребує додаткових теоретично-сутнісних тлумачень, які можуть стати методологічним базисом у системі формування наукової думки щодо бачення продовольчих систем.

Мета статті - узагальнити та поглибити теоретико-сутнісні аспекти формування сучасних продовольчих систем, розкрити особливості їх основних функціональних компонентів.

Виклад основних результатів дослідження. Історичними витоками формування продовольчого комплексу (ПК) в Україні як першооснови для подальшого його трансформації у продовольчу систему відзначено середину 60-х років ХХ ст. До того сільськогосподарський сектор розглядався ізольовано від суміжних галузей народного господарства. У 70-х роках, з метою посилення ролі та значення міжгалузевих зв'язків у централізовано-плановій системі господарювання, було сформовано агропромисловий комплекс (АПК), що становив «сукупність технологічно й економічно взаємозалежних галузей, загальна кінцева мета функціонування яких - найповніше задоволення потреб суспільства в продуктах харчування й інших предметах споживання із сільськогосподарської сировини та вирішення соціальних питань села на основі послідовного застосування досягнень науково-технічного прогресу, зростання економічної ефективності виробництва» [9, с. 62]. АПК і ПК являли собою взаємозалежність галузей і виробництв, об'єднаних єдиним завданням, проте для ПК зорієнтоване виключно на задоволення потреб у продовольстві, тоді як АПК - крім продовольства ще й в інших предметах споживання, вироблених із сільськогосподарської сировини.

Варто зауважити, що до 1995 р. агропромисловий комплекс активно фігурував у назовах нормативних документів України, хоча на законодавчому рівні визначення було відсутнє. У Концепції національної програми відродження села на 1995-2005 рр., затвердженій Постановою Верховної Ради України

від 4 лютого 1994 р. № 3924 [7] агропромисловий комплекс змінено на «аграрний сектор економіки» та «аграрну сферу». У 2005 р. у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» № 2982-IV від 18.10.2005 р. було введено термін «аграрний сектор/агропродовольчий сектор» [11].

Аналіз положень визначення змісту сутності «продовольчого комплексу», особливостей його побудови та функціонування, висвітлених у багатьох наукових працях учених [2, с. 25; 3, с. 27; 6, с. 22; 8, с. 5; 10, с. 64; 12, с. 9; 13, с. 251], дозволив зробити узагальнення трактування його як складної системи взаємозалежних і взаємопов'язаних галузей та підприємств з виробництва продовольчої сировини, її заготівлі, переробки, зберігання й реалізації через торговельну мережу до споживача для задоволення його потреб у продовольстві за науково обґрунтованими нормами споживання при найефективнішому використанні виробничих ресурсів. Традиційно діяльність продовольчого підкомплексу спрямовувалася на підвищення ефективності останнього задля нарощування обсягів виробництва продукції. Проте за останні два десятиріччя стало зрозуміло, що продовольче забезпечення охоплює управління й економіку виробництва продуктів харчування, його сталість, поведінку споживачів, а також яким чином виробництво продовольства позначається на навколишньому середовищі та вплив продуктів харчування на здоров'я населення.

Поступово продовольчий комплекс за своїм сутнісним змістом замінювався на виробничо-збутовий ланцюг (1990-2000 рр.), який спочатку був спрямований лише на оптимізацію фізичних потоків товарів, тоді як пізніше до цього додалася ще й оптимізація інфраструктури та логістики. Від початку 2000-х років виробничо-збутові ланцюги характеризувалися динамічністю, взаємопов'язаністю складових елементів, створенням доданої вартості, орієнтацією на управління, об'єднанням національного продовольчого середовища в єдину систему всіх продовольчих ланцюгів, які взаємодіють на певній території [15, с. 11].

Поява нових факторів впливу (природно-кліматичних, демографічних, глобалізаційних, політичних та ін.) спричинила ускладнення взаємозв'язків між усім спектром

учасників виробничо-збутового ланцюгу руху продовольства «від поля до столу»: виробництво, переробка, розподіл, споживання та втрати і відходи продовольства. Відповідно до світових тенденцій відбулося поступове формування продовольчих систем в Україні, де виробничо-збутові ланцюги стали лише складовим елементом економічного механізму.

За визначенням ФАО, продовольча система охоплює усі елементи (навколишнє середовище, людей, ресурси виробництва, процеси, інфраструктуру, установи, ринки й торгівлю) та види діяльності, пов'язані з виробництвом, переробкою, розподілом і збутом, підготовкою та споживанням продовольства й утилізацією відходів, зовнішні фактори і результати цих видів діяльності, включаючи соціально-економічні та екологічні результати [24, с. 11]. Продовольча система - це складна структура, що охоплює безліч видів діяльності й економічних відносин, взаємодія яких поєднує в процесі виробництва технологічно та економічно необхідні ресурси, працю і капітал з метою отримання певної кількості продовольства й взаємопов'язаних з ним товарів і послуг для забезпечення потреб суспільства [4, с. 108]. Згідно з даними міжнародної наукової та спеціальної літератури, продовольча система складається з багатьох послідовних етапів, задіяних у харчуванні населення: вирощування, збирання, переробка, упаковка, транспортування, збут, споживання й утилізація харчових продуктів, а також їх вплив на харчування, здоров'я і добробут та на зовнішнє середовище [18; 20; 26]. Вона задіює весь спектр учасників та їх взаємозв'язані види діяльності зі створення доданої вартості, а також частини більш широкої економічної діяльності, соціальне й природне середовище, в яку вона вбудована, включаючи необхідні драйвери розвитку та результати, отримані на кожному з цих етапів. У найширшому розумінні продовольча система розглядається як послідовність дій від виробництва (з поля) до споживання (до столу), проте не лише базові елементи, які забезпечують рух продукції від виробника до споживача, а й усі процеси та інфраструктуру, пов'язані з харчуванням населення. Здоров'я виступає ключовим фактором про розгляді викликів продовольчих систем, особливо стосовно захворювань, які прямо залежать від харчування - ожиріння,

діабет, серцево-судинні захворювання і т.д. Загалом продовольча система включає усе, що бере участь у харчуванні людей і тварин: від вирощування й збирання до переробки, продажу, маркетингу, дистрибуції, споживання та утилізації [17, с. 5]. У вузькому розумінні продовольчі системи - це люди, місцевість та види діяльності, які забезпечують населення продовольством [27]. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш 23 вересня 2021 р. у своїй доповіді на Саміті ООН щодо продовольчих систем заявив: «Продовольчі системи можуть реалізувати наше загальне бачення кращого світу» [23]. На момент початку десятирічного періоду з досягнення Цілей Сталого Розвитку до 2030 р. світові продовольчі системи були слабкими, а майже половина населення планети не могла дозволити собі здоровий раціон. Екстремальні природні умови й економічна нестабільність зумовили ще більше укорінення бідності та зростання нерівності. На цьому фоні розгорталася пандемія COVID-19, яка перетворила виробників продовольства на ще вразливіших до несприятливих змін клімату, а людство поставила перед необхідністю трансформації продовольчих систем на засади сталості.

Отже, функціонування продовольчих систем охоплює не лише всі елементи діяльності, пов'язані з виробництвом і споживанням продовольства, але і їх наслідки - економічні, екологічні та вплив на здоров'я людей. Організаційно-економічний механізм продовольчої системи включає в себе усю сукупність інституційних, правових, економічних, фінансово-кредитних важелів і чинників, що поряд із нарощуванням обсягів виробництва продовольства забезпечує раціональне використання природних і виробничих ресурсів, інноваційний розвиток, формування культури споживання та уявлення про здорове харчування, збереження навколишнього середовища, безпечність і якість харчових продуктів [14, с. 6]. Продовольчі системи виконують багато функцій, основними з яких вирізняються: забезпечення продовольчої безпеки, підтримка засобів до існування людей, що здійснюють виробництво і постачання продуктів харчування, а також виконання цього екологічно сталим способом.

Для України категорія «продовольчі системи» все ще залишається новою. Тому цілком логічно погодитися з академіком НААН М. П. Сичевським, який запропонував

введення у вітчизняний науковий обіг та широке застосування категорії «продовольча система» згідно з міжнародними організаціями та іноземними науковцями, які використовують згадане поняття при дослідженні всього спектра проблем, пов'язаних з циклом виробництва і споживання продовольства [16, с. 10]. На відміну від АПК чи продовольчого комплексу, як сукупності взаємопов'язаних галузей, продовольча система - це відкрита ринкова система, вбудована у світогосподарські зв'язки. Серед її складових, крім виробництва продовольства, присутня й світова торгівля ним, вивезення й ввезення капіталу, технологій, пов'язаних з агробізнесом, виробнича і ринкова інфраструктура, наукові дослідження та підготовка кадрів, інститути міжнаціональних торговельних угод. Відмітною рисою продовольчої системи слід вказати її функціонування на основі ринкового механізму «попит-пропозиція», нову інституціональну структуру, що визначає відносини власності, реінтеграцію міжгалузевих зв'язків. Проникнення досягнень науково-технічного прогресу в окремі сфери сільського господарства, активна присутність ТНК, посилення позицій великих агропродовольчих холдингів - це характеристики створення національної продовольчої системи. Формування останньої принциповим чином змінює структуру продовольчого ринку, умови і фактори, що впливають на пропозицію ресурсів продовольства й попит на нього, а також стратегії компаній, які все більше стають орієнтованими на пошук нових конкурентних переваг. Звідси суттєвим чином змінюється результативність функціонування продовольчого господарства. Якщо при дослідженні АПК переважно розглядаються фактори, що визначають пропозицію, то при дослідженні продовольчої системи - фактори, які визначають попит, ринкову інституціональну структуру, масштаб і рівень конкуренції, економічну поведінку господарюючих суб'єктів.

На функціональність продовольчих систем впливає багато факторів: біофізичні та екологічні, інновації, технології й інфраструктура, глобалізація і торгівля, демографічні, соціально-культурні та ін. Зміна і мінливість клімату відноситься до довгострокової трансформації глобальних погодних умов, що пливає на продовольчу безпеку, оскільки прямо стосується виробничих

екосистем, суспільств і домогосподарств та їх стійкості до зовнішніх викликів. На стадії зберігання й розподілу продовольства кліматичні зміни можуть призвести до втрат врожаю, а це своєю чергою - вплинути на рівень цін на продукти харчування. Сільське господарство може бути стійким тільки у разі раціонального використання природних ресурсів (води, землі та ґрунту).

Глобалізація робить країни і людей більш взаємопов'язаними й взаємозалежними, а торгівля створює нові можливості для працевлаштування та одночасно посилює конкуренцію для місцевих виробників. Сформовані внаслідок глобалізації моделі розподілу товарів та роздрібної торгівлі забезпечують надходження значно ширшого асортименту продовольчих товарів. Глобалізація веде до встановлення тісніших зв'язків між людьми і країнами та переходу до єдиних споживачьких вподобань щодо способу життя й типу харчування. Торгівля впливає на диверсифікацію джерел продовольства, підвищує різноманітність раціону.

До демографічних факторів, що впливають на продовольчі системи, віднесено збільшення чисельності населення у світі та зміну вікової структури, міграцію й вимушене переміщення населення, урбанізацію, зміну середнього розміру сім'ї та ін. Урбанізація залишається основним фактором ускладнення продовольчої системи. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй, до 2030 р. 60% світової популяції (4,9 мільярда людей) житиме у містах [19, с. 30]. Привабливість міст пояснюється легшим доступом до ресурсів, кращими можливостями знайти роботу порівняно з сільськими територіями, а також доступом до медицини, освіти й культури. Міста виступають осередками економічної сили та соціальної взаємодії. Міські жителі, як правило, мають вищі доходи, що відповідно одразу ж позначається на поліпшенні структури харчування - збільшенні в цілому споживання тваринницької продукції, а також овочів і фруктів. Одночасно зростає попит на напівфабрикати і харчування поза домом. Урбанізація формує продовольчу систему країни, створюючи довші продовольчі ланцюги. Виникає потреба у переробці, упаковці, охолодженні. При цьому зростають і втрати харчових продуктів. Урбанізація змінює продовольче середовище за рахунок збільшення кількості

супермаркетів у районах міста, забезпечуючи легший доступ до продуктів харчування.

Інновації стали важливим рушієм перетворень продовольчих систем і будуть визначальними в майбутньому для задоволення потреб зростаючого населення світу в умовах обмежених ресурсів та зміни клімату. Для нарощування обсягів якісного продовольства необхідні інноваційні технології. Проте важливим завданням залишається зменшити вплив цих технологій на навколишнє середовище. Так, точне землеробство базується на прогресі в інформаційних технологіях, включаючи GPS та використання безпілотних літаючих апаратів, наприклад, для внесення добрив чи поливу на великій швидкості без шкоди навколишньому середовищу. Усі вироблені продукти перевозяться на короткі чи довгі відстані від місць їх виробництва до пунктів переробки, розподілу, продажу та споживання. Глобалізація і посилення торгівлі призвели до збільшення відстаней доставок продуктів харчування, тому зросла роль інфраструктури при формуванні продовольчих систем.

Політика в галузі сільського господарства, харчування та торгівлі впливає на продовольчі системи. Наприклад, субсидії чи торговельне законодавство. Держава може запроваджувати рекомендації стосовно здорового харчування або використовувати податкові важелі для регулювання споживання продуктів харчування. Для укріплення продовольчих систем на рівні органів державного управління розробляються і впроваджуються відповідні стратегії та програми.

Соціальні й культурні традиції формують структуру раціону. В більшості культур їжа складає центральну частину свят і традицій. Сильні культурні зв'язки з традиційними продуктами харчування і звичаями можуть запобігти поширенню дієти з вмістом продуктів високого ступеня обробки та залежності від фаст-фуду. В багатьох культурах певних продуктів харчування уникають з різних причин. Їжа відіграє значну роль у відчутті ідентичності людини, вказуючи на географію, різноманітність та ієрархію певної культури.

До складу продовольчої системи входять три взаємопов'язані елементи: продовольчі виробничо-збутові ланцюги (усі види діяльності стосовно переміщення продуктів харчування від виробника до споживача), продовольче середовище (фізичні, економічні,

політичні й соціально-культурні умови, в яких споживачі взаємодіють із системою для придбання, приготування і споживання продуктів харчування) та поведінка споживачів (особливості рішень споживача щодо того, які продукти харчування обирати, зберігати, готувати і споживати). Продовольчі системи можна розглядати на різних рівнях - від глобального до регіонального.

Виробничо-збутові ланцюги охоплюють все - від постачання ресурсів для сільськогосподарської діяльності (наприклад, насіння, необхідне для вирощування культур), а також виробництво, транспортування, зберігання, дистрибуцію, переробку, пакування, роздрібну торгівлю та маркетинг. Фермери, переробники, оптові торговці, перевізники, роздрібні торговці - це лише частина учасників, задіяних у цих процесах. Усі етапи просування поставок продукції взаємопов'язані та взаємозалежні. Ланцюги діють на різних рівнях та у різних масштабах. Вони можуть бути короткими, якщо виробники самі споживають одержану продукцію або реалізують на локальних ринках, чи довгими, коли вироблені продукти знаходяться на значних відстанях від їх реалізації, а у виробництві, переробці, упакуванні та роздрібній торгівлі бере участь велика кількість людей. У продовольчому ланцюгу враховують також втрати продовольства та харчові відходи, які можуть виникати на будь-якому етапі їх просування від виробника до споживача. Втрати продовольства означають, що продукція може бути розлита, розсипана або зіпсована (наприклад, через неналежне зберігання), що призводить до погіршення її якості. Харчові відходи включають продовольчі продукти, які придатні до використання за показниками якості, проте не споживаються людьми з різних причин, унаслідок чого псуються [1, с. 5].

Продовольче середовище означає фізичні, економічні, політичні й соціально-культурні обставини, в яких споживачі взаємодіють із продовольчою системою з метою придбання, приготування та споживання продуктів. Воно складається з наступних елементів: пунктів, де споживач отримує фізичний доступ до продуктів харчування; інфраструктури в антропогенному середовищі, яка дозволяє споживачам отримати доступ до цих пунктів; особистих факторів (дохід, рівень освіти, цінності тощо), а також політичних, соціальних і культурних

норм, що становлять основу відповідної взаємодії [24, с. 11]. Наявність та доступність продуктів харчування, безпека, якість і зручність, а також реклама - це складові продовольчого середовища, які впливають на те, як люди отримують доступ до продуктів харчування.

Поведінка споживачів описує особливості їхнього рішення стосовно того, які продукти купувати, зберігати, готувати й споживати та як розподіляти їх у домогосподарстві. Поведінка споживачів залежить від багатьох особистих переваг: смаку, зручності, цінності, традиції, культури та переконання. Проте значною мірою вона формується існуючим продовольчим середовищем. Колективні зміни у поведінці споживачів, викликані зміною доходів, способу життя чи переконаннями, впливають на функціонування продовольчих систем. Наразі глобальні дієти зміщуються у бік якісніших і багатших на поживні речовини продуктів: м'яса, молочних продуктів та овочів. Проте людство ще недостатньо проінформоване, що таке здорове харчування. Багато споживачів з низьким рівнем доходу не мають доступу до якісніших дієт. Натомість для них доступні менш здорові продукти - оброблені з високим вмістом цукру та жиру, високоенергетичні. Щоденне споживання низькоякісної висококалорійної їжі призводить до ризику ожиріння та хронічних неінфекційних захворювань.

Раціон харчування повинен задовольняти потребу в енергії, складатися з різноманітних якісних продуктів та бути безпечним для споживання. Згідно з Римською декларацією за результатами Другої Міжнародної конференції з питань харчування: «Підвищення якості харчування потребує забезпечення усіх вікових груп та усіх груп з особливими потребами здоровим, збалансованим та різноманітним харчуванням, включаючи, за необхідності, традиційні продукти харчування, що задовольняють потреби в поживних речовинах, а також відмови від надмірного вживання насичених жирів, цукру і солі та практично повного виключення з раціону трансжирів» [21]. Склад раціону залежить від індивідуальних характеристик споживача: віку, статі, способу життя, фізичної активності тощо. Здоровий раціон має наступні складові: кількість (забезпечує достатню кількість енергії для підтримання життєдіяльності й фізичної активності),

різноманітність (включає різні харчові продукти: овочі, фрукти, крупи, молочні продукти, білкові продукти тваринного і рослинного походження), якість (містить необхідні поживні макро- і мікроелементи), безпека (безпечні для вживання харчові продукти та напої).

Результати функціонування продовольчих систем відображаються на економічній, екологічній та соціальній сферах. Сільське господарство і виробництво продовольства забезпечує доходами й гарантує зайнятість для мільйонів людей, у тому числі дрібних виробників та населення сільських територій, а також здійснює внесок в економіку країн, особливо з низьким та середнім рівнем доходів. Зміни в продовольчих системах впливають на споживачів і можуть мати економічні наслідки для фермерів, переробників, представників роздрібної торгівлі та ін. Збільшення імпорту харчових продуктів призводить до конкуренції між дрібними фермерами та скорочення місцевого виробництва. Підтримка експортних галузей сприяє нарощуванню виробництва товарної продукції та збільшенню інвестицій в харчову промисловість, що створює нові робочі місця.

Продовольчі системи впливають на навколишнє середовище. Сучасні методи виробництва і споживання продовольства створюють безпрецедентне навантаження на природні ресурси та змінюють екосистеми.

Попит на певні раціони харчування впливають на водо- і землекористування, біорізноманіття та зміну клімату. Особливо загрозливим визнано зростання виробництва молочних і м'ясних продуктів, оскільки таке потребує великих площ землі, водних ресурсів та призводить до викидів парникових газів. Інтенсивне сільське господарство використовує значні обсяги добрив і пестицидів. Вирощування монокультур загрожує виснаженням ґрунтів та може призвести до втрати стійкості до посухи чи інших екстремальних погодних явищ.

Соціальні наслідки функціонування продовольчих систем полягають у визначальній ролі, яку вони відіграють у добробуті суспільства. Відомо, що у світі виробляється достатньо продовольства для задоволення зростаючого попиту населення, проте проблема несправедливого розподілу все ще не вирішена. Тільки справедливий розподіл продовольства дозволить забезпечити усім членам суспільства рівний доступ до здорового харчування, що сприятиме зміцненню здоров'я громадян, гендерній рівності, трудовим правам тощо.

Таким чином, формування і функціонування продовольчої системи значно ширші у своєму розумінні порівняно з продовольчим комплексом, оскільки включають фактори впливу (драйвери), взаємопов'язані елементи системи та результати (рис.).

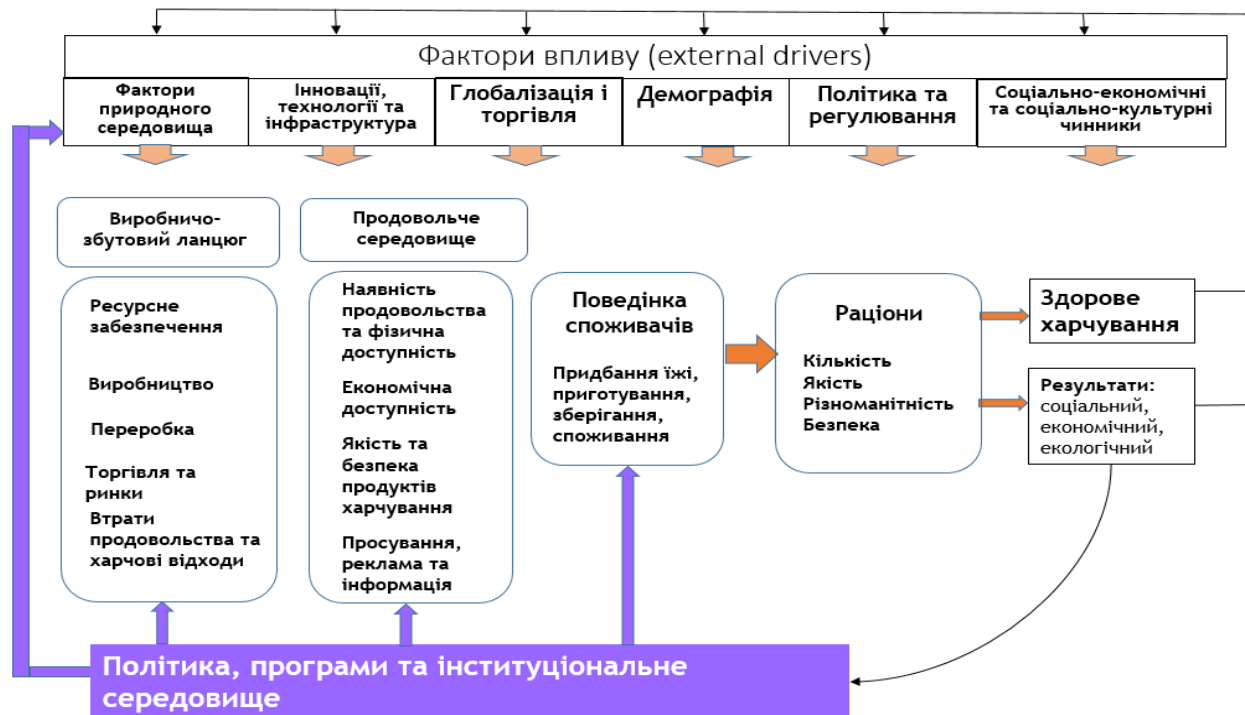

Схема функціонування продовольчої системи

Джерело: Сформовано на основі аналізу наукових досліджень: [24, 27].

Розвиток продовольчих систем протягом останніх 30 років засвідчує багато позитивних результатів. До них насамперед віднесено: розширення вибору продуктів харчування, орієнтація на вподобання споживача, зокрема відносно смаку, форми та якості продукту, розширення можливостей щодо несільськогосподарської зайнятості та ін. Водночас швидкі структурні зміни призвели і до загострення проблеми продовольчої безпеки та безпеки харчування. Останні тенденції стосовно індустріалізації, глобалізації та комерціалізації не надто сприятливо вплинули на те, як харчові продукти виробляють, ступінь їх переробки та моделі споживання. Це стосується таких проблем, як: доступність для споживання висококалорійних продуктів глибокої переробки, а також продуктів із низькою харчовою цінністю, слабкий доступ дрібних виробників до життєздатних ринків, високий рівень втрат продовольства й харчових відходів, збільшення випадків впливу небезпечних продуктів на здоров'я людей і тварин, зростання енергоємності та екологічного навантаження, викликане подовженням та індустріалізацією продовольчих ланцюгів. Комерціалізація й індустріалізація у сільському господарстві суттєво підвищили пропозицію протягом року та економічну доступність широкого асортименту харчових продуктів для більшості світових споживачів. Проте рівень неповноцінного харчування зростає, а населення більшості країн світу потерпає від затримки росту, анемії, ожиріння та надмірної ваги. Негативні екологічні наслідки у зв'язку зі зміною продовольчих систем проявилися у деградації ґрунтів, нераціональному використанні водних ресурсів, надмірному застосуванні пестицидів і добрив. Все це свідчить про необхідність подальшої трансформації продовольчих систем у напрямі забезпечення відповідності моделей виробництва і споживання продуктів харчування засадам сталого розвитку.

Висновки. Теоретичні узагальнення сутності продовольчого комплексу, від ефективного функціонування якого залежить формування продовольчої безпеки, здоров'я населення та стану навколишнього середовища засвідчили необхідність

розширення його трактування до категорії «продовольча система». Подібне зумовлено ускладненням та появою нових елементів, охопленням усіх видів діяльності, пов'язаних із виробництвом, переробкою, розподілом, збутом та споживанням продовольства, розширенням спектра її учасників та їхніх взаємозв'язків, дотичних до сільського господарства, переробної промисловості, ринків продовольства, продовольчої безпеки, інфраструктури, безпечності та якості продовольства, а також посиленням впливу факторів на середовище функціонування продовольчої системи (економічних, соціально-культурних, політичних, науково-технічних, екологічних та глобалізації). На відміну від продовольчого комплексу, як сукупності взаємопов'язаних галузей, продовольча система - це відкрита ринкова система, вбудована у світогосподарські зв'язки, в якій крім виробництва продовольства наявні світова торгівля, обмін інформацією та технологіями, пов'язаних з агробізнесом, виробнича й ринкова інфраструктура, наукові дослідження і підготовка кадрів, міжнародні інститути й організації, що регулюють світове виробництво та споживання продовольства. Продовольча система функціонує на основі ринкового механізму «попит-пропозиція», впровадження досягнень науково-технічного прогресу, активної присутності ТНК, спрямованості стратегій компаній на пошук нових конкурентних переваг, більшої орієнтації на попит і споживачьку поведінку, ніж на пропозицію.

Продовольча система знаходиться під впливом соціального, політичного, культурного, технологічного, економічного та природного середовища. Вона потребує трудових ресурсів у вигляді праці, досліджень та освіти. Особливості функціонування продовольчих систем змушують розглядати їх з позицій різних дисциплін, зокрема антропології, соціології, економіки, географії та ін. Функціонування продовольчих систем прямо пов'язано з подоланням голоду, досягненням продовольчої безпеки, економічним зростанням задіяних у процесі сукупності підприємств, поліпшенням харчування і сприянням сталому розвитку сільського господарства.

Список бібліографічних посилань

1. Бабич М. М. Виклики та масштаби проблеми втрат продовольства та харчових відходів у світовому вимірі. *World Science*. 2018. № 5(33). Vol. 4. С. 4-9.
2. Продовольственный комплекс / Вермель Д. Ф., Гончаров В. Д., Князев Н. К. и др. Москва : Колос, 1982. 303 с.
3. Гончаров В. Д. Формирование и развитие продовольственного комплекса в СССР. Москва : ВНИИТЭИСХ, 1983. 68 с.
4. Коваленко О. В. Механізм функціонування продовольчої системи в глобальній економіці: ознаки стійкості. Інноваційний розвиток харчової індустрії: зб. наук. праць за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 21 листоп. 2019 р. Київ : Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2019. С. 108-112.
5. Ковальова О. В. Національний діалог визначить стратегію трансформації продовольчих систем. *Укрінформ*. 6 вересня 2021 р. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3310684-nacionalnij-dialog-viznacist-strategiu-transformacii-prodovolchih-sistem-ekspert.html>.
6. Коломицева О. В., Шевченко Н. В. Продовольчий комплекс як структурна складова АПК в умовах трансформаційного розвитку економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 4(2). С. 17-22.
7. Концепція національної програми відродження села на 1995-2005 рр.: Постанова Верховної Ради України від 4.02.1994 р № 3924. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3924-12#Text> (дата звернення: 20.06.2018).
8. Лебедінський Ю. П., Ганечко Л. А. Продовольственный комплекс Украинской ССР (темпы и пропорции развития) АН УССР СОПС УССР. Киев : Наук. думка, 1986. 254 с.
9. Лисецький А. АПК: методологія розвитку регіонів. *Економіка України*. 2000. № 2. С. 59-66.
10. Олійник Я. Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування. Київ : Лібра, 1996. 208 с.
11. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р. : Закон України № 2982-IV від 18.10.2005 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>.
12. Продовольчий комплекс України : стан та перспективи розвитку [Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько]; за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. Київ : РВПС України НАН України, 2006. 252 с.
13. Сенишин О. С. Сутність та структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу України. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*, 2015. Вип. 4. С. 250-255.
14. Сичевський М. П., Дейнеко Л. В. Організаційно-економічна сутність категорії «продовольча система». *Продовольчі ресурси*. 2015. № 4. С. 4-9.
15. Сичевський М. П., Коваленко О. В., Куць О. І. Механізми забезпечення реалізації стратегічного потенціалу продовольчих систем. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 7-19. URL : <https://drive.google.com/file/d/1dT13gVQn20s7ZR8nGRnelur-QxqsTpg/view>.
16. Стратегічний потенціал продовольчої системи України : монографія / Сичевський М. П., Юзефович А. Е., Коваленко О. В., Куць О. І., Лузан Ю. Я. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 164 с.
17. CEO Guide to Food System Transformation. 2019. WBCSD. 32 p. URL : <https://www.wbcsd.org/Programs/Food-Land-Water/Food-Land-Use/Resources/CEO-Guide-to-Food-System-Transformation>.
18. Cheikh Mbow, Cynthia Rosenzweig et al. Food Security. IPCC Special Report Climate Change and Land. 2018. P. 437-550. URL : <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2020/02/SRCCL-Chapter-5.pdf>.
19. Ernst Ulrich von Weizsacker, Anders Wijkman Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A report to the Club of Rome. Springer Nature. New York. 2018. 220 p.
20. FAO. 2015. Sustainable Food Systems. Concept and Framework. URL : <http://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf>.
21. FAO/WHO. 2014. Conference outcome document: Rome Declaration on Nutrition. Second International Conference on Nutrition, 19-21 November, Rome. URL : <http://www.fao.org/3/a-ml542e.pdf>.

References

1. Babych, M.M. (2018). Vykylyky ta masshtaby problemy vtrat prodovolstva ta kharchovykh vidkhodiv u svitovomu vymiri [Challenges and scale of the problem of food and food waste losses in the global dimension]. *World Science*, 5(33), vol. 4, pp. 4-9 [In Ukrainian].
2. Vermel', D.F., Goncharov, V.D., Knjazez, N.K., et al. (1982). Prodovol'stvennyj kompleks [Food complex]. Moskva : Kolos [In Russian].
3. Goncharov, V.D. (1983). Formirovanie i razvitie prodovol'stvennogo kompleksa v SSSR [Formation and development of the food complex in the USSR]. Moskva : VNIITJelSH [In Russian].
4. Kovalenko, O.V. (2019). Mekhanizm funktsionuvannia prodovolchoi systemy v hlobalnij ekonomitsi: oznaky stiikosti [The mechanism of functioning of the food system in the global economy: signs of sustainability]. *Innovatsiyni rozvytok kharchovoi indusirii: zb. nauk. prats za materialamy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 21 lystop. 2019 r. Kyiv : Instytut prodovolchikh resursiv NAAN* (pp. 108-112) [In Ukrainian].
5. Kovalova, O.V. (2021). Natsionalnyi dialoh vyznachyt stratehiu transformatsii prodovolchikh system. The national dialogue will determine the strategy for the transformation of food systems. *Ukrinform*. 6 veresnia 2021 r. Retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3310684-nacionalnij-dialog-viznacist-strategiu-transformacii-prodovolchih-sistem-ekspert.html> [In Ukrainian].
6. Kolomytseva, O.V. & Shevchenko, N.V. (2010). Prodovol'chyi kompleks yak strukturna skladova APK v umovakh transformatsiinoho rozvytku ekonomiky [Food complex as a structural component of agro-industrial complex in the conditions of transformational development of economy]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, 4(2), pp. 17-22 [In Ukrainian].
7. Kontseptsia natsionalnoi prohramy vidrodzhennia sela na 1995-2005 rr.: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 4.02.1994 r # 3924 [The concept of the national program of rural revival for 1995-2005: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of February 4, 1994 No. 3924]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3924-12#Text> [In Ukrainian].
8. Lebedinskij, Ju.P. & Ganechko, L.A. (1986). Prodovol'stvennyj kompleks Ukrainskoj SSR (tempy i proporcii razvitiya) AN USSR SOPS USSR [Food complex of the Ukrainian SSR (rates and proportions of development) of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR SOPS of the Ukrainian SSR]. Kyiv : Nauk. dumka [In Russian].
9. Lysetskyi, A. (2000). APK: metodolohiia rozvytku rehioniv [AIC: methodology of regional development]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, pp. 59-66 [In Ukrainian].
10. Oliinyk, Ya.B. (1996). Ekonomiko-ekolohichni problemy terytorialnoi orhanizatsii vyrobnytstva i pryrodokorystuvannia [Economic and ecological problems of territorial organization of production and nature management]. Kyiv : Libra [In Ukrainian].
11. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky na period do 2015 r. : Zakon Ukrainy # 2982-IV vid 18.10.2005 r. [On the basic principles of state agrarian policy for the period up to 2015: Law of Ukraine No. 2982 - IV of 18.10.2005]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text> [In Ukrainian].
12. Deineko, L.V., Kovalenko, A.O., Koreniuk, P.I., Sheludko, E.I., et al. (2006). Prodovol'chyi kompleks Ukrainy : stan ta perspektyvy rozvytku [Food complex of Ukraine: state and prospects of development]. B.M. Danylyshyn (Ed.). Kyiv : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
13. Senyshyn, O.S. (2015). Sutnist ta strukturno-funktsionalna kharakterystyka prodovolchoho kompleksu Ukrainy [The essence and structural and functional characteristics of the food complex of Ukraine]. *Visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*, 4, pp. 250-255 [In Ukrainian].
14. Sychevskyi, M.P. & Deineko, L.V. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichna sutnist katehorii «prodovolcha systema» [Organizational and economic essence of the category "food system"]. *Prodovolchi resursy*, 4, pp. 4-9 [In Ukrainian].

22. Glenn Denning, Jess Fanzo. Ten Forces Shaping the Global Food System. Basel, Karger, 2016, pp. 19-30. URL : <https://www.karger.com/Article/Pdf/452372>.
23. Guitaras A. Secretary-General's Chair Summary and Statement of Action on the UN Food Systems Summit. 23 September 2021. URL : <https://www.un.org/en/food-systems-summit/news/making-food-systems-work-people-planet-and-prosperity>.
24. Nutrition and food systems. A report by The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition Nutrition and food systems. UN. FAO. September 2017. 152 p. URL : <https://www.fao.org/3/i7846e/i7846e.pdf>.
25. OECD. 2020. Understanding Food Systems. URL : <https://www.oecd.org/food-systems/understanding/>.
26. UN. 2020. Hungry for change: the global food system. Ecosystem and biodiversity. URL : <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/hungry-change-global-food-system>.
27. Honcharenko, O., Diachenko, O., & Bykova-Fedorchuk, N. (2020). State regulation of ukraine's foreign trade in a global pandemic. *Scientific Horizons*, 23(9), 86-97. doi: 10.48077/scihr.23(9).2020.86-97.
15. Sychevskyi, M.P., Kovalenko, O.V. & Kuts, O.I. (2020). Mekhanizmy zabezpechennia realizatsii stratehichnoho potentsialu prodovolchikh system [Mechanisms for ensuring the realization of the strategic potential of food systems]. *Prodovolchi resursy*, 14, pp. 7-19. Retrieved from : <https://drive.google.com/file/d/1dT13gVQn20s7ZR8nG-Rnelur-QxqsTpg/view> [In Ukrainian].
16. Sychevskyi, M.P., Yuzefovych, A.E., Kovalenko, O.V., Kuts, O.I. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Stratehichniy potentsial prodovolchoi systemy Ukrainy : monohrafiia [Strategic potential of the food system of Ukraine: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
17. CEO Guide to Food System Transformation. 2019. WBCSD. Retrieved from : <https://www.wbcsd.org/Programs/Food-Land-Water/Food-Land-Use/Resources/CEO-Guide-to-Food-System-Transformation> [In English].
18. Cheikh Mbow, Cynthia Rosenzweig, et al. (2018). Food Security. IPCC Special Report Climate Change and Land, pp. 437-550. Retrieved from : <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2020/02/SRCCL-Chapter-5.pdf> [In English].
19. Ernst Ulrich von Weizsacker, Anders Wijkman (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A report to the Club of Rome. Springer Nature. New York [In English].
20. FAO. 2015. Sustainable Food Systems. Concept and Framework. Retrieved from : <http://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf> [In English].
21. FAO/WHO. 2014. Conference outcome document: Rome Declaration on Nutrition. Second International Conference on Nutrition, 19-21 November, Rome. Retrieved from : <http://www.fao.org/3/a-ml542e.pdf> [In English].
22. Glenn Denning & Jess Fanzo (2016). Ten Forces Shaping the Global Food System. *Basel, Karger*, pp. 19-30. Retrieved from : <https://www.karger.com/Article/Pdf/452372> [In English].
23. Guitaras, A. (2021). Secretary-General's Chair Summary and Statement of Action on the UN Food Systems Summit. 23 September 2021. Retrieved from : <https://www.un.org/en/food-systems-summit/news/making-food-systems-work-people-planet-and-prosperity> [In English].
24. Nutrition and food systems. A report by The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition Nutrition and food systems. (2017). UN. FAO. September. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/i7846e/i7846e.pdf> [In English].
25. OECD. 2020. Understanding Food Systems. Retrieved from : <https://www.oecd.org/food-systems/understanding/> [In English].
26. UN. 2020. Hungry for change: the global food system. Ecosystem and biodiversity. Retrieved from : <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/hungry-change-global-food-system> [In English].
27. Honcharenko, O., Diachenko, O., & Bykova-Fedorchuk, N. (2020). State regulation of ukraine's foreign trade in a global pandemic. *Scientific Horizons*, 23(9), 86-97. doi: 10.48077/scihr.23(9).2020.86-97.

Kozak O. A., Pugachov M. I. Food systems formation: theoretical and essential aspects

The purpose of the article is to generalize and deepen the theoretical and essential aspects of the formation of modern food systems, to reveal the features of their main functional components.

Research methods. Based on the dialectical method of cognition, general scientific research methods were used, namely: abstract-logical (for generalization and formulation of conclusions); monographic and systems analysis (in studying the essence of food systems); historical (in the study of transformational transformations of the food complex into a food system); comparative analysis (to compare the substantive characteristics of the food complex and the food system); graphic (for visual display of analysis results); as well as a systems approach, analysis and synthesis, induction and deduction, and others in the field of economic research.

Research results. It is proved that the food complex has long gone beyond its traditional interpretation. Its content can be defined as a food system that includes all elements (production resources, people, markets, trade, institutions, infrastructure, environment), all activities and the full range of actors involved in the production, processing, distribution, marketing and consumption of food, involving drivers of the economic, social and natural environment in which it is embedded, to achieve socio-economic and environmental results.

Scientific novelty. Theoretical and methodological approaches to determining the organizational and economic status of the food subcomplex as a food system, which is a set of interconnected elements, activities and participants involved in the whole chain of "production-consumption", operating under the influence of environmental factors (economic, socio-cultural, political, scientific and technical, environmental and globalization) to meet the needs of the population in quality and safe food while maintaining the economic benefits of all economic entities and achieving the strategic goal of ensuring food security.

Practical significance. The research results contain theoretically essential aspects that expand knowledge about the formation of food systems in current conditions. All interested persons and specialists can use the obtained materials to research further the problems of construction and functioning of modern food systems. Figs.: 1. Refs.: 27.

Keywords: food system; food complex; food environment; consumer behaviour; influencing factors.

Kozak Olga Anatoliivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Pugachov Mykola Ivanovich - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Козак О. А., Пугачёв Н. И. Формирование продовольственных систем: теоретико-сущностные аспекты

Цель статьи - обобщить и углубить теоретико-сущностные аспекты формирования современных продовольственных систем, раскрыть особенности их основных функциональных компонентов.

Методика исследования. Опираясь на диалектический метод познания, использованы общенаучные методы исследования, а именно: абстрактно-логический (для обобщения и формулировки выводов); монографический и системного анализа (при рассмотрении сущности продовольственных систем); исторический (при изучении трансформационных преобразований продовольственного комплекса в продовольственную систему); сравнительного анализа (для сопоставления содержательных характеристик продовольственного комплекса и продовольственной системы); графический (для наглядного отображения результатов анализа); а также системный подход, анализа и синтеза, индукции и дедукции и другие в сфере экономических исследований.

Результаты исследования. Доказано, что продовольственный комплекс давно вышел за пределы его традиционной трактовки и по своему содержательному наполнению его можно определить как продовольственную систему, охватывающую все элементы (ресурсы производства, людей, рынки, торговлю, учреждения, инфраструктуру, окружающую среду), все виды деятельности и весь спектр участников, связанных с производством, переработкой, распределением, сбытом и потреблением продовольствия, задействуя драйверы экономической, социальной и природной среды, в которую она встроена, для получения социально-экономических и экологических результатов.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретико-методологические подходы к определению организационно-экономического статуса продовольственного подкомплекса как продовольственной системы, что является совокупностью взаимосвязанных элементов, видов деятельности и участников, задействованных по всему звену «производство-потребление», что функционирует под влиянием факторов внешней среды (экономических, социально-культурных, политических, научно-технических, экологических и глобализации) с целью стабильного удовлетворения потребностей населения в качественных и безопасных продуктах питания при соблюдении экономических выгод всеми субъектами хозяйствования и достижении стратегической цели - обеспечение продовольственной безопасности.

Практическая значимость. Результаты проведенных исследований содержат теоретико-сущностные аспекты, которые расширяют знания по формированию продовольственных систем в современных условиях. Полученные материалы будут использованы всеми заинтересованными лицами и специалистами для дальнейших научных исследований проблем формирования и функционирования современных продовольственных систем. Илл.: 1. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: продовольственная система; продовольственный комплекс; продовольственная среда; поведение потребителей; факторы воздействия.

Козак Ольга Анатольевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Пугачёв Николай Иванович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2021 р.

Фахове рецензування: 11.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Козак О. А., Пугачов М. І. Формування продовольчих систем: теоретико-сутнісні аспекти. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 93 – 103. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111093>

Kozak, O.A. & Pugachov, M.I. (2021). Formuvannia prodovolchych system: teoretyko-sutnisni aspekty [Food systems formation: theoretical and essential aspects]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 93 – 103 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111093>

* * *

УДК 637.1.3(477)

JEL Classification: Q13; M41

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111104>

М. В. КРИВУН, аспірант*

Імперативи формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств

Мета статті - провести комплексний аналіз імперативів формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств з обґрунтуванням перспектив їх подальшого прогресивного розвитку в сучасних умовах господарювання.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: монографічний - для визначення сутності поняття імперативу; аналізу і синтезу - для окреслення організаційних факторів впливу на діяльність молокопереробних підприємств і правового регулювання виробництва, а також вимог до дотримання безпечності та якості молока і молочних продуктів; моделювання - для побудови концептуальних моделей організаційної структури та інституціональної організації ринку молока і молочної продукції; порівнянь і зіставлень - для виявлення відмінностей системи управління якістю та безпечністю продукції, що ґрунтується на міжнародних стандартах серії ISO, і системи харчової безпеки HACCP; абстрактно-логічний - для формулювання висновків.

Результати дослідження. Розглянуто основні вимоги до ефективного функціонування молокопереробних підприємств. На основі маркетингового ланцюга окреслено організаційну структуру, проаналізовано сучасний стан, встановлено варіанти розвитку і вимоги до комплексного оцінювання ринку молока та молочної продукції. Проаналізовано інституціональну організацію молочного ринку, вимоги державних інститутів правового регулювання до виробництва й безпечності та якості молочної продукції підприємств. Встановлено суперечності нормативно-правових документів, що перешкоджають роботі молокопереробних підприємств. Проведено моніторинг діяльності інститутів громадського самоврядування товаровиробників молочної галузі, їх вплив на функціонування та вимоги до підвищення ефективності молокопереробних підприємств. Окреслено організаційні засади побудови партнерських відносин між учасниками молочного ринку. Запропоновано комплексний підхід до забезпечення якості молочної продукції в операційній діяльності підприємств на основі вимог систем управління якістю і безпечністю молочної продукції та системи аналізу ризиків і контролю небезпечних чинників.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методологічно-практичні аспекти комплексного дослідження основних засад формування організаційного механізму та обґрунтування заходів забезпечення ефективного функціонування молокопереробних підприємств у сучасних умовах господарювання.

Практична значущість. Визначені підходи і результати дослідження імперативів формування організаційного механізму можуть бути використані органами державного й галузевого управління при організації моніторингу та розробки пріоритетних заходів щодо підвищення ефективності підприємств вітчизняної молочної галузі. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.: 41.

Ключові слова: підприємство; організація; ринок; молоко; молокопродукція; система; стандарт; якість; безпека.

Кривун Михайло Вікторович - аспірант кафедри економіки і права, Національний університет харчових технологій (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 68)

E-mail: kryvunmishaemail@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9631-5837>

Постановка проблеми. Стосовно терміна «організація» відомо багато визначень. Так, у перекладі з грецької - це інструмент цільового досягнення певної мети, з французької (*organisation*) - будова, структура чогось; одна із функцій управління (регулювання); група осіб, що становить колектив,

єдине ціле; налагодження, впорядкування, приведення чогось у систему; об'єднання, союз, засновані для досягнення певної мети. Організаційний механізм, що включає сукупність взаємозалежних і взаємодіючих елементів при наявності внутрішньої упорядкованості й узгодженості між ними та диференціації і відносної автономії, а також важелів та інструментів впливу на господарську діяльність підприємств молочної галузі, слугує для забезпечення організованої,

* Науковий керівник - А. О. Заїнчковський, доктор економічних наук, професор.
© М. В. Кривун, 2021

цілеспрямованої, погоджувальної взаємодії структурних компонент системи виробництва з метою досягнення поставлених цілей і завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, складники, напрями їх поєднання з визначенням місця, ролі, призначення та проявів з урахуванням системно-функціонального підходу в структурі організаційного механізму в економіці досліджують О. Літвінов, С. Капталан [14]; Л. Мельник, Ю. Осацька [17]; О. Супрун [35]; О. Христюк, М. Дергалюк [40]. Принципи формування організаційного механізму ефективної діяльності підприємств окреслює В. Пісковець [25]. Організаційним заходам розв'язання проблем підприємств молочної галузі важливе значення надають О. Козак [13], О. Петриченко [23], управлінським аспектам - В. Россоха, О. Осетрова [31], підвищенню ефективності господарювання значну увагу приділяють І. Федулова, Ю. Васютинська [38]; В. Джеджула, І. Єпіфанова, М. Дзюбо [8]. Водночас поза межами дослідження залишається обґрунтування імперативів формування організаційного механізму ефективного функціонування переробних підприємств молочної галузі.

Мета статті - провести комплексний аналіз імперативів формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств з обґрунтуванням перспектив їх подальшого прогресивного розвитку в сучасних умовах господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Імператив від латинського (*imperatives* - владний, наказовий) означає вимогу, наказ, закон. Із появою кантівської "Критики практичного розуму" цей термін використовувався у філософії як атрибут загальнозначущого морального припису. У загальноновизнаному логічному трактуванні імператив означає безумовний принцип поведінки, правило, що виражає повинність (об'єктивний примус: поводитися так, а не інакше). За Кантом: "Поводься так, щоб твоя поведінка могла слугувати зразком для законодавства" [32, с. 491; 39, с. 57-59].

Дослідження організаційного механізму функціонування підприємств молочної галузі залежать від конкретних обставин, а метод їх аналізу - від дотримання відповідних принципів, що управляють взаємозв'язками і взаємозалежностями. У цьому контексті формування організаційного механізму спирається на приписи, окреслені в імперативи настійних, непорушних, безумовних вимог для створення загальної переважаючої можливості, що впливатиме на всі подальші процеси і визначатиме траєкторію розвитку, яку необхідно враховувати при розробленні та реалізації стратегії.

Ринок молока і молочної продукції належить до найбільш динамічних секторів аграрного бізнесу, що включає відносини між учасниками маркетингового ланцюга системи «виробництво молока → переробка молока → збут молочної продукції» та їхні інфраструктурні зв'язки (рис. 1).

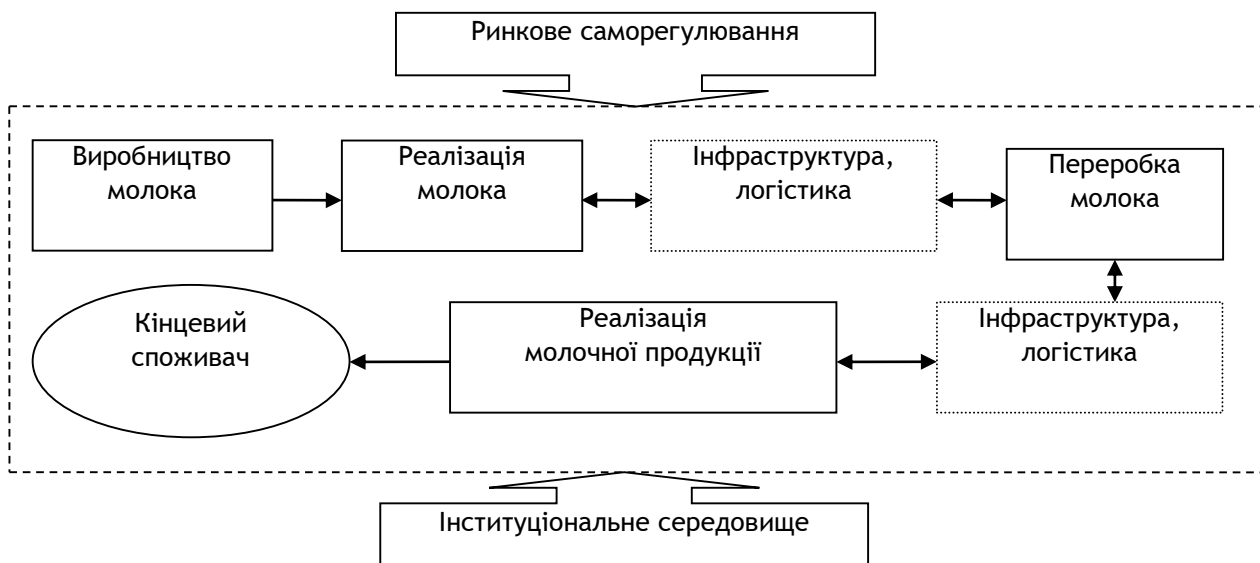

Рис. 1. Концептуальна модель організаційної структури ринку молока і молокопродукції

Джерело: Розробка автора з використанням [23, с. 177].

Молочна продукція слугує важливою компонентою раціону людини, збалансованого харчування й невід'ємним складником здорового способу життя. За даними М. І. Машкіна і Н. М. Париш, розроблена Інститутом харчування НАНУ науково обґрунтована норма річного споживання молочних продуктів у перерахунку на молоко стано-

вить 438 кг на особу, в тому числі молока - 182 кг; масла - 5,5; кисломолочного сиру - 7,3; сметани - 6,5; сиру твердого - 6,5; молока знежиреного та продукції з нього - 15,9 кг [15, с. 3]. Ця норма передбачає також добове споживання молока і молочних продуктів (табл.).

Науково обґрунтовані норми споживання людиною молока та молочних продуктів

Продукт	За добу, г	За рік, кг	У перерахунку на молоко 3,2 % жирності		Структура споживання молока, %
			за добу, г	за рік, кг	
Молоко питне та кисломолочні продукти	500	182	500	182	41,6
Масло	15	5,5	270	100	22,8
Сир	18	6,5	162	59	13,5
Кисломолочний сир	20	7,3	130	47	10,7
Сметана	18	6,5	108	39	8,9
Згущене молоко	8	3	20	7	1,6
Сухе молоко	3	1	10	4	0,9
Усього	-	-	1200	438	100

Джерело: [15, с. 10].

За товарними позиціями (див. табл.) найбільша частка припадає на питне молоко, споживання якого має становити 182 кг у рік. Однак динаміка вітчизняного ринку молока характеризується його щорічним скороченням. У 2020 р. із розрахунку на одного українця було вироблено 243,3 кг молока, що на 9,5 % менше від показника 2010 року.

При збільшенні кількості суб'єктів господарювання з перероблення молока, виробництва масла та сиру за останні 10 років на 103 од. (від 529 у 2010-му до 632 у 2020 р.) попит ними на молочну сировину перевищує пропозицію. Отже, малим і середнім молокопереробним підприємствам без глибинної переробки молока залишається виконання функції складів для переміщення і зберігання молочної сировини.

За період 2010-2020 рр. обсяги закупівлі молока переробними підприємствами скоротилися на 26,6%, від 4,8 до 3,5 млн тонн відповідно. При згортанні сировинної бази, що формувалася господарствами населення, майже в 4 рази, від 2,5 до 0,7 млн тонн відповідно, обсяги молока, купленого в сільськогосподарських підприємств, зросли на третину і у 2020 р. досягли 2,6 млн тонн, порівняно з 1,9 млн тонн у 2010 році.

Однак на споживчому ринку дефіциту молока і молочних продуктів не спостерігається. При скороченні обсягів закупівлі молокопереробними підприємствами молочної сировини виробництво молока рідкого

обробленого за період 2012-2020 рр. зросло на 15,8% (від 909,3 до 1053,1 тис. тонн), виробництво молока та вершків жирністю понад 6 % збільшилося майже на 70%, плавленого сиру - на 44,7%. Молокозаводи наростили виробництво молокопродукції для дитячого харчування: молока - на 60,4%, сиру кисломолочного та виробів з нього - на 64,7%, кисломолочних продуктів - на 74,5%. Проте виробництво сирів скоротили майже удвічі, від 144,7 до 85,2 тис. тонн, а згущеного молока та вершків - у 1,7 раза, або від 64,8 до 37,8 тис. тонн відповідно.

У 2020 р. порівняно з 2012-м імпорт молока та вершків у натуральному обсязі збільшився у 3,5 раза, молочної сироватки - у 5,1 раза, сирів усіх видів - у 2,7 раза. У 2020 р. в Україну було завезено молочної продукції загальною вартістю 294 млн дол. США, що на 65% перевищує рівень 2012 р. У вартісному вимірі імпорт молока та вершків збільшився у 2,7 раза, молочної сироватки - у 3,7 раза, сирів - 2,3 раза, вершкового масла - у 1,8 раза.

Серйозним сигналом ринку для товаровиробників слугує зміна смаків і вподобань споживачів, поширення тенденцій здорового харчування, нарощення обсягів споживання рослинного молока як альтернативи тваринному, збільшення частки людей з несприйняттям лактози та алергією на молоко. Вони змушені вживати безлактозну продукцію або ж повністю виключити молочні білки

з раціону, замінюючи їх на рослинні. З розширенням світового асортименту харчових продуктів товарами для особливих груп населення, зокрема альтернативною молочною продукцією, тенденція до вживання переважно рослинної продукції спостерігається також в Україні. Проте ринок країни недостатньо наповнений продуктами рослинного походження й представлений товарами переважно закордонного виробництва [2].

Необхідність забезпечення потреб ринку продуктами з рослинної сировини вітчизняного походження з урахуванням зміни світогляду людей, що проявляється у зміні цінностей та переваг, формування смаків і уподобань споживачів, відкриває для переробних підприємств сьогочасну ринкову нішу.

Загалом для ринку молочної продукції властиві два варіанти розвитку:

- нарощування обсягів та розширення асортименту продукції при зростанні внутрішнього попиту, забезпеченого підвищенням доходів і купівельної спроможності населення країни;

- нарощуванням експортного потенціалу (можливостей і резервів) молочної галузі країни та розроблення маркетингової стратегії виходу переробних підприємств на зовнішні ринки збуту своєї продукції.

Запорукою ефективності функціонування молокопереробних підприємств на ринку молока і молочної продукції стають інститути, що виступають допоміжним інструментом регулювання економічних явищ і процесів, визначають характер взаємодії учасників ринку, здатні підтримувати угоди й домовленості у просторі й часі [30]. За визначенням О. Гаврилюка, інститути - це сформовані суспільством і владними структурами формальні правила, які виступають в ролі норм, що мають правове значення. До них також належать інструменти й моделі, на основі яких ухвалюються рішення на різних рівнях управління, і структури, пов'язані групами впливу, що мають прагматичні інтереси [4, с. 13].

У науковому обігу категорія «інститут» часто ототожнюється з «інституцією». Не має чіткого розмежування між цими категоріями і в інституціональній теорії. Проте варто погодитися з думкою О. Шпикуляка, який визначає інститути як утворення, які

структурують економічну взаємодію агентів ринку, а інституції як "сформовані часом і діяльністю людини правила, формальні і неформальні зв'язки, обмеження, які структурують людську взаємодію, забезпечують регулювання життєвого простору, ринку, індивідуального (особистого) й організаційного розвитку" [41, с. 13-19].

З огляду на зазначене впливає, що інституціональна організація (інститути й інституції) - це форма суспільного устрою. Інститути регулюють поведінку агентів на ринку молока і молокопродукції, щоб вони не завдавали шкоди один одному або передбачали відшкодування збитків, мінімізують зусилля, які індивіди витрачають на пошук інших агентів, товарів, цінностей, можливостей домовитися один з одним, сприяють процесу передачі інформації або навчання та зниженню трансакційних витрат.

Інституції зменшують невизначеність підприємств молочної галузі і слугують дороговказом для їхньої взаємодії. За Д. Нортоном, головна роль інституцій у суспільстві полягає в тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної, до того ж не обов'язково ефективною, структури людської взаємодії [22, с. 14-15].

Таким чином, інститути є видовими комплексами взаємодії інституцій і організацій, які закріплюють ефективні інституції в межах господарської системи. Кожен інститут має у своєму розпорядженні характерний набір інституцій, що забезпечує різноманітність форм організації людської діяльності. Інститут - це абстрактна функціональна модель конкретних організацій, що зафіксує їх видовий статус і найзагальніші інституційні атрибути для їх реалізації, тобто здійснення саме цих специфічних суспільних функцій [12, с. 60-61].

Державні (формальні) інститути, що впливають на ефективність функціонування молокопереробних підприємств, включають нормативно-правове забезпечення (закони, укази, постанови, розпорядження), встановлюють норми, правила, обмеження і врегульовують відносини між учасниками ринку молокопродукції, тоді як неформальні інститути громадського самоврядування представляють та узгоджують інтереси учасників ринку (рис. 2).

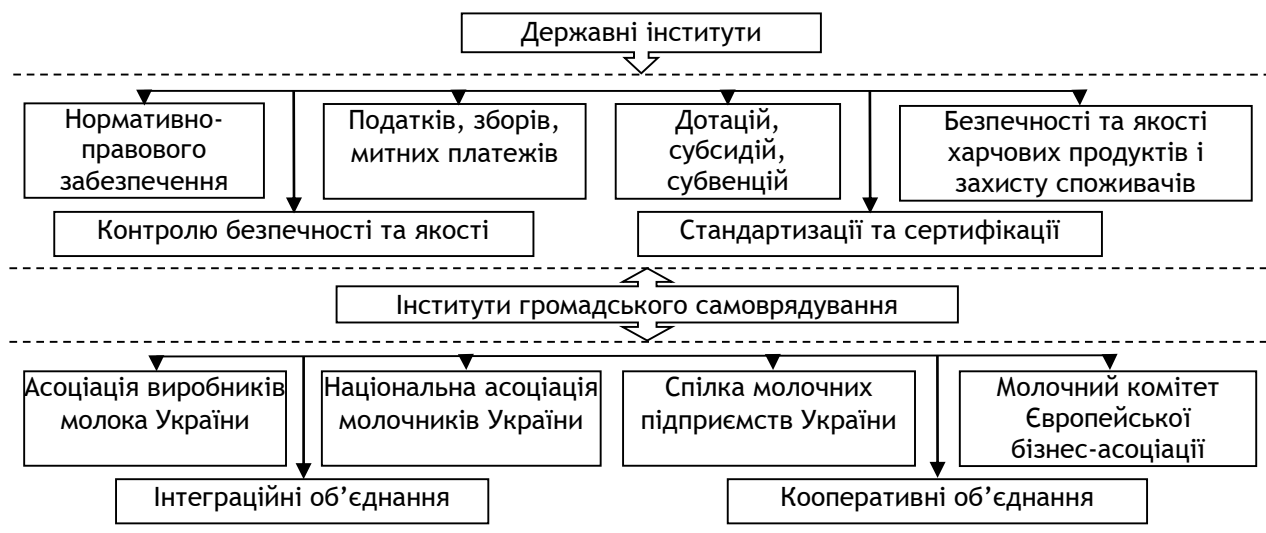

Рис. 2. Інституціональна організація ринку молока і молочної продукції

Джерело: Розробка автора з використанням [24].

Суперечності, що виникають між інститутами і середовищем функціонування підприємств молочної галузі, слугують підставою для заміни старих інститутів на нові. Відповідно виникає нагальна необхідність формування ефективних інститутів, які б відповідали сучасним вимогам, а тому "процес інституціоналізації - це пошук компромісів і досягнення згоди між різними економічними інститутами" [18, с. 11]. Хоча заміна старих інститутів на нові має відбуватися за законом природного відбору, вона порушує встановлену рівновагу й певною мірою зачіпає інтереси виробників і переробників молочної галузі. Отже, як позитивні, так і негативні результати діяльності молочного сектору економіки залежать від існуючого інституційного середовища, в якому перебувають його господарські формування.

Водночас відносини, що виникають у процесі виробництва молока, молочної сировини та молочних продуктів і поширюються на суб'єктів господарювання, а також вимоги до якості й безпеки молока і молочних продуктів та ідентифікації оператора ринку для встановлення походження харчових продуктів, врегульовуються Законом України «Про молоко та молочні продукти» [27]. Нормативно-правове регулювання ринку молока, спрямоване на дотримання безпеки та якості молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення, вимог до продуктів дитячого харчування і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання й реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з території України, визначене в Законі України

«Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» [28].

Проте, за даними офісу ефективного регулювання (BRDO) відносин на ринках агропромислового комплексу, серед актів, які діють на ринку молока 16 визнано неактуальними, а 5 - незаконними, що становить відповідно 26 і 9% від загальної кількості нормативно-правових документів. Встановлені незрозумілі правила поведінки для суб'єктів господарювання перешкоджають їх діяльності та одночасно створюють ризики маніпуляцій владними повноваженнями контролюючими органами. Для усунення існуючих недоліків та удосконалення регуляторного поля ринку необхідно привести такі акти у відповідність до норм чинного законодавства та гармонізації його у цій сфері з нормами ЄС [11].

Входження України в глобальний економічний простір розширює участь країни в міжнародних організаціях. Співпраця у молочної галузі базується на членстві в Міжнародній Молочній Федерації - *International Dairy Federation* (IDF). Створена у 1903 р. як некомерційна організація приватного сектору, IDF поступово розширилася і стала світовою організацією, що представляє інтереси акціонерів у молочному секторі на міжнародному рівні. Проте членом IDF може стати не окремий учасник молочного ринку, а країна. Національний Комітет IDF в Україні представляє Асоціація виробників молока (ABM) [1;33].

Метою Федерації було підвищення якості молока, його гігієнічної характеристики, вирішення питань торгівлі та розробка

стандартів для молочної продукції, що стало прикладом для створення Комісії Кодексу Аліментаріус (*Codex Alimentarius*). Оскільки майже всі країни користуються міжнародними стандартами *Codex Alimentarius* та ISO, Федерація як представник молочного сектору бере участь з ними та іншими міжнародними організаціями у створенні стандартів. IDF спільно з ISO розробили більше 170 стандартів на молочні продукти.

Нині Федерація налічує 45 країн-членів (найбільших виробників молока, експортерів та трейдерів), з яких 36 країн стали повноправними учасниками, а 9 - асоційованими з обмеженими правами щодо прийняття певних рішень. На країни-члени об'єднання припадає близько 75 % світового виробництва молочної продукції. Членство в IDF передбачає вибір напряму роботи для співпраці та створення національного комітету для формування основної структури Федерації.

Найвищим органом IDF є Генеральна Асамблея. Вона регулярно переобирає Раду директорів, яка відповідає за розвиток організації й досягнення поставлених цілей, та Комітет, що забезпечує координацію і контроль за роботою над науковими, технічними та економічними питаннями у сфері молочної галузі. Федерація має також 17 робочих груп - Постійних комітетів. Учасники можуть призначати свого представника в робочі групи, які визначають подальший план роботи. Потім цей план узгоджується з Комітетом з питань науки та координації програми.

Членство в IDF відіграє важливу роль у налагоджуванні міжнародних зв'язків для обміну досвідом, доступу до технічної документації та новацій у галузі, сприяння впровадженню та розвитку нових технологій. Зв'язки мають вирішальне значення для укладання вигідних угод і успішного партнерства. Налагоджування довірчих і довгострокових зв'язків знаходиться у площині нетворкінгу (англ. *net* - мережа, *work* - робота), що належить до соціальної і професійної сфери діяльності й базується на феномені "тісного світу".

У національному масштабі інтереси членів-учасників представляє заснована у 1995 р. підприємствами молочної промисловості Національна асоціація молочників України (НАМУ "Укрмолпром"). Для підприємств членів Асоціації "Укрмолпром" надає консультативні послуги з питань економіки, технології, техніки безпеки; вивчає

кон'юнктуру внутрішнього та зовнішнього ринків; сприяє реалізації матеріальних ресурсів і готової продукції; розробляє й забезпечує підприємства нормативно-технічною документацією; проводить семінари, наради, організує виставки, дегустації продукції тощо. Нині 15 підприємств - членів Асоціації належать до групи компаній "Milkiland" [37].

Завданням створеного у 2001 р. молокопереробними підприємствами об'єднання "Спілка молочних підприємств України" (СМПУ) є розвиток молочної галузі України, вирішення проблем молочної промисловості, захист інтересів учасників у державних органах управління, участь в розробці й реалізації програм розвитку молочної галузі, вдосконалення нормативної бази, створення добросовісної конкуренції на споживчому ринку, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції [34].

СМПУ співпрацює з Держслужбою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) в питаннях виявлення непридатної та небезпечної молочної продукції, а також фальсифікованої молочної продукції і виробників-фальсифікаторів [7].

Місія заснованого у 2010 р. Молочного комітету європейської бізнес-асоціації окреслюється сприянням розвитку молокопереробного виробництва та молочного сектору в Україні згідно з європейськими практиками ведення бізнесу. Підтримка компаній Асоціації у повсякденній діяльності здійснюється за напрямками: просування та впровадження найкращих європейських цінностей та практик; проведення освітніх заходів для всебічного особистісного і професійного розвитку; створення платформи для постійного діалогу між бізнесом і владою; проведення опитування для дослідження різних сфер бізнес-середовища та ознайомлення з ними членів-учасників [19].

Завдання асоційованих об'єднань молокопереробних підприємств окреслюються в такі пріоритетні напрями діяльності:

- захист інтересів підприємств молокопереробної галузі у контексті прийняття законодавства та урядових рішень щодо створення цивілізованих ринкових умов;

- участь у розробленні державних і галузевих програм розвитку молочної галузі, сприяння створенню умов і можливостей нарощування виробництва якісної молочної

сировини та конкурентоспроможної молочної продукції;

захист внутрішнього ринку молочної продукції від аналогічної імпортованої, сприяння підприємствам-учасникам у виході на нові зовнішні ринки та налагодженні прямих ділових контактів підприємств з іноземними партнерами та розв'язанню проблемних питань при експорті продукції;

розширення асортименту продукції вітчизняних підприємств аналогами молока з рослинної сировини, формування ринку молочних альтернатив для прихильників здорового способу життя;

створення системи постійного моніторингу споживчих трендів та правильне позиціонування нових видів продукції на немолочній основі;

координація взаємодії підприємств молочної галузі з підприємствами і організаціями інших галузей;

налагодження ефективних зв'язків із зацікавленими відомствами, організаціями, закордонними партнерами, науковими установами.

Значну проблему для молокопереробних підприємств створює сировинна база. Стійкий тренд зменшення обсягів виробництва молока знижує коефіцієнт завантаженості виробничих потужностей, а постачання нетехнологічного молока обмежує асортимент виготовлення молочної продукції. Для очищення молочної сировини низької якості та приведення її до відповідних норм потрібно застосовувати подвійну пастеризацію, що збільшує витрати і подовжує процес виробництва у часі, а відповідно й зумовлює підвищення оптово-відпускних та роздрібних цін на молочну продукцію.

Високі стандарти з безпечності та якості молочної продукції стали нормою для провідних виробників світу, яку Україна має запровадити і в себе. Відповідно до зобов'язань у межах Угоди про асоціацію з ЄС Україна повинна гармонізувати своє законодавство з положеннями Регламенту (ЄС) № 853/2004 щодо спеціальних правил для гігієни харчових продуктів, у тому числі сирого молока. Тому з 1 січня 2019 р. нормативний документ ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі» замінено в частині вимог до молока екстра, вищого та першого ґатунків, а з 1 січня 2020 р. якість молока, як сировини, регламентується національним нормативним

документом ДСТУ «3662:2018 Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» [29].

Запроваджено нові вимоги й до молока другого ґатунку, яке в перехідний період (1.01.2020 р. - 1.01.2022 р.) приймається переробними підприємствами від операторів ринку, але вже виключно для виробництва нехарчових продуктів, технічної переробки на корм тваринам, казеїн, лактозу. Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів» визначено показники безпечності молока [26].

Затверджені наказом вимоги застосовуються до операторів ринку молока та молочних продуктів, що здійснюють експорт або заявили компетентному органу про готовність до здійснення такого експорту. Для всіх інших операторів ринку молока та молочних продуктів зазначені вимоги застосовуються з 1 січня 2022 року. Для нових, гармонізованих з європейськими національних стандартів наказом міністерства передбачено перехідний період поступового впровадження [21].

Водночас якість молока має достатньо стійку тенденцію до підвищення. Закупівля молока ґатунку екстра збільшилася у 10 разів, а його частка в загальному обсязі зросла від 4,4% у 2010 р. до 34,6% у 2020 р. Молока вищого ґатунку було куплено на 47,6% більше, а його частка збільшилась на 2,9%. На 7,4 в.п. зросла частка молока, охолодженого до 10°C. За європейськими нормами у 2020 р. переробники закупили 68,8% молока, що становить 1759,5 тис. тонн від загальної маси порівняно з 35,7 % (675,2 тис. тонн) у 2010 р., або у 2,6 раза більше.

У процесі налагодження взаємовигідної співпраці між учасниками молочного ринку важливе значення мають партнерські відносини, побудовані на засадах контрактиції, що базується на таких принципах [6, с. 335; 20, с. 62]:

партнерської відповідальності, що є основним у системі контрактної взаємодії й передбачає узгодженість інтересів і зобов'язань сторін для уникнення конфліктних ситуацій щодо якісних показників продукції, строків оплати та ін.;

контрактної взаємодії, що ґрунтується на достовірності та справедливості оцінки вигід усіх сторін для упередження опортуністичної поведінки заінтересованих осіб;

взаємного стимулювання, або збалансованої системи стимулів, як відповідальності, так і заінтересованості кожної сторони економічних відносин за дії або бездіяльність у досягненні обумовлених результатів контракту;

інформаційного моніторингу та статистичного відображення, що передбачає належне документування усієї інформації про сторони контрактації й умови та результати виконання контрактів із поширенням в інформаційному просторі для ознайомлення з нею зацікавлених осіб та органів статистики.

Забезпечення якості продукції в операційній діяльності молокозаводів потребує нових підходів до її виготовлення, що включають постійний лабораторний контроль за якістю сировини на відповідність ДСТУ, дотримання технічних умов виробництва, оновлення технологічних процесів та впровадження інноваційних технологій.

Необхідною умовою господарювання молокопереробних підприємств стало використання міжнародних стандартів якості продукції серії ISO та посилення ролі сертифікації виробництва. Для підвищення рівня якості продукції зазвичай використовують міжнародні стандарти ISO (*International Organization for Standardization*) серії 9000, що загальні для будь-яких підприємств. Вони регламентують вимоги до систем управління якістю *Quality management system* (QMS), що базуються на принципах лідерства керівника, залучення працівників до постійного удосконалення якості, орієнтації на споживача, процесного, комплексного і системного підходу, взаємовигідних відносин із постачальниками, ухвалення рішень на основі фактів.

За ідеологією міжнародних стандартів ISO серії 9000, система якості має бути взаємо-

пов'язана з усіма видами діяльності, що визначають якість продукції підприємства. QMS передбачають такі положення для підвищення ефективності системи управління підприємством, як визначення загальної мети та її декомпозиція на цілі всіх підрозділів; застосування циклу PDSA (плануй-виконуй-перевірй-поліпшуй) до кожного процесу; аналіз невідповідностей та розробка коригувальних і запобіжних заходів; системне запровадження процедури внутрішніх аудитів тощо [36].

Комплексний підхід до системи менеджменту, що охоплює всі процеси на підприємстві й забезпечує дотримання вимог європейської системи оцінки відповідності стосовно якості продукції, ґрунтується на міжнародних стандартах ISO 9001:2015 (системи управління якістю, вимоги) та ISO 22000:2018 (системи управління безпечністю харчових продуктів, вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга). Вони максимально узгоджені між собою для уможливлення їх спільного використання. Система менеджменту якості та безпечності харчових продуктів передбачає прописування усіх бізнес-процесів та політики виробництва. Кожний процес має здійснюватися на виробництві за такою схемою: бізнес-процес-операція-стандарт-контроль-ризик [9;16].

Із позицій системного підходу, системи управління якістю та безпечністю продукції молокопереробних підприємств доповнюють впровадженням системи управління безпекою харчових продуктів на засадах принципів положень концепції HACCP (*Hazard Analysis and Critical Control Point*) - аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок (рис. 3).

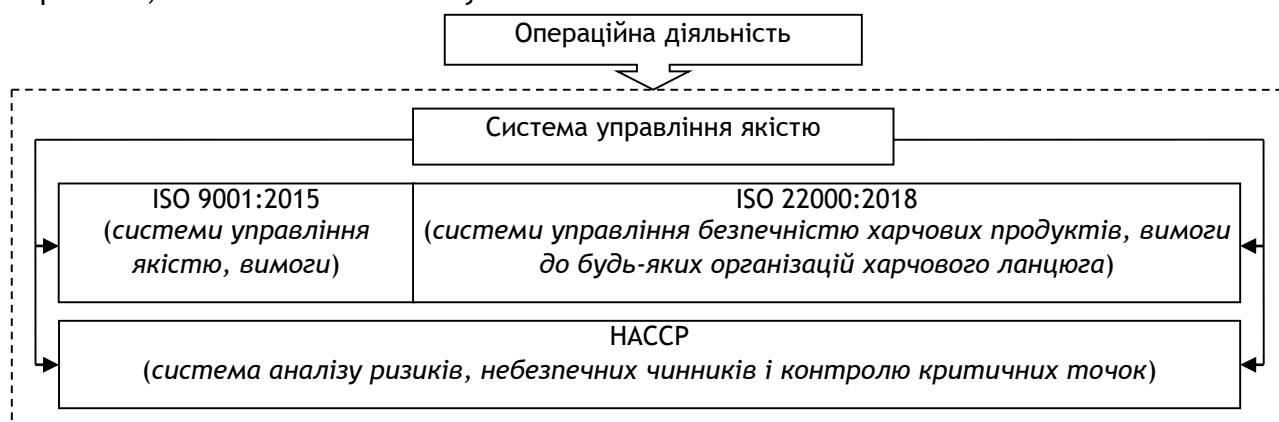

Рис. 3. Система управління якістю в операційній діяльності молокопереробних підприємств

Джерело: Розробка автора.

Система HACCP апробована в 1960 р. і використана при виготовленні харчових продуктів для космічної програми. Вона була схвалена Комісією харчового кодексу (Комісія ООН - *Codex Alimentarius*) і визнана Європейським Союзом як найефективніший засіб запобігання захворюванням, спричиненим харчовими продуктами, а згодом прийнята рядом країн світу. HACCP цілком інтегрується із загальною системою менеджменту якості відповідно до стандартів серії ISO 9000 і сприяє зменшенню втрат, що виникають через відкликання неякісної продукції, штрафні санкції та судові позови.

У господарській діяльності молокопереробних підприємств система менеджменту ISO 22000:2018 має багато спільного із системою HACCP, яка включає прописування контрольних точок дотримання якості продукції під час виробництва, а тому їх часто ототожнюють, або сприймають як споріднені поняття. Відмінність між ними проявляється в тому, що ISO 22000:2018 передбачає оцінку методології конкретних заходів впровадження системи менеджменту безпечності молочних продуктів на підприємстві, а HACCP - аналіз небезпек і контрольних точок для виробництва безпечних молочних продуктів, прописування контрольних точок дотримання якості молокопродукції під час виробництва.

Із позицій Центру сертифікації «Сертифікант», HACCP - це конкретний процес для моніторингу потенційних небезпек. Він може проводитися самостійно, або в частині ISO 22000 - ширшої системи управління безпекою харчових продуктів, яка базується на принципах якості. Отже, HACCP становить частку ISO 22000, що передбачає аналіз небезпек у критичних контрольних точках харчових продуктів. Цей процес визначає, що саме загрожують безпеці харчових продуктів (джерела забруднення, температура тощо).

Критичні контрольні точки є точками виробництва або поводження з продуктами харчування, в яких ці небезпеки з потенційних перетворюються на реальні. Система HACCP має пряме відношення до цих небезпек і встановлює процедури для моніторингу мінливих критичних контрольних точок, таких як правильна температура зберігання чи прийнятий рівень чистоти. Вона також включає в себе ведення точних записів і перевірку наявності постійних процедур контролю на підприємстві.

Система ISO 22000 - *Food safety management systems. Requirements for any organization in the food chain* (FSMS) за вимогами виходить за межі фактичного виробництва, обігу й зберігання харчових продуктів. Вона передбачає також визначення цілей, перегляд процедур управління, створення ефективних каналів зв'язку в компанії та зі сторонніми організаціями, розробку політики щодо безпеки продукту та процедури його відкликання у разі необхідності.

ISO 22000 відповідає моделі ISO 9000 - серії стандартів ISO, які застосовуються при створенні та удосконаленні системи менеджменту якості організацій. Стандарт ISO 22000 включає в себе вісім принципів управління якістю ISO 9000, серед яких клієнтоорієнтованість, залучення працівників та прийняття рішень на основі фактів, а HACCP являє собою частину сьомого розділу ISO 22000 під назвою "Планування та реалізація безпечних продуктів" [3].

Таким чином, ISO 22000 слугує стандартом системи управління безпекою харчових продуктів, а HACCP - системою харчової безпеки, яка складніша за значно ширше поняття міжнародного стандарту.

Основні принципи системи HACCP в молочній галузі - це аналіз небезпечних чинників; визначення критичних точок контролю (КТК) виробничого процесу і використання дерева рішень; встановлення критичних меж, необхідних для контролю над кожною КТК; моніторинг кожної КТК; розробка коригувальних дій при виході КТК з-під контролю; порядок ведення записів і перевірки.

Концепція HACCP охоплює всі види потенційно небезпечних чинників впливу на безпеку молокопродуктів незалежно від того, можуть вони виникнути природним шляхом чи внаслідок порушення технології виробництва. Вона запобігає зародженню небезпеки, а не реагує на неї після появи й розглядається як механізм управління захистом харчових продуктів від впливу хімічних, біологічних і фізично небезпечних чинників та відповідного контролю. Безумовно, що система HACCP не знижує ризик до нуля, однак мінімізує небезпечні чинники для молокопродуктів.

Запобіжна система HACCP з аналізом небезпечних чинників і критичних точок контролю перешкоджає виникненню небезпечних чинників під час виробничого процесу на підприємстві. Побіжно превентивна

система створення безпечного виробництва молочної продукції спирається на систематичне планування, контроль та документальний опис безпеки виробництва продукту, що дає змогу визначити проблему безпеки виробленого продукту й запобігти їй без перевірки та аналізу готового продукту.

Оснoву системи HACCP становить розгляд усього технологічного ланцюга - від надходження сировини до відвантаження готової продукції для реалізації, а також оцінка причин небезпек, які можуть виникнути і вплинути на молочний продукт на всіх ланках його виробництва, зберігання, реалізації та використання. Система контролю за потенційними ризиками запроваджується у кожному розподіленому на ланки процесі виробництва. Для уникнення браку і виявлення проблемної ланки у процесі виробництва молочних продуктів здійснюється детальний аналіз потенційних загроз, кваліфіковане й сумлінне виконання операцій фахівцями підприємства та ведення належної документації для підтвердження постійного контролю за критичними точками небезпеки.

Впровадження системи HACCP дає змогу структурувати всі виробничі процеси, підвищити рівень технологічних можливостей підприємства й оперативно реагувати на різні очікувані та непередбачені ситуації, а саме:

- діагностувати проблеми виробництва і відповідно реагувати на них;

- стежити за якістю молока, що надходить на переробку, й обмежувати його негативний вплив на виробництво молочної продукції;

- розширювати асортимент молочної та молокової продукції;

- страхувати якість сировини та кінцевих видів продукції;

- доводити свою правоту при зіпсуванні молочного продукту не з вини підприємства у роздрібній торгівлі через недотримання умов зберігання; захищати імідж власного бренду [5].

Отже, система управління якістю QMS являє собою дієвий інструмент для досягнення ефективного результату молокопереробного підприємства в конкурентному середовищі на внутрішньому і зовнішньому ринках та забезпечення прозорості відносин між партнерами молочного ринку різних країн. Відповідність якості молочної продукції міжнародним стандартам стає одним з

основних показників конкурентоспроможності підприємств.

Підприємство, що отримує сертифікат якості серії ISO і заноситься до відповідного реєстру, спроможне виходити зі своєю продукцією на закордонні ринки та співпрацювати з їхніми учасниками. Якщо в 2012 р. молокопереробні підприємства експортували свою продукцію переважно до країн СНД (64 %), Азії (23 %) та Африки (12 %), то в подальшому вони розширили і номенклатуру і географію ринків збуту. З 2014 р. молокопереробні підприємства почали освоювати ринки й інших регіонів, а з 2016 р. - сертифікувати продукцію за міжнародними стандартами ISO серії 9000 і використовувати квоти на експорт молокопродукції до країн Євросоюзу.

Європейські замовники можуть вимагати від виробника наявності сертифіката відповідності певному міжнародному стандарту безпечності харчових продуктів, зокрема: ISO 22000, FSSC 22000, BRC, IFS, якщо він зазначається у контракті. Ці сертифікати не належать до обов'язкових для ввезення на територію ЄС, проте вони часто стають необхідною умовою для реалізації продукції в ЄС. Для виходу на ринки мусульманських країн молокопереробне підприємство має підтвердити міжнародний сертифікат Халаль, виданий Центром Дослідження та Сертифікації «Халаль Альраїд», що дозволяє мусульманам усього світу вживати в їжу всі асортиментні позиції торгових марок молочної продукції [10].

При розробленні технічних умов виробництва нового виду продукції, на яку не підготовлено держстандарту, вимоги до її виготовлення для розширення товарного асортименту підприємства мають бути не нижчими передбачених держстандартами. Такі технічні умови підлягають обов'язковій державній реєстрації в територіальних органах центрального органу виконавчої влади з питань технічного регулювання, який документально засвідчує виготовлення продукції за технічними умовами виробництва.

Висновки. Комплексне оцінювання ринку молока і молочної продукції спирається на консультації з усіма зацікавленими групами учасників і споживачів із використанням різних каналів комунікації та засобів опитування, інтерв'ю, експертизи тощо. Інклюзивний і відкритий процес оптимізації регуляторних відносин на ринку молочної продукції

сприятиме забезпеченню взаємної довіри та партнерства бізнесу з громадськістю.

Нагальною необхідністю захисту власного ринку від міжнародних конкурентів, що можуть встановлювати такі стандарти на молоко і молокопродукти, яким вітчизняна продукція не відповідатиме, стає участь країн-членів Міжнародної Молочної Федерації у роботі її Постійних комітетів для спільного розроблення стандартів.

Ефективним інструментом довіри, активізації кращих підходів до ведення бізнесу й визначальною умовою укладання вигідних угод і успішного партнерства стає налагодження між учасниками асоціативних об'єднань молокопереробних підприємств комунікативних взаємозв'язків для обміну інформацією, ідеями, ресурсами й можливостями.

Підвищення рівня безпечності та якості молока, що виробляється господарствами населення, потребує створення сировинних

зон для молокопереробних підприємств на основі інтегрування суб'єктів ринку молока і молочної продукції. Орієнтація на горизонтальну й вертикальну інтеграцію та кластери в молочної галузі з формуванням інтеграційних утворень сприятиме збільшенню надходження обсягів якісної сировини та завантаженості виробничих ліній молокозаводів.

Імперативи розвитку агропромислового виробництва в умовах технологічних змін і глобалізації економіки окреслюються в об'єктивно зумовлену парадигму, концептуальні положення, принципи, напрями, форми й методи господарювання, механізми, інструменти та засоби їх реалізації, що мають обов'язковий характер і відображають суспільні інтереси.

Подальшого наукового супроводу потребує опрацювання методологічних положень і методичних підходів до оцінювання економічної ефективності молокопереробних підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. АВМ представляє International Dairy Federation в Україні. Офіційний сайт Асоціації виробників молока. URL : <https://avm-ua.org/uk/post/avm-predstavlae-international-dairy-federation-v-ukraini> (дата звернення: 13.10.2021).
2. Борисенко О. С., Романенко О. В. Сучасні тенденції розвитку ринку молочної продукції. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 42. С. 64-68.
3. Відмінності HACCP від ISO 22000:2018. *Сертифікат*. URL : <https://certificant.org/vidminnosti-xassp-vid-iso-22000-2018/> (дата звернення: 20.12.2021).
4. Гаврилюк О. В. Тенденції антикризової модернізації інституціональної структури міжнародних фінансів. *Фінанси України*. 2016. № 2. С. 7-27.
5. Гура В. Л. Напрями формування елементів потенціалу конкурентоспроможності молокопереробних підприємств України. *Наукові праці НУХТ*. 2009. № 30. С. 45-48.
6. Гуторов А. О. Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2016. 484 с.
7. Держпродспоживслужба та Спілка молочних підприємств спільно боротимуться з фальсифікатом. *Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news> (дата звернення: 11.11.2021).
8. Дзеджула В. В., Єпіфанова І. Ю., Дзюбко М. Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності підприємств молочної галузі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 12-14.
9. ДСТУ ISO 9001:20015, (ISO 9001:2015, IDT). - Система управління якістю. Вимоги. *Видання офіційне*. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 22 р.
10. Експорт молока та молочних продуктів до ЄС: перші кроки. *Євроінтеграційний портал*. URL : <https://eu-ua.kmu.gov.ua/eksport-yes/moloka-ta-molochnoi-produktsii> (дата звернення: 16.12.2021).
11. Зелена книга регулювання ринку молока. URL : <https://cdn.regulation.gov.ua> (дата звернення: 11.12.2021).
12. Іншаков О. В., Фролов Д. П. Інституція - ключ до розуміння економічних інститутів. *Економічна теорія*. 2011. № 1. С. 52-62.
13. Козак О. А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в умовах міжнародної інтеграції України : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 400 с.

Reference

1. AVM predstavlaie International Dairy Federation v Ukraini [AVM represents the International Dairy Federation in Ukraine]. Ofitsiyni sait Asotsiatsii vyrobnykiv moloka. Retrieved from : <https://avm-ua.org/uk/post/avm-predstavlae-international-dairy-federation-v-ukraini> [In Ukrainian].
2. Borysenko, O.S. & Romanenko, O.V. (2020). Suchasni tendentsii rozvytku rynku molochnoi produktsii [Current trends in the dairy market]. *Infrastruktura rynku*, 42, pp. 64-68 [In Ukrainian].
3. Vidminnosti NASSR vid ISO 22000:2018 [Differences of HACCP from ISO 22000:2018]. Sertyfikat. Retrieved from : <https://certificant.org/vidminnosti-xassp-vid-iso-22000-2018/> [In Ukrainian].
4. Havryliuk, O.V. (2016). Tendentsii antykrizovoi modernizatsii instytutsionalnoi struktury mizhnarodnykh finansiv [Trends in anti-crisis modernization of the institutional structure of international finance]. *Finansy Ukrainy*, 2, pp. 7-27 [In Ukrainian].
5. Hura, V.L. (2009). Napriamy formuvannia elementiv potentsialu konkurentospromozhnosti molokopererobnykh pidpriemstv Ukrainy [Directions of formation of elements of potential of competitiveness of milk processing enterprises of Ukraine]. *Naukovi pratsi NUKhT*, 30, pp. 45-48 [In Ukrainian].
6. Hutorov, A.O. (2016). Rozvytok intehtratsiinykh vidnosyn v aharnomu sektori ekonomiky : monohrafiia [Development of integration relations in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv : TOV «SIK HRUP UKRAINA» [In Ukrainian].
7. Derzhprodspozhyvsluzhba ta Spilka molochnykh pidpriemstv spilno borotymutsia z falsyfikatom [The State Food and Consumer Service and the Union of Dairy Enterprises will jointly fight against counterfeiting]. (2021). *Uriadovi portal*. Retrieved from : <https://www.kmu.gov.ua/news> [In Ukrainian].
8. Dzhezhula, V.V., Yepifanova, I.Yu. & Dziubko, M.Yu. (2018). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv molochnoi haluzi. [Directions for improving the efficiency of the dairy industry]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 11, pp. 12-14 [In Ukrainian].
9. DSTU ISO 9001:20015, (ISO 9001:2015, IDT). - Systema upravlinnia yakistiu. Vymohy. [DSTU ISO 9001: 20015, (ISO 9001: 2015, IDT). - Quality management system. Requirements]. (2016). Vydannia ofitsiine. Kyiv, DP «UkrNDNTs» [In Ukrainian].

14. Літвінов О. С., Капалан С. М. Сутність та види механізмів в економіці. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 6 (11). С. 146-149.
15. Машкін М. І., Париш Н. М. Технологія молока і молочних продуктів : навч. вид. Київ : Вища освіта, 2006. 351 с.
16. Международный стандарт ISO 22000:2018. Система менеджмента пищевой безопасности. Требования к любой организации, участвующей в цепи создания пищевой продукции. *CERT academy*. URL : <https://iso-management.com/wp-content/uploads/2018/09/ISO-22000-2018.pdf> (дата обращения: 20.12.2021).
17. Мельник Л. Л., Осацька Ю. Є. Господарський механізм у системі ринкової економіки. *Економіка та держава*. 2012. № 6. С. 19-21.
18. Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Інституціоналізація як соціально-економічний феномен. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 17. Ч. 3. С. 9-11.
19. Молочний комітет. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації. URL : <https://eba.com.ua/about-us/> (дата звернення: 13.10.2021).
20. Мороз О. О., Семцов В. М. Контракти в аграрній сфері економіки: реальність і перспективи : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.
21. Нові стандарти безпечності та якості молока. *MilkUa.info*. URL : <http://milkua.info/uk/post/novi-standarti-bezpechnosti-ta-akosti-moloka> (дата звернення 15.12.2021).
22. Норт Дуглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки ; пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
23. Петриченко О. А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в Україні : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 348 с.
24. Петриченко О. А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в агропромисловому виробництві України: теорія, методологія, організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. Київ, 2019. 36 с.
25. Пісковець О. В. Теоретичні аспекти формування економічного механізму ефективної діяльності підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2017. № 3 (21). С. 95-101.
26. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.03.2019 р. № 118, документ z0593-19 чинний у поточній редакції від 12.01.2021 р., підстава - z1335-20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
27. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-IV чинний у поточній редакції від 16.10.2020 р., підстава 124-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text> (дата звернення: 4.12.2021).
28. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР чинний у поточній редакції від 21.03.2021 р., підстава 1206-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97#Text> (дата звернення: 5.12.2021).
29. Про прийняття та скасування національного нормативного документа; про внесення зміни до наказу від 18.12.2017 р. № 420. Документ v0188774-18, поточна редакція - прийняття від 27.06.2018: Наказ по Державному підприємстві «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 27.06.2018 р. № 188. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-18#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
30. Радіонов Ю. Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 24-30.
31. Россоха В. В., Осетрова О. П. Управління вартістю молокопереробних підприємств. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 264 с.
32. Советский энциклопедический словарь / науч.-ред. совет: А. М. Прохоров и др. Москва : Советская энциклопедия, 1980. 864 с.
33. Співпраця на міжнародному рівні. *Milkua.info*. URL : <http://milkua.info/uk/post/spivpraca-na-miznarodnomu-rivni> (дата звернення: 13.10.2021).
34. Спілка молочних підприємств України. Офіційний сайт. URL : <https://uadairy.com> (дата звернення: 13.10.2021).
10. Eksport moloka ta molochnykh produktiv do YeS: pershi kroky [Exports of milk and dairy products to the EU: first steps]. (2021). Yevrointehratsiyni portal. Retrieved from : <https://eu-ua.kmu.gov.ua/eksport-yes/moloka-ta-molochnoi-produktsii> [In Ukrainian].
11. Zelena knyha rehulivannia rynku moloka [Green book on milk market regulation]. Retrieved from : <https://cdn.regulation.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Inshakov, O.V. & Frolov, D.P. (2011). Instytutsiia - kliuch do rozuminnia ekonomichnykh instytutiv [Institution is the key to understanding economic institutions]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 52-62 [In Ukrainian].
13. Kozak, O.A. (2021). Rozvytok molokoproduktovoho pidkompleksu v umovakh mizhnarodnoi intehratsii Ukrainy : monohrafiia [Development of the dairy subcomplex in the conditions of international integration of Ukraine: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
14. Litvinov, O.S. & Kaptalan, S.M. (2017). Sutnist ta vydy mekhanizmiv v ekonomitsi [The essence and types of mechanisms in economics]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 6 (11), pp. 146-149 [In Ukrainian].
15. Mashkin, M.I. & Parysh, N.M. (2006). Tekhnolohiia moloka i molochnykh produktiv : navch. vyd. [Technology of milk and dairy products: textbook]. Kyiv : Vyshcha osvita [In Ukrainian].
16. Mezhdunarodnyj standart ISO 22000:2018. Sistema menedzhmenta pishhevoj bezopasnosti. Trebovaniia k ljuboj organizacii, uchastvujushhej v cepi sozdaniia pishhevoj produkcii [International standard ISO 22000:2018. Food safety management system. Requirements for any organization involved in the food chain CERT academy]. Retrieved from : <https://iso-management.com/wp-content/uploads/2018/09/ISO-22000-2018.pdf> [In Russian].
17. Melnyk, L.L. & Osatska, Yu.Ye. (2012). Hospodarskyi mekhanizm u systemi rynkovoi ekonomiky [Economic mechanism in a market economy]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, pp. 19-21 [In Ukrainian].
18. Myronov, Yu.B. & Myronova, M.I. (2016). Instytutsionalizatsiia yak sotsialno-ekonomichnyi fenomen [Institutionalization as a socio-economic phenomenon]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 17 (3), pp. 9-11 [In Ukrainian].
19. Molochnyi komitet [Dairy Committee]. Ofitsiyni sait Yevropeiskoi biznes-asotsiatsii. Retrieved from : <https://eba.com.ua/about-us/> [In Ukrainian].
20. Moroz, O.O. & Semtov, V.M. (2011). Kontrakty v ah-rarnii sferi ekonomiky: realnist i perspektivy : monohrafiia [Contracts in the agricultural sector of the economy: reality and prospects: monograph]. Vinnytsia : VNTU [In Ukrainian].
21. Novi standarty bezpechnosti ta yakosti moloka [New standards of safety and quality of milk]. *MilkUa.info*. Retrieved from : <http://milkua.info/uk/post/novi-standarti-bezpechnosti-ta-akosti-moloka> [In Ukrainian].
22. Nort Duhlas (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. (I. Dziub, Trans). Kyiv : Osnovy [In Ukrainian].
23. Petrychenko, O.A. (2018). Rozvytok molokoproduktovoho pidkompleksu v Ukraini : monohrafiia [Development of the dairy subcomplex in Ukraine: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
24. Petrychenko, O.A. (2019). Rozvytok molokoproduktovoho pidkompleksu v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia [Development of dairy subcomplex in agro-industrial production of Ukraine: theory, methodology, organization]. Doctor's thesis. Kyiv [In Ukrainian].
25. Piskovets, O.V. (2017). Teoretychni aspekty formuvannia ekonomichnoho mekhanizmu efektyvnoi dialnosti pidpriemstva [Theoretical aspects of formation of the economic mechanism of effective activity of the enterprise]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 3 (21), pp. 95-101 [In Ukrainian].

35. Супрун О. М. Господарський механізм у розвитку та регулюванні економіки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 1. С. 122-124.
36. Тавлуй І. Ринки потребують якісних продуктів, що відповідають міжнародним стандартам. *Агробізнес Україна*. 2014. № 2. С. 38-39.
37. Укрмолпром. Офіційний сайт. URL : <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua/pidpriemstva/katalog-pidpriemstv> (дата звернення: 13.10.2021).
38. Федулова І., Васютинська Ю. Інноваційна активність підприємств молочної галузі України. *Товари і ринки*. 2021. № 3. С. 4-25.
39. Федулова Л. І. Концептуальні засади економіки знань. *Економічна теорія*. 2008. № 2. С. 37-59.
40. Христюк О. С., Дергалюк М. О. Генезис наукової думки щодо поняття «організаційно-економічний механізм». *Економічний вісник Національного технічного університету "Київський політехнічний інститут"*. 2017. № 14. С. 267-274.
41. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.
26. Pro zatverdzhennia Vymoh do bezpechnosti ta yakosti moloka i molochnykh produktiv : Nakaz Ministerstva ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 12.03.2019 r. # 118, dokument z0593-19 chynnyi u potochnij redaktsii vid 12.01.2021 r., pidstava - z1335-20 [On approval of the Requirements for safety and quality of milk and dairy products: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated 12.03.2019 No. 118, document z0593-19 valid in the current version dated 12.01.2021, basis - z1335-20]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19#Text> [In Ukrainian].
27. Pro moloko ta molochni produkty : Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. # 1870-IV chynnyi u potochnij redaktsii vid 16.10.2020 r., pidstava 124-IX [On milk and dairy products: Law of Ukraine of 24.06.2004 No. 1870-IV in force in the current version of 16.10.2020, basis 124-IX]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text> [In Ukrainian].
28. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. # 771/97-VR chynnyi u potochnij redaktsii vid 21.03.2021 r., pidstava 1206-IX [On the basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine of 23.12.1997 No. 771/97-VR is in force in the current version of 21.03.2021, basis 1206-IX] Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97#Text> [In Ukrainian].
29. Pro pryiniattia ta skasuvannia natsionalnoho normatyvnoho dokumenta; pro vnesennia zminy do nakazu vid 18.12.2017 r. # 420. Dokument v0188774-18, potochna redaktsiia - pryiniattia vid 27.06.2018: Nakaz po Derzhavnomu pidpriemstvi «Ukrainskyi naukovy-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» vid 27.06.2018 r. # 188 [On the adoption and abolition of national regulations; on amendments to the order of 18.12.2017 № 420. Document v0188774-18, current version - adoption of 27.06.2018: Order of the State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" from 27.06.2018 No. 188]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-18#Text> [In Ukrainian].
30. Radionov, Yu.D. (2017). Instytuty ta yikh rol u rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Institutions and their role in the development of the national economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 3, pp. 24-30 [In Ukrainian].
31. Rossokha, V.V. & Osetrova, O.P. (2014). Upravlinnia vartistiu molokopererobnykh pidpriemstv [Cost management of dairy enterprises]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
32. Prohorov, A.M. (1980). S ovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet Encyclopedic Dictionary]. Moskva : Sovetskaja jenciklopedija [In Russian].
33. Spivpratsia na mizhnarodnomu rivni [Cooperation at the international level]. Milkua.info. Retrieved from : <http://milkua.info/uk/post/spivpraca-na-mizhnarodnomu-rivni> [In Ukrainian].
34. Spilka molochnykh pidpriemstv Ukrainy [Union of Dairy Enterprises of Ukraine]. Ofitsiinyi sait. Retrieved from : <https://uadairy.com> [In Ukrainian].
35. Suprun, O.M. (2011). Hospodarskyi mekhanizm u rozvytku ta rehuliuanni ekonomiky [Economic mechanism in the development and regulation of the economy]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarynoi akademii*, 1, pp. 122-124 [In Ukrainian].
36. Tavлуй, І. (2014). Rynky potrebiut yakisnykh produktiv, shcho vidpovidaiut mizhnarodnym standartam [Markets need quality products that meet international standards]. *Ahrobiznes Ukraina*, 2, pp. 38-39 [In Ukrainian].
37. Ukrmolprom [Ukrmolprom]. Ofitsiinyi sait. Retrieved from : <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua/pidpriemstva/katalog-pidpriemstv> [In Ukrainian].
38. Fedulova, I. & Vasiutynska, Yu. (2021). Innovatsiina aktyvnist pidpriemstv molochnoi haluzi Ukrainy [Innovative activity of dairy enterprises of Ukraine]. *Tovary i rynky*, 3, pp. 4-25 [In Ukrainian].
39. Fedulova, L.I. (2008). Kontseptualni zasady ekonomiky znan [Conceptual principles of knowledge economy]. *Ekonomichna teoriia*, 2, pp. 37-59 [In Ukrainian].

40. Khrystiuk, O.S. & Derhaliuk, M.O. (2017). Henezys naukovoi dumky shchodo poniattia «orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm» [Genesis of scientific thought on the concept of "organizational and economic mechanism"]. *Ekonomichnyi visnyk. Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, 14, pp. 267-274 [In Ukrainian].

41. Shpykuliak, O.H. (2010). Instytuttsii u rozvytku ta rehuliuванні aharnoho rynku : monohrafiia [Institutions in the development and regulation of the agricultural market: monograph]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

Kryvun M. V. Imperatives of formation of the organizational mechanism efficient operation of milk processing enterprises

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the imperatives of forming an organizational mechanism for the effective functioning of dairy enterprises with justification of the prospects for their further progressive development in modern economic conditions.

Research methods. In the process of research a number of methods were used: monographic - to determine the essence of the concept of imperative; analysis and synthesis - to outline the organizational factors influencing the activities of milk processing enterprises and legal regulation of production and requirements for compliance with the safety and quality of milk and dairy products; modeling - to build conceptual models of organizational structure and institutional organization of the milk and dairy products market; comparisons and comparisons - to identify differences between the quality management system and product safety, based on international standards of the ISO series, and the HACCP food safety system; abstract-logical - to formulate conclusions.

Research results. The basic requirements to the effective functioning of milk processing enterprises are considered. Based on the marketing chain, the organizational structure is outlined, the current state is analyzed, development options and requirements for a comprehensive assessment of the milk and dairy products market are identified. The institutional organization of the dairy market, the requirements of state institutions of legal regulation to the production and safety and quality of dairy products of enterprises are analyzed. Contradictions of normative-legal documents interfering with the work of milk processing enterprises have been established. The activity of institutes of public self-government of dairy producers, their influence on the functioning and requirements for improving the efficiency of milk processing enterprises was monitored. The organizational principles of building partnerships between dairy market participants are outlined. Comprehensive approaches to ensuring the quality of dairy products in the operational activities of enterprises based on the requirements of quality management systems and safety of dairy products and risk analysis and control of hazards are proposed.

Scientific novelty. Methodological and practical aspects of a comprehensive study of the requirements for the formation of the organizational mechanism and justification of measures to ensure the effective functioning of dairy enterprises in modern economic conditions have been further developed.

Practical significance. The defined approaches and results of research of imperatives of formation of the organizational mechanism can be used by bodies of the state and branch management at the organization of monitoring and development of priority actions for increase of efficiency of the enterprises of domestic dairy branch. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 41.

Keywords: enterprise; organization; market; milk; dairy products; system; standard; quality; safety.

Kryvun Mykhailo Viktorovych - post-graduate student of the department of economics and law, National University of Food Technologies (68, Volodymyrska St., Kyiv, 01033)

E-mail: kryvunmishaemail@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9631-5837>

Кривун М. В. Императивы формирования организационного механизма эффективного функционирования молокоперерабатывающих предприятий

Цель статьи - провести комплексный анализ императивов формирования организационного механизма эффективного функционирования молокоперерабатывающих предприятий с обоснованием перспектив их дальнейшего прогрессивного развития в современных условиях хозяйствования.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: монографический - для определения сущности понятия императива; анализа и синтеза - для определения организационных факторов влияния на деятельность молокоперерабатывающих предприятий и правового регулирования производства, а также требований к соблюдению безопасности и качества молока и молочных продуктов; моделирования - для построения концептуальных моделей организационной структуры и институциональной организации рынка молока и молочной продукции; сравнений и сопоставлений - для выявления отличий системы управления качеством и безопасностью продукции, что основывается на международных стандартах серии ISO, и системы пищевой безопасности HACCP; абстрактно-логический - для формулирования выводов.

Результаты исследования. Рассмотрены основные требования к эффективному функционированию молокоперерабатывающих предприятий. На основе маркетинговой цепи очерчена организационная структура, проанализировано современное состояние, установлены варианты развития и требования к комплексному оцениванию рынка молока и молочной продукции. Проанализирована институциональная организация молочного рынка, требования государственных институтов правового регулирования к производству и безопасности и качеству молочной продукции предприятий. Установлены противоречия нормативно-правовых документов, препятствующие работе молокоперерабатывающих предприятий. Проведен мониторинг деятельности институтов общественного самоуправления товаропроизводителей молочной отрасли, их влияние на функционирование и требования к повышению эффективности молокоперерабатывающих предприятий. Обозначены организационные принципы построения партнерских отношений между участниками молочного рынка. Предложен комплексный подход к обеспечению качества молочной продукции в операционной деятельности предприятий на основе требований систем управления качеством и безопасностью молочной продукции и системы анализа рисков и контроля опасных факторов.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методологически-практические аспекты комплексного исследования основных принципов формирования организационного механизма и обоснования мер обеспечения эффективного функционирования молокоперерабатывающих предприятий в современных условиях хозяйствования.

Практическая значимость. Определенные подходы и результаты исследования императивов формирования организационного механизма могут быть использованы органами государственного и отраслевого управления при организации мониторинга и разработки приоритетных мероприятий по повышению эффективности предприятий отечественной молочной отрасли. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 41.

Ключевые слова: предприятие; организация; рынок; молоко; молокопродукция; система; стандарт; качество; безопасность.

Кривун Михаил Викторович - аспирант кафедры экономики и права, Национальный университет пищевых технологий (01033, г. Киев, ул. Владимирская, 68)

E-mail: kryvunmishaemail@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9631-5837>

Стаття надійшла до редакції 22.10.2021 р.

Фахове рецензування: 15.11.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кривун М. В. Імперативи формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 104 – 118. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111104>

Kryvun, M.V. (2021). Imperatyvy formuvannia orhanizatsiinoho mekhanizmu efektyvnoho funktsionuvannia molokopererobnykh pidpriemstv [Imperatives of formation of the organizational mechanism efficient operation of milk processing enterprises]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 104 – 118 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111104>

* * *

Новини АПК

У 2021 році зростає експорт української агропродовольчої продукції до країн Азії, Євросоюзу, Африки та СНД - Богдан Духницький

За даними Державної служби статистики України, експорт агропродовольчої продукції у січні-вересні 2021 року становив 18,2 млрд дол. США. Це на 2,6 млрд дол. США - тобто майже на 17 % - перевищило відповідний показник за 9 місяців 2020 року. Про це поінформував старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», д.е.н. **Богдан Духницький**.

За його словами, визначальними позиціями у товарній структурі вітчизняного агропродовольчого експорту є зернові та олійні культури, олія, залишки і відходи, а також м'ясопродукти. Їх сукупна частка становить понад 85 % в аграрному експорті.

Основними ринками збуту залишаються чотири регіони - країни Азії, Європейського Союзу, Африки та СНД. У цілому на них припадає понад 97 % вартості українського експорту сільгосппродукції. Причому в 2021 р. зростають обсяги вітчизняного агропродовольчого експорту до всіх цих географічних регіонів, зауважив Богдан Духницький.

Позицію основного імпортера вітчизняної агропродукції традиційно утримують азійські країни, які за січень-вересень 2021 р. закупили українського продовольства на 9016 млн дол. США, зазначив експерт. Частка Азії за цей період становила близько 50 % від загального експорту аграрної продукції.

Майже третина вітчизняного експорту сільгосппродукції - 30 % - припадає на країни Європейського Союзу, які за 9 міс. 2021 р. закупили українського продовольства на 5417 млн дол. США.

Обсяги експорту до країн Африки склали 2327 млн дол. США - 13 % від загального експорту аграрної продукції.

Країни СНД за 9 місяців 2021 року імпортували українського продовольства на 959 млн дол. США, або 5 % від загального експорту аграрної продукції.

За результатами січня-вересня 2021 року рейтинг країн - імпортерів вітчизняної агропродукції очолив Китай. 3 початку року ця країна закупила українського продовольства на 2915 млн дол. США, на 36 % перевищивши минулорічний показник 2136 млн дол. США. Друге місце посідає Індія, яка імпортувала з України сільгосппродукції на 1350 млн дол. США, на третьому - Нідерланди, які від початку року закупили українських харчів на 1203 млн дол. США.

Значну виручку українські експортери отримали також з Єгипту (969 млн дол. США), Туреччини (747 млн дол. США), Польщі (743 млн дол. США), Іспанії (649 млн дол. США), Індонезії (634 млн дол. США), Німеччини (509 млн дол. США), Італії (452 млн дол. США). Ці 10 країн - імпортерів вітчизняної агропродукції у січні-вересні 2021 року забезпечили понад 55 % доходів від експорту продукції агропромислового комплексу, підсумував Богдан Духницький.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»